

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 171
KOLOVOZ - RUJAN 2021.
AV / ELUL / TIŠRI / 5781. / 5782.

TEMA BROJA:
ŽIDOVSKJE IDEJE
KOJE SU PROMIJENILE SVIJET

SADRŽAJ

- 4 UVODNIK
- 5 POSTAVLJANJE
“KAMENA SPOTICANJA”
U PRELOGU I ČAKOVCU
- 6 KOPRIVNIČKI KRISTALLNACHT
- 8 SPOMEN-PLOČA U ZNAK
TRAJNOG SJEĆANJA NA
SINAGOGU U KARLOVCU
- 9 DANI ŽIDOVSKJE KULTURE
I BAŠTINE U RIJECI
- 10 VARAŽDINSKA SINAGOGA
— NOVO RUHU
ZA 160. ROĐENDAN
- 11 HIMNA NADE NA MJESTU
GDJE SU IM UBIJALI PRETKE
- 14 DRUŽENJE U DOMU ZAKLADE
LAVOSLAVA SCHWARZA
- 15 NOVA WEB STRANICA
ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB
- 16 “SKRIVENO DJETINJSTVO
— VESNINA PRIČA” NA 15.
FESTIVALU TOLERANCIJE
- 17 ALFI KABILJO DOBITNIK
NAGRADE ZAGREBAČKOG
FESTIVALA I MOTOVUN
FILM FESTIVALA
- 18 IZRAELSKA MONODRAMA
NA 67. SPLITSKOM LJETU
- 19 “KASTE: LAŽI KOJE
NAS RAZJEDINJUJU”
— REMEK-DJELO O RASIZMU
I PODJELAMA
- 21 MAESTRALNI TRILER
“TRI” DRORA MIŠANIJA
- 22 AUTOBIOGRAFIJA SHIMONA
PERESA, ČOVJEKA KOJI JE
SANJAO VELIKE SNOVE ZA
IZRAEL I ŽIDOVSKI NAROD
- 23 NAJVEĆI ŽIDOVSKI DOPRINOS
SVIJETU I ČOVJEČANSTVU
- 33 LAV DAVIDOVIČ LANDAU:
DIV MEĐU GENIJIMA
- 36 ALBERT EINSTEIN
— TEORIJA RELATIVNOSTI,
PRIČA O MILEVI,
PRVOM ZNANSTVENIKU
“CELEBRITYJU” I
PODERANIM ČARAPAMA
- 40 JONAS SALK
ILI KAKO PRIDONIJETI
BOLJITKU SVIJETA
- 42 “OTAC ATOMSKE BOMBE”
- 44 DR. ABRAHAM NEMETH
— ČOVJEK KOJI JE SLIJEPIM
I SLABOVIDNIM OSOBAMA
POMOGAO DA ČITAJU
I PIŠU MATEMATIKU
- 45 SIR LUDWIG GUTTMANN
I PARAOLIMPIJSKE IGRE
- 47 DR. ESPERANTO
- 49 HEDY LAMARR: FILMSKA DIVA
I (ILI) GENIJALNA IZUMITELJICA
- 52 NE ZNATE ŠTO JE TO GOOGLE?
PROGUGLAJTE!
- 54 SIMCHA BLASS
— ČOVJEK KOJI JE PUSTINJU
UČINIO PLODNIM TLOM
- 55 WALDEMAR HAFKINE:
NEPOZNATI PIONIR
CIJEPLJENJA
- 58 LASER THEODORA MAIMA
NA PROMIJENIO JE SVIJET
U KOJEM ŽIVIMO
- 59 USB MEMORIJSKI STICK
- 61 NJEMAČKA DAJE 35 MILIJUNA
EURA ZA BORBUN PROTIV
ANTISEMITIZMA
- 61 NA OLIMPIJSKIM IGRAMA U
TOKIJU PRVI PUTA SLUŽBENO
ODANA POČAST UBIJENIM
IZRAELSKIM SPORTAŠIMA
- 62 IN MEMORIAM:
LILIKA PINTARIĆ
(ROĐENA ALTARAC)

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

ILAN MOR, ANDREJ PAL, ALICE SINGER, MILIVOJ DRETAR, TENA BUNČIĆ, MELITA ŠVOB, SAŠA CVETKOVIĆ, LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, JAROSLAV PECNIK, MAŠA TAUŠAN, PABLO BRONSTEIN, MIRA ALTARAC HADJI-RISTIĆ

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

u ime uredništva Ha-Kola želim vam sretnu novu godinu i nadam se da će 5782. godina donijeti povratak u naše stare živote, bez maski i svih ostalih ograničenja.

Iako nam se ponekad čini da zbog epidemiološke situacije nema previše događanja, ipak vam u ovom Ha-Kolu donosimo pregršt vijest o zanimljivim zbivanjima. U Prelogu i Čakovcu postavljeni su prvi kameni spoticanja u sjećanje na židovske obitelji koje su nekada tamo živjele i radile. Uz predsjednika Židovske općine Čakovec dr. Andreja Pala na ovoj je ceremoniji dirljiv i emotivan govor održala i jedna od posljednjih potomaka tih obitelji — gospođa Alica Singer. U Koprivnici je obilježena 80. godišnjica koprivničkog “Kristallnachtsa” a u Karlovcu je zahvaljujući trudu neumorne Tene Bunčić postavljena spomen-ploča na mjestu gdje je nekada stajala predivna sinagoga. Varaždinska sinagoga dobila je novo ruho za svoj 160. rođendan, a u Jasenovcu su izraelski vojnici ponovno koračali tračnicama koje su Židove i druge dovodili u logor. O ovom dirljivom događaju, kojim je odana počast velikoj Hani Senes, piše izraelski veleposlanik u RH Ilan Mor.

Nakon dugo vremena u Domu Zaklade Lavoslava Schwarza organizirano je druženje naših članova a tom je prigodom obilježen i jubilarni 90. rođendan Melite Švob — Mazel tov! Na 15. Festivalu tolerancije na zagrebačkom Bundeku predstavljen je dokumentarni film o djetinjstvu Vesne Domany Hardy, a Alfi Kabiljo dobio je čak dvije nagrade: nagradu Zagrebačkog festivala i Motovun film festivala.

I u ovom broju predstavljamo vam zanimljive knjige: autobiografiju Shimona Peresa, čovjeka koji je bio svjedok povijesnih događaja stvaranja Države Izrael, knjigu “Kaste” američke novinarkice Isabel Wilkerson o rasizmu i podjelama te triler “Tri” izraelskog pisca Drora Mišanija

U prošlom broju predstavili smo vam neke od zanimljivih židovskih izuma i njihove autore. U ovom broju donosimo samo mali pregled nevjerojatnih židovskih ideja ili inovacija koje su, svaka na svoj način, promijenile svijet ili utjecale na svijet. O tome kako su Židovi svojim idejama počeli mijenjati svijet piše naš rabin Luciano Moše Prelević. Sve je tako davno počelo s monoteizmom a danas gotovo da i nema

područja u kojem Židovi nisu prisutni svojim idejama i inovacijama — od atomske bombe i navodnjavanja, pa do teorije relativnosti i danas tako aktualnog pitanja cijepjenja. Za neke od ovih velikana sigurno ste čuli, jer na stranicama koje su pred vama moći ćete pročitati priče o Albertu Einsteinu, Robertu Oppenheimeru i Jonasu Salku. Ali znate li tko je bio dr. Abraham Nemeth? Jeste li već čuli za Sir Ludwiga Guttmana? Da, Židovi su dali veliki doprinos svijetu, u raznim područjima, a ta se tradicija nastavlja i danas modernim sustavima navodnjavanja, USB stickom ili sve prisutnom tražilicom Google.

U dane velikih blagdana lijepo se prisjetiti nekih od onih na koje možemo i moramo biti ponosni.

*Do sljedećeg puta
Nataša Barac*

POSTAVLJANJE “KAMENA SPOTICANJA” U PRELOGU I ČAKOVCU

PIŠU: ANDREJ PAL, PREDSEDNIK ŽIDOVSKJE
OPĆINE ČAKOVEC I ALICE SINGER

“Osoba je zaboravljena onda kad je zaboravljeno njezino ime”, kaže Talmud. Ista je rečenica bila misao vodilja Guntera Demniga, njemačkog umjetnika koji od 1992. godine širom Europe, postavlja “kamen spoticanja” ispred kuća i domova, posljednjih adresa Židova, odvedenih i ubijenih od strane nacističke vlasti. Postavljeni su da se prolaznik spotakne, ali ovaj puta srcem i umom, jer svaki je kamen jedinstven, na njemu je ime, a to ime označava osobu. Na taj smo način osobu koja je tu živjela, simbolično vratili kući.

Nakon Rijeke i Zagreba, u organizaciji Židovske općine Čakovec, a uz podršku gradova Čakovca i Preloga, kao i Međimurske županije, Čakovec i Prelog su se pridružili gradovima koji se na taj način sjećaju i tu tragičnu sudbinu židovskog naroda otimaju zaboravu.

Svečanost je započela u Prelogu, gdje su uz članove obitelji, prijatelje i poštovatelje židovske zajednice, nazočni bili predstavnici lokalne vlasti i Županije. Postavljeni su “kameni spoticanja” za obitelji Fišer, Hirschson i Singer. Emotivnim, jezgrovitim, sjajnim govorom skupu se obratila gospođa Alice Singer, preživjela članica obitelji Fišer-Hirschson. Riječi koje je izrekla, odjeknule su, potresle

KAMENI SPOTICANJA

nas i svima nama urezale se duboko u srce. Nikola David, kantor Liberalne židovske zajednice u Münchenu, otpjevao je uz “El Malei Rachamim” i nekoliko prigodnih Psalama, a vjerski obred je obavio glavni rabin u RH Luciano Moše Prelević. “Kao jedina preživjela koja je poznavala sve osobe za koje su položeni

kameni spoticanja, u ime obitelji stradalih žrtava zahvaljujem gradu Prelogu na čelu s gradonačelnikom Ljubomirom Kolarekom kao i svim građanima Preloga što nisu zaboravili svoje sugrađane stradale u Holokaustu i što su ovaj put, kao i prije, svojim djelima dokazali”, napisala je gospođa Singer.

Nakon Preloga odlazimo u Čakovec.

Ceremonija je započela postavljanjem “kamena spoticanja” za članove obitelji Kohnstein, nakon čega je svečana, središnja, komemoracija održana u centru Čakovca, uz ili čak na mjestu nekadašnje sinagoge. Uz članove obitelji, prijatelje i poštovatelje, predstavnike lokalne vlasti i Županije, nazočili su gradonačelnici gradova Nagykanizse i Lendave, prijatelji iz židovske općine u Nagykanizsi, izaslanica ministrice kulture RH, kao i veleposlanik Države Izrael u RH Ilan Mor. Uz prigodne govore uzvanika, ponovno je kao i u Prelogu kantor Nikola David veličanstvenim nastupom kako na centralnoj komemoraciji tako i na svakom mjestu postavljanja “kamena spoticanja” dodatno uvećao ovaj dan.

“El Malei Rachamim” i Psalmi odzvanjali su ulicama grada. Vjerski obred je obavio rabin Prelević.

Nakon središnje komemoracije uputili smo se u koloni kroz centar grada i redom postavljali kamene spoticanja za obitelji nadržabina dr. Ilije Grünwalda, obitelji Schwarz, Zoor, Körner, Neumann, Fleissig, Kelemen i Scheier. Uz Psalme u izvođenju kantora Nikolu Davida, na svakoj je mikrolokaciji, pročitana kratak tekst o osobama kojima smo postavili kamen.

Završetak ceremonije bio je u Hotelu Castellum u Čakovcu, gdje smo uz prigodni domjenak i druženje, imali priliku čuti, iako kratak, vrlo dojmljiv prikaz povijesti židovske zajednice u izlaganju mlade doktorandice Mirjam Despinić Biškup, koja je s tom temom u pripremi doktorata.

I na kraju, što reći, osim, da svaka žrtva ima ime, ime koje je sada trajno zazidano u nogostupe gradova Preloga i Čakovca. Tako je njihovo postojanje zabilježeno da se ne zaboravi. Zabilježeno je da upozorava buduće generacije, da se tako nešto više nikada i nikome ne dogodi.

ZIHRONAM LIVRAHA

ALICE SINGER U PRELOGU

KOPRIVNIČKI KRISTALLNACHT

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Crna noć vladala je Koprivnicom 22./23. srpnja 1941. kada su ustaše pokucali na vrata židovskih kuća.

“... Racija! Otvaraj! S pripitim ustašama koji su imali nalog da ih odvedu u logor nije bilo šale. Ta nisu nikome ništa skrivili, zbog čega bi išli u ... oh, kako je bilo teško izgovoriti tu riječ koja je poput malja visjela nad glavama Židova... zašto bi morali ići u logor? Ali zašto su već otišli mnogi prije njih? Sve su to bili cijenjeni i poštjeni ljudi. Čemu onda sve ono čitanje Tore, sve molitve, dobra djela, držanje kašruta,

SPOMENIK ZA ŽRTVE HOLOKAUSTA NA ŽIDOVSKOM GROBLJU U KOPRIVNICI

šabata i čuvanje svete simbolike blagdana? Zar se opet probudio Amalek, zar je došao na svijet u liku tih ustaša, te ratne mržnje i Holokausta o kojem se sve više govorilo?”

prisjetila se te noći Erna Wolfensohn, kći koprivničkog kantora Leona. U samo jednoj noći nestala je cijela zajednica koja je tu obitavala od 18. stoljeća. Nekoliko sati bilo je potrebno da prijatelji, susjede, kolege kraj kojih su živjeli desetljećima samo nestanu. 355 Židova iz grada i okolice jednostavno je dignuto i otpremljeno u obližnji logor Danicu. Neki od njih tada su zadnji puta vidjeli svoj rodni grad. Nestale su cijele obitelji: osmeročlana obitelj Scheyer, sedam članova obitelj Fuks, 10 Kollmana, 17 njih iz obitelji Eisenstädler. Svi Friedmani, Hiršli, Rosenbergeri, Steineri, Albahariji, Danoni, Leviji. Odvedene su i osobe u mješovitim brakovima: Begović Gizela, Vojnović Margita, Marić Elza i Vera...

Holokaust je započeo proglašenjem NDH, u travnju 1941. Uvedene su protužidovske mjere. Posebno degradirajuće odredbe poput policijskog sata ili obaveznog uljepšavanja mjesta — dr. Izrael Kohn, koprivnički rabin morao je mesti cestu na Florijanskom trgu s još desetak uglednika. Još u travnju i svibnju 1941. počinju prva hapšenja najuglednijih Židova. Među prvima, na meti ustaša našao se dr. Željko Selinger, koprivnički liječnik i humanist. Odveden je na Danicu gdje je brutalno pretučen, a zatim je prvim transportom prebačen u Liku gdje je stradao u logoru Jadovno. Svu njegovu imovinu vlast je popisala i zaplijenila. Uhapšen je bio i prof. Ivica Hiršl, predratni gradonačelnik. Strijeljan je na nepoznatom mjestu.

Nakon dvije noći provedenih na Danici, svi su Židovi teretnim vagonima prebačeni u Zagreb. Vjerojatno istom onom Katicom (lokomotiva) koja i danas neoznačena i derutna stoji na Glavnom

KONCERT U SINAGOGI U KOPRIVNICI

kolodvoru. Iz Zagreba za Liku, u Gospić, Jadovno i na Pag. Nakon intervencije Talijana, muškarci u novoosnovani logor Jasenovac, a žene i djeca u dvorac Lobergrad. Tko je preživio taj logor, završio je na kraju u Auschwitzu.

Holokaust u Koprivnici preživjelo je samo 14 Židova. Neki su bili u mješovitom braku, neki u ratnom zarobljeništvu, dio njih se pridružio partizanima i tako se spasili, s puškom u ruci.

Okruglu 80. godišnjicu Koprivničkog Kristallnachte obilježilo je Povijesno društvo u suradnji sa Židovskom općinom Koprivnica. Najprije su položeni cvijeće i kamenčići sjećanja na spomeniku za žrtve Holokausta na Židovskom groblju, a potom je rabin Luciano Moše Prelević izmolio kadiš za žrtve. Polaganju cvijeća prisustvovao je gra-

donačelnik Mišel Jakšić, a na minutu šutnje pozvala je Sanja Švarc Janjanin, predsjednica ŽO Koprivnica. Svečanost se nastavila u sinagogi u Svilarskoj ulici. Program je vodio Milivoj Dretar iz Povijesnog društva koji je ukratko opisao povijest židovske zajednice. Erni na sjećanja o noći 22. srpnja također su pročitana. Sve prisutne pozdravili su dr. Ognjen Kraus, predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH i Ratimir Ljubić, zamjenik župana. U programu su nastupili Estera Knezić i Jakov Šredlna violinama. Za kraj je predstavljen dokumentarac: “Židovsko groblje, Koprivnica” koje je sa svojim učenicima pripremila prof. Marija Gabelica. Ekipa iz Srednje škole Koprivnica osvojila je 3. mjesto na nedavnom međunarodnom natječaju Centropa organizacije iz Beča.

SPOMEN-PLOČA U ZNAK TRAJNOG SJEĆANJA NA SINAGOGU U KARLOVCU

PIŠE: TENA BUNČIĆ

Izvedbom poznate židovske pjesme Hava nagila u nedjelju 12. rujna 2021. godine u Karlovcu, na mjestu gdje je nekada stajala prekrasna sinagoga započeo je svečani program otkrivanja spomen-ploče. Nije bila slučajnost da je pjesmu izvelo upravo Prvo hrvatsko pjevačko društvo Zora, koje za svoje najveće uspjehe u povijesti može zahvaliti upravo utjecajnim članovima karlovačke židovske zajednice. Spomenimo samo najznačajnije: zahvaljujući tadašnjem predsjedniku Zore, Vilimu Reineru, izgrađena je današnja zgrada Gradskog kazališta Zorin dom, a pod dirigentskom palicom maestra Davida Meisela glas Zore proćuo se diljem Europe.

Hava nagila! — Veselimo se! Zsigurno su se i prije 150 godina veselili i karlovački Židovi, koji su 6. rujna 1871. na ovome mjestu posvetili svoju novoizgrađenu sinagogu. Zahvaljujući Filipu Reineru, ocu već spomenutog Vilima Reinerja, sam centar Karlovca krasila je lijepa građevina u stilu historicizma, s obilježjima neogotike i neoromanike. Bila je centar okupljanja karlovačkih Židova na prijelazu stoljeća sve do nesretne 1941. godine kada je dolaskom ustaških vlasti devastirana. Velika većina karlovačkih Židova je tijekom Drugog svjetskog rata stradala, a onih četrdesetak preostalih se raselilo i asimiliralo tako da ih nakon

RABIN LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ I TENA BUNČIĆ U KARLOVCU

rata u Karlovcu nije bilo mnogo. Zgrada je služila za probe pojedinih gradskih orkestara, glazbenih sastava i dramskih skupina. Nije bila adekvatno održavana pa je nažalost, pod nerazjašnjenim okolnostima, 1960. godine srušena.

Na inicijativu Udruge za promicanje židovske baštine i kulture “Židovi u Karlovcu”, a uz podršku Koordinacije židovskih općina u RH, Grada Karlovca,

Karlovačke županije i Veleposlanstva Izraela, izrađena je spomen-ploča akademskog kipara Pere Kurobase i na 150. obljetnicu posvećenja karlovačke sinagoge održano je njeno svečano otkrivanje.

Svečanost su uveličali mnogi visoki uzvanici kao što su izraelski veleposlanik Ilan Mor, privremeni otpravnik poslova Veleposlanstva Republike Češke Slavomir Goga, savjetnik za politiku u

njemačkom veleposlanstvu dr. Boris Stamenić, predstavnik Ministarstva kulture — ravnatelj Uprave za zaštitu kulturne baštine Davor Trupković, saborska zastupnica Maja Grba Bujević, gradonačelnik Grada Karlovca Damir Mandić, županica Karlovačke županije Martina Furdek-Hajdin, predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH dr. Ognjen Kraus, glavni rabin u RH Luciano Moše Prelević, predstavnici svih vjerskih zajednica na području Karlovca i Karlovačke županije, predstavnici manjina na području Karlovca i Karlovačke županije i veliki broj građana koji su svojom nazočnošću pokazali podršku ovom izuzetno značajnom događaju za grad Karlovac.

U svom govoru dr. Ognjen Kraus je napomenuo da ovim činom započinje nova era, ali da je za bolju budućnost

nužno govoriti o onome što se dogodilo u prošlosti. S tim riječima složili su se i gradonačelnik Damir Mandić i županica Martina Furdek-Hajdin, te nadodali kako je povijest učiteljica života i kako je jako važno da bude nepristrana i objektivna. Odali su počast nekadašnjoj židovskoj zajednici koja je uvelike pomogla i poduprla gospodarski, društveni i kulturni razvoj cijelog karlovačkog područja i time ostavila neizbrisiv trag. Predstavnik Ministarstva kulture i medija Davor Trupković obećao je i daljnju potporu ministarstva u obnavljanju materijalne i nematerijalne baštine. Veleposlanik Izraela Ilan Mor napomenuo je kako karlovačka sinagoga nije bila samo centar židovskog života nego i života Karlovca u svoje doba. Izrazio je nadu da će na ovo mjesto dolaziti mnogi učenici i mladi

ljudi koji će učiti i saznati više o povijesti prekrasnog grada Karlovca, te se obvezao da će i dalje dolaziti u Karlovac i podržavati male prosperitetne židovske zajednice diljem Hrvatske.

Nakon prigodnih govora nekolicine visokih uzvanika, spomen-ploču su otkrili rabin Luciano Moše Prelević i predsjednica udruge Židovi u Karlovcu Tena Bunčić, uz prekrasnu melodiju pjesme Jerušalaim šel zahav u izvedbi maestre Radmile Bocek.

Inicijatori, njihovi prijatelji i partneri vjeruju da je upravo otkrivanje ove spomen-ploče početak jedne nove ere sjećanja na karlovačku židovsku zajednicu i nadaju se da će u budućnosti ova spomen-ploča doprinijeti edukativnoj, turističkoj i kulturnoj promidžbi grada Karlovca!

DANI ŽIDOVSKKE KULTURE I BAŠTINE U RIJECI

PRIPREMIO: J.C.

Židovska općina Rijeka ove je godine po četvrti puta obilježila Dane židovske kulture i baštine, a tom su prigodom građanima Rijeke i njihovim gostima ponudili dvije izložbe: jednu na kojoj su posjetitelji imali prigodu pogledati različite pisane i slikane dokumente koji dočaravaju dijalog među kulturama, generacijama, religijama i unutar zajednice i drugu izložbu koja je posvećena obitelji Morpurgo.

Tema ovogodišnjih Dana židovske kulture i baštine u svim zemljama u kojima se taj dan obilježava je “dijalog”, pa je to bila i misao vodilja organizatora Dana židovske kulture i baštine u Rijeci.

Obnovljena izložba o obitelji Morpurgo nastala je u suradnji Muzeja grada Splita i Sinagoge Maribor — Center židovske kulturne dediščine iz Slovenije, a riječkom postavu pridružuje se i Museo ebraico “Carlo e Vera Wagner” iz Trsta

koji je zajedno sa Židovskom općinom Rijeka za potrebe izložbe napravio istraživanje o Carlu Nathanu Morpurgo.

Obitelj Morpurgo, podrijetlom iz Maribora, ostavila je neizbrisiv trag u povijesti izdavaštva, politike, trgovine, ekonomije, medicine, prava, književnosti, inovacije i aktivizma.

Na otvaranju Dana židovske kulture i baštine u Rijeci bio je i glavni rabin Hrvatske Luciano Moše Prelević.

VARAŽDINSKA SINAGOGA — NOVO RUHO ZA 160. ROĐENDAN

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Varaždinska sinagoga zadnjih je godina itekako postala vijest u medijima, a posebno 2020. i 2021. godine. Jer na najavu da se kreće s obnovom ove historicističke ljepotice, Varaždinci bi već prirodno odmahivali rukom i uz osmijeh mijenjali temu. No, toliko puta najavljena obnova ipak je krenula — malo, pomalo osvanuli su na vanjskim zidovima ukrasi i detalji koje više od 80 godina nitko nije primjetio.

Varaždinski hram ili Templ podignut je na tzv. Južnom grabištu grada, u blizini nekadašnjih bedema stare hrvatske metropole. Prvotno zamišljena bliže središtu, nakon poduzetog pregovora i naganjanja, sve brojnija i prosperitetnija židovska zajednica ipak je otkupila komad zemlje za novi hram i zgrade rabinata i općine. Stara sinagoga iz 1812. u Kukuljevićevoj ulici postala je pretijesna i stoga je napuštena i prepuštena novim korisnicima. Gradnja sinagoge je potrajala, no 16. kolovoza daleke 1861. godine, hram je konačno otvoren i posvećen. Krajem 19. stoljeća pročelje sinagoge je preuređeno. Isticala su se lukovice na dva tornja ukrasena Davidovim zvijezdama. Hram je služio za bogoslužje, ali i sastanke članova židovske zajednice. Tako jedina sačuvana fotografija unutrašnjosti potječe iz 1934. godine, s komemoracije za ubijenog kra-

lja Alksandra I. Karađorđevića. U Gradskom muzeju i privatnim zbirkama još se nalazi nekoliko razglednica s prikazom sinagoge, najčešće poslikane iz današnjeg parka. Najteža sudbina sinagogu je pogodila tijekom ratnih godina (1941. – 45.). Tada se naveliko razmišljalo o rušenju, no zgrada je najprije temeljito opljačkana, a potom ipak “samo” preuređena za potrebe ustaškog režima. Uklonjene su lukovice s tornjeva i ukrasi s pročelja, maknuti prozori i sinagoga je dobila novi izgled za potrebe Hrvatske radničkog saveza koji je uredio Radnički dom “Ivan Peštaj”. Tu su se održavale i zabave poput “vesele hrvatske radničke večeri s plesom” kako je o tome izvijestilo režimsko Hrvatsko jedinstvo iz 1944. Nakon rata zgrada sinagoge kratko je zjapila prazna da bi su tu naknadno uselilo Narodno sveučilište. Uz ostala gradska kina, jedno od njih bilo je i kino “Park” u svečanoj dvorani za bogoslužje. Prikazivali su se tu vesterni, drame, a u kasnijim satima i pokoji ljubić s erotskim prizvukom. Početkom 1990-ih zgrada je opet napuštena i devastirana. Artur Takač predložio je tu smještaj Hrvatskog olimpijskog muzeja što nije zaživjelo, ali se kasnije usuglasilo da se tu smjesti sadržaj za kulturne potrebe. 2000. godine je počela obnova bočnih zidova. Računalo se na pomoć židovske zajednice, EU fondova, države. Sve je to nekako zamiralo nakon početnog entuzijazma. No, od 2006. krenulo

SINAGOGA U VARAŽDINU

se opet u projekt obnove, tu se uključio Studio Kušan i arhitektica Helena Paver Njirić. Od 2018. obnavljalo se pročelje pa su skele dugo skrivale usnulu ljepoticu. Na projekt je utrošeno 2,3 milijuna kuna. Tek su ovog ljeta skele uklonjene i zgrada je bljesnula u punom sjaju. Iz Grada Varaždina najavljuju daljnje uređenje interijera i skoro uključivanje sinagoge u kulturnu kartu grada Varaždina.

Užitak je proći Cesarčevom ulicom. Bakrene kupole s zvijezdama bliješte na jutarnjem suncu, a čista bijela boja fasade mami poglede prolaznika. U nadi da će i interijer uskoro doživjeti svoju adaptaciju, sinagoga će izazivati interes Varaždinaca i njihovih gostiju.

HIMNA NADE NA MJESTU GDJE SU IM UBIJALI PRETKE

PIŠE: ILAN MOR, VELEPOSŁANIK DRŽAVE IZRAEL
U REPUBLICI HRVATSKOJ

(tekst je izvorno objavljen u časopisu Express 6. kolovoza 2021. godine. Uredništvo Ha-Kola zahvaljuje uredništvu časopisa Express na dozvoli da objavi članak izraelskog veleposlanika. Toda raba i veleposlaniku Ilanu Moru koji je također dao svoju dozvolu)

Ako nas je povijest nečemu naučila, onda je to da junaštvo dolazi u svim stanjima, oblicima i godinama. Ponekad trepneš i ne vidiš ga, ponekad je ono tiho i nalazi se u malim stvarima; a drugi put odjekne glasno i nemoguće ga je ne primijetiti. Ipak, u svakom ga trenutku treba priznati, poštovati i diviti mu se. Treba se ugledati u njega i pamtiti ga te ga koristiti kao nadahnuće za nove generacije.

Izrael nastoji bezrezervno duboko poštovati svoje heroje u svakom trenutku. Tako smo prije dva tjedna odali počast mađarskoj Židovki Hani Seneš. Hana je bila pjesnikinja i padobrankinja. Bila je cionistkinja. Bila je mlada žena koja je bila spremna žrtvovati svoj život kako bi učinila pravu stvar; krajnju pravu stvar. Hana je rođena u Budimpešti 1921. godine, a u Palestinu se doselila 1939.

IZRAELSKI VOJNICI U JASENOVCU

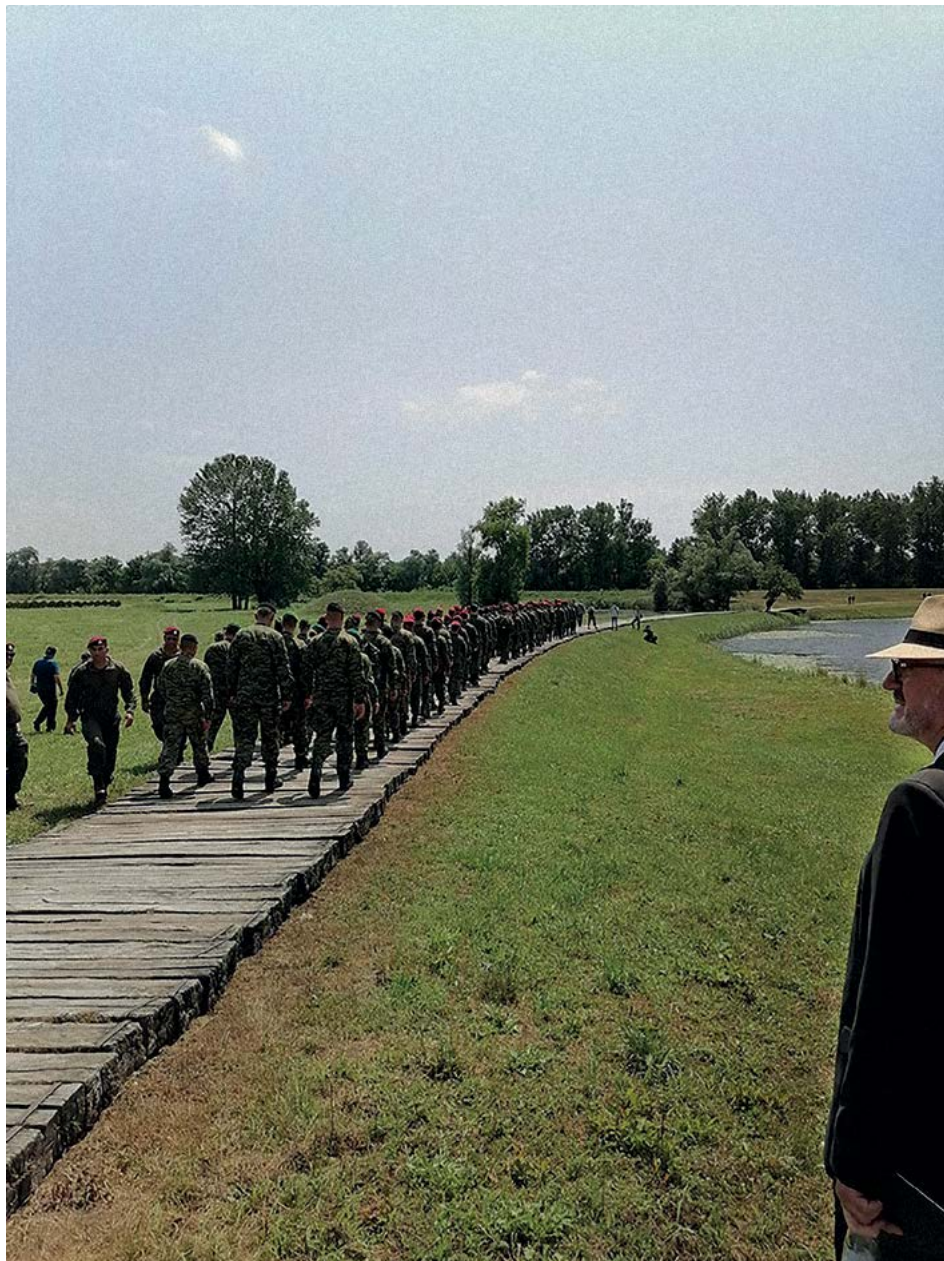
godine. Posvećena se cionistkinja Hana pridružila Palmahu, elitnoj borbenoj brigadi paravojne organizacije Hagana, koja je djelovala između 1941. i 1948., godine u kojoj je Izrael osnovan. Nakon preseljenja pohađala je poljoprivrednu školu za djevojke u Nahalalu, a cijelo vrijeme pisala je dnevnik, koji je počela još u Mađarskoj. Godine 1944. Hana Seneš hrabro je padobranom skočila u Jugoslaviju s malom skupinom padobranaca s jednim ciljem: pomoći europskim Židovima, koji su u to vrijeme patili i bili sustavno ubijani pod užasnim i okrutnim nacističkim režimom tijekom Šoe, Holokausta. Iz Slovenije, preko Hrvatske, Hana se pokušala probiti u Mađarsku. Tragičnim razvojem događaja stigla je do Mađarske kao zatvorenica nakon što je zarobljena u okolici Čakovca.

Mađarske su vlasti, čiji je cilj bio dobiti informacije o radiokodovima savezničkih snaga, mučile Hanu. Cijeli zaključak Drugog svjetskog rata i razorne posljedice Holokausta mogle su završiti znatno drukčije da su se te informacije otkrile — ali Hana se nije slomila. Mjesecima su je mučili, sudili joj jer je bila špijunka, prijetili joj bez trunke poštovanja, a sve je kulminiralo Haninom smrću ispred streljačkog voda u Budimpešti sa samo 23 godine.

Prije svoje smrti odbila je nositi povez na očima, htjela je gledati svoje ubojice ravno u oči.

To je tragedija, nemjerljiva tragedija — svaki život izgubljen tijekom Holokausta vapaj je nepravde, neuspjeh čovječanstva. Hanina hrabrost, njezina odlučnost, njezino inzistiranje da se založi za pravdu — sve su to osobine u koje se treba ugledati i koje nam svima trebaju biti nadahnuće.

Zbog toga je prije dva tjedna u znak sjećanja na Hanin stoti rođendan izaslanstvo od gotovo 150 padobranaca Izraelskih obrambenih snaga održalo

IZRAELSKI VOJNICI U JASENOVCU

memorijalnu hodnju pod nazivom “Lightning of the Heavens” u sklopu čega su posjetili ista mjesta kroz koja je Hana Seneš prošla prije nego što je zarobljena i ubijena. Počevši od Slovenije pa preko Hrvatske do Mađarske, izaslanstvo je odalo počast nacionalnoj heroini.

Ja sam se pridružio izaslanstvu tijekom njihova boravka u Hrvatskoj. Iza-

slanstvo Izraelskih obrambenih snaga posjetilo je i područje nekadašnjeg koncentracijskog logora Jasenovac. Sam pogled na spomen područje, na spomenik Kameni cvijet, na 150 padobranaca Izraelskih obrambenih snaga koji, ponosno i mirno, stupaju istim tračnicama kojima su nekoć vlakovi puni Židova, Roma, Srba i Hrvata antifašista dovo-

ženi u patnju i smrt, bila je prekrasna i snažna slika.

Meni i ostalima koji su nazočili tom jedinstvenom trenutku cijela je situacija bila jako emocionalna i izazvala osjećaj dubokog ponosa.

Usrdno vas molim da mislite na sljedeće — još u prvoj polovici 40-ih horor režim marionetske vlade ustaša djelovao je na ovoj zemlji, na ovome mjestu. Ovaj režim terora poslao je u smrt nekoliko desetaka tisuća Židova, Roma, Srba i Hrvata antifašista, a Jasenovac je dobio titulu “balkanskog Auschwitza”. Toliko ubijenih Židova, čitavih zajednica, desetkivano je samo zato što su bili Židovi.

A sad, 80 godina nakon užasa, u Jasenovcu, izraelski vojnici su ponosno stajali na tome mjestu u uniformi, predstavljajući Izrael, jedinu židovsku državu na svijetu. Dok su pozorno stajali tamo, pjevali su izraelsku nacionalnu himnu “Hatikva” (Nada). Njezine su riječi odjeknule u svima okupljenima dok su se hrvatske i izraelske zastave vijorile na vjetru ispred Kamenog cvijeta — na istome mjestu na kojemu su nekad istrebljivali njihove pretke, njihovu braću i sestre, koje su mučili, izgladnjivali i ubijali.

Svima okupljenima — i meni osobno — to je bio povijesni trenutak.

Tijekom službenog posjeta Jasenovcu 2018., bivši izraelski predsjednik Reuven Rivlin rekao je: “...suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj aktivna je, važna i temeljna komponenta prijateljskog odnosa između Republike Hrvatske i Države Izrael, a tako će biti i dalje...”

Uz te riječi, ostajemo posvećeni pažljivoj suradnji u sadašnjosti kako bismo utjecali na budućnost.

Sljedećeg dana delegacija je posjetila Čakovac, gdje je otkriven spomenik u čast Hane Seneš. On sa sobom nosi veliku odgovornost, naučit će buduće generacije u Hrvatskoj ne samo o onome što bi se moglo smatrati skrivenim dijelom

hrvatske povijesti — Hana Seneš ipak je uhićena u blizini Čakovca tijekom svojeg zadatka i od tuda odvedena u smrt — već i o hrabrosti, kao i o važnosti slijeđenja i poštovanja vlastitih morala i borbe za njih. Hana Seneš umrla je kao heroj i zauzvrat će zauvijek biti zapamćena kao takva — pa i u Čakovcu.

Sjećanje na Hanu i njezino junaštvo danas je važnije nego ikad. Ono nas podsjeća da Holokaust nije započeo u Auschwitzu, Majdaneku ili Jasenovcu.

Holokaust je započeo antisemitizmom, a antisemitizam je i danas s nama. 80 godina nakon tragedije Holokausta, ružna lica antisemitizma, rasizma, poticanja na mržnju, nacističkih i rasističkih političkih stranki i slogana i dalje se održavaju na životu. To nas obvezuje na kolektivan trud sa svrhom stvaranja kolektivnog utjecaja: zajedno objavljujemo iz svakog kutka na svijetu — ne više i nikad više!

Jaka, slobodna, demokratska i židovska Država Izrael radi na mobilizaciji mnogih partnera kako bi se postigla provedba ove osnovne zakletve, posebno zato što nam, kao židovskom narodu, Holokaust ne dopušta da zatvorimo oči. “Nikad više” ne može biti samo slogan, to će biti naša misija!

Sjetite se žrtve Hane Seneš. Sjetite se njezina junaštva, njezine odlučnosti, hrabrosti pred užasom i održavajte njezino sjećanje na životu. Čak i kad se čini da nema nade, čak i kad bi jednostavnija i vjerojatno sigurnija stvar bila okrenuti glavu, morate ustati i boriti se za ono što je ispravno — za vas, za vašu zemlju i za naš svijet.

Zato je ova ekspedicija toliko važna. Za nas Izraelce ona je ojačala vjeru u zajednički cilj — da budemo ponosni na naše nasljeđe građana demokratske i židovske Države Izrael.

Što se tiče naših bilateralnih odnosa, vjerujem da sa svakim novim dodirima između Izraelaca i Hrvata, posebice između mlađih generacija dvaju zemalja, sa svakim novim zajedničkim sastankom i posjetom, sklopljenim poslom, sa svakom ispravljenom povijesnom nepravdom Šoe, kao i preuzimanjem odgovornosti i ispravljanjem nepravde, s kontinuiranim dijalogom s 1.700 članova židovske zajednice u Hrvatskoj te njihovim vodstvom i raznim drugim događajima, naša veza postaje sve bliža i jača.

ŠALOM

OTKRIVANJE SPOMENIKA HANI SENEŠ U ČAKOVCU

DRUŽENJE U DOMU ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

PIŠE: MELITA ŠVOB

Naša druženja, izleti, proslave rođendana, predavanja, gimnastika, “Opatija” i ostale aktivnosti postale su toliko normalne da ih se više nije ni zapažalo ni pisalo o njima.

Ali kada jedno druženje postane normalno u nenormalnim okolnostima to zaslužuje posebni članak i pažnju.

Dugo smo očekivali, pokušavali i planirani organizaciju druženja naših “preživjelih” dok konačno, uz sve moguće “blagoslove”, a najviše susretljivošću direktorice Doma Zaklade Lavoslav Schwarz Sanje Major i njenog osoblja nismo ušli u “šator dobrodošlice” u vrtu Doma u Bukovačkoj 55.

Moj se mobitel “užario” od nazivanja, nije prošlo bez nesporeda i uvjeravanja, pobožno se gledalo u plačljivo nebo ali se sve zaboravilo kada smo se konačno sastali nakon godine dana.

Nadamo se da su oni koji tako dugo obnavljaju našu Općinu svjesni koliko Općina znači za veliki broj ljudi, onih koji su je stvarali i kojima danas nedostaje. Upravo se u posebnim situacijama vidi tko je sposoban organizirati cijepjenje, zaštitu domara, organizirati druženje za članstvo i ostati vedar i nasmijan, što posebno cijenimo i zahvaljujemo. Za-

hvaljujemo i na posredovanju dr. Ognjena Krausa, predsjednika naše Općine i našeg rabina Luciana Moše Prelevića.

Nakon prvog uspješnog sastanka na kojem smo uz zagrljaje (od dva metra) i osmijehe (kroz maske) razmijenili informacije o predstojećem susretu u Šibeniku (Melita), o komemoraciji u Čakovcu

i Prelogu (Alice), novim knjigama i o tome gdje se, kada i zašto nešto dogodilo, organizirali smo i drugi susret — ovaj puta uz Melitin jubilaran rođendan.

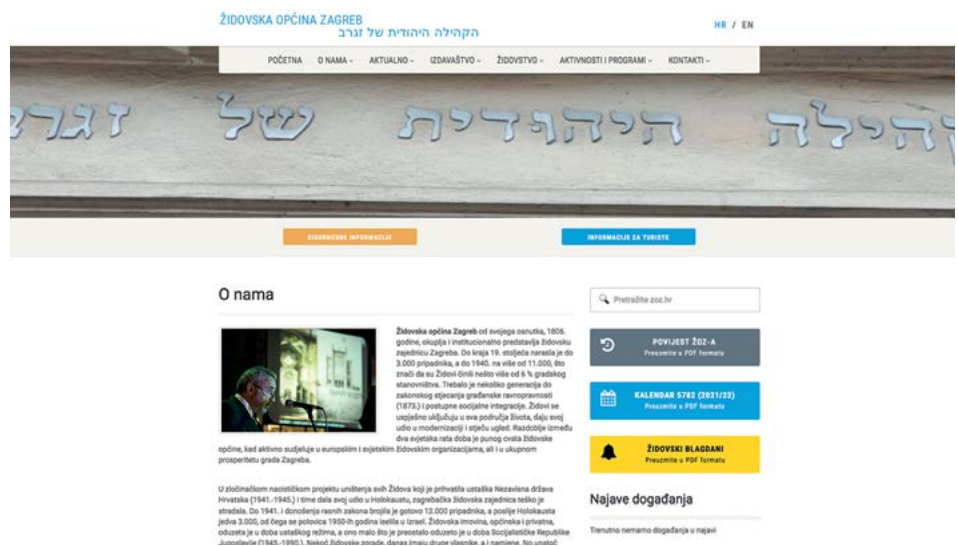
Vjerujemo da će priložene slike govoriti više od riječi o našoj “sreći” ponovnih susreta.

NOVA WEB STRANICA ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB

Nakon procesa analiziranja, dizajniranja, kodiranja, programiranja, unošenja sadržaja, pa ponovnog "štimanja" nova web stranica Židovske općine Zagreb konačno je dostupna svima onima koji traže informacije o židovskoj zajednici u Zagrebu i Hrvatskoj. Stranica je dostupna na www.zoz.hr. Trenutačno se stranica još nadopunjuje sadržajem.

Pozivamo cijenjeno čitateljstvo Ha-kola da za više informacija o zbivanjima u ŽOZ-u i drugim židovskim zajednicama ukucaju navedenu adresu web stranice: www.zoz.hr i informiraju se o aktualnostima.

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- **MILA AJZENŠTAJN STOJIĆ**
(U SPOMEN NA DRAGOG SUPRUGA DR. JERONIMA STOJIĆA I RODITELJE ELZIKU I MILČEKA) — 400,00 KN
- **SONJA PEKOTA**
(U SPOMEN NA MAJKU VERU VINKOVIĆ) — 500,00 KN

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

- **OBITELJ SINGER**
(U ZNAK SJEĆANJA NA I. SINGERA) — 300,00 KN
- **PREŽIVJELI HOLOKAUSTA** — 500,00 KN

“SKRIVENO DJETINJSTVO — VESNINA PRIČA” NA 15. FESTIVALU TOLERANCIJE

PIŠE: NATAŠA BARAC

TRIBINA JFF-A NA BUNDEKU

Festival tolerancije ove je godine doživio svoje 15. izdanje a u sklopu desetodnevno programa gledateljima su u Zagrebu početkom srpnja prikazani uspješni filmovi, zanimljive i provokativne izložbe, predavanja i edukativni programi, te kao i obično glazbeni dio koji je uveseljavao publiku.

U sklopu festivala prikazano je pedesetak filmova, koji su se bavili važnim temama tolerancije, dijaloga i poštovanja. Program 15. Festivala tolerancije bio je kao i dosadašnjih godina besplatan za posjetitelje.

Ove godine je na Festivalu tolerancije prikazan dirljivi, važan i edukativan dokumentarni film. Radi se o filmu “Skriveno djetinjstvo — Vesnina priča”, u režiji Željka Rogošića i produkciji Nataše Popović. Priča je to o dvije snažne žene: o majci Evi Izrael Grlić i kćeri Vesni Domany Hardy, koje su jedine od njihove uže i šire obitelji, preživjele Holokaust. Kada

je 6. travnja 1941. godine započeo Drugi svjetski rat u Jugoslaviji, Eva je imala samo 21 godinu a Vesnu je rodila nekoliko tjedana kasnije. To je bio tek početak svih burnih događaja koji su obilježili Vesnin život. U ovome filmu ona govori o tim događajima, odlazi na mjesta koja su bila bitna za život njezine obitelji i nje same. Neka od tih mjesta, Vesna je zbog snimanja ovog filma prvi puta posjetila. Vesnu je život često odvajao od majke a ona je morala naučiti da se sa svime time nekako nosi. Vesna o svom životu priča nevjerojatno mirno, bez gorčine, govori o ustaškom režimu, o tome kako je imala samo deset mjeseci kada ju je majka povjerila na čuvanje obitelji Fuchs koja ju je prihvatila i spasila od ustaškog progona. Publika je s velikom pažnjom gledala film i pozdravila autore velikim pljeskom. Posebno je dirljiv bio trenutak u kojem su Vesnu nakon promocije filma dočekale njezine bivše učenice, kojima je predavala prije više desetaka godina i koje ju nikada nisu zaboravila.

Jer Vesna Domany Hardy, povjesničarka umjetnosti, prevoditeljica i novinarka, stvarno je jedna od vrlo posebnih žena, što su osjetile i u svom sjećanju sačuvale i njezine bivše učenice. Oni koji su ju imali prilike upoznati sigurno su osjetili njezinu snagu i toplinu. Oni koji su imali sreće da im bude prijateljica, a ja sam jedna od njih, znaju da iza te snage i topline stoji

nevjerojatan život koji bi mogao ispuniti nekoliko knjiga i filmova. Vesnu je život nakon “skrivenog djetinjstva” odveo u razne krajeve svijeta — od Pakistana i Francuske do Italije i Velike Britanije. A Vesna se uvijek pokušavala angažirati i brinuti za one kojima je to bilo potrebno.

Nakon što je film “Skriveno djetinjstvo” prikazan publici na zagrebačkom Bundeku uslijedio je Tolerance Talk na temu rasta netolerancije, antisemitizma i fašizma, te čuvanju sjećanja na Holokaust. U razgovoru su sudjelovali Vesna Domany Hardy, Inoslav Bešker, Rajko Grlić i Boris Jokić. Film “Skriveno djetinjstvo” trebao bi biti prikazivan djeci kako bi ih se na taj način upoznalo sa sudbinama i životima djece za vrijeme Drugog svjetskog rata.

I na kraju, teško je u kratkom tekstu opisati Vesnu. Vesnu koja ima nevjerojatan talent da na vrlo miran i staložen pristup dođe do vašeg srca, ispuni ga i u njemu ostavi trag. Možda je to bio prirodni, urođeni talent. A možda je sve to samo posljedica tako burnog, tužnog i lijepog života. U svakom slučaju, sigurna sam da će ovaj film ispuniti jedan od onih zadataka koje je Vesna pred sebe postavila: učenje o toleranciji u nadi da će svijet postati bolje i ljepše mjesto za neke male Vesne koje i danas žive u teškim nesretnim krajevima svijeta.

ALFI KABILJO DOBITNIK NAGRADE ZAGREBAČKOG FESTIVALA I MOTOVUN FILM FESTIVALA

PIŠE: J. C.

ALFI KABILJO

Skladatelj, producent i aranžer Alfi Kabiljo nedavno je među svoju bogatu zbirku nagrada dodao i dvije nove: prvi je dobitnik nagrade za poseban doprinos Zagrebačkom festivalu te Nagrade 50 koju mu je dodijelio Motovun Film Festival.

Povodom 85 godina života te 60 godina od autorskog debija na Zagrebačkom festivalu, direkcija Zagrebačkog festivala i Hrvatsko društvo skladatelja odlučili su da će Alfi Kabiljo biti prvi laureat novoustanovljene nagrade kojom se nagrađuje kontinuitet i izvrsnost autorstva.

Alfi Kabiljo prvi je puta sudjelovao na Zagrebačkom festivalu 1961. i to s dvije skladbe, "Cvrčak i mrav" i "Pisano u noći". Do sada je kao autor na Zagrebačkom festivalu sudjelovao ukupno 33 puta. Naš ugledni skladatelj dobio je brojne nagrade i skladao velike hitove, ali njegov odnos sa Zagrebačkim festivalom obilje-

žila je skladba koja nije osvojila nagradu ali je osvojila srca mnogih i postala pravi evergreen — radi se o pjesmi "Tvoja zemlja", koje je nastala u suradnji s Dragom Britvićem a otpjevao ju je Vice Vukov.

Alfi Kabiljo jedan je od najznačajnijih i najplodnijih skladatelja ovih prostora. Ove godine, Alfi Kabiljo obilježit će još jednu značajnu obljetnicu: 50 godina od prve izvedbe legendarnog mjuzikla "Jalta, Jalta", čija je praizvedba održana 28. prosinca 1971. u Zagrebu.

"Svojom radnom etikom, glazbenim zanosom i neiscrpnom enegrijom, Alfi je primjer čak i upola mlađim autorima i glazbenicima. Pravo je zadovoljstvo vidjeti ga još uvijek aktivnog i znatiželjnog, kako u pauzama teniskih mečeva na svojoj Šalati, i dalje neumorno radi na novim pjesmama i glazbenim projektima. Nije pretjerano reći kako Zagrebački festival svoj status uglednog hrvatskog, pa i regionalnog glazbenog festivala dijelom duguje upravo pjesmama i radu Alfija Kabilja!", izjavio je umjetnički direktor Zagrebačkog festivala, Branimir Mihaljević. Motovun Film Festival na posebnoj je svečanosti ovoga ljeta Alfiju Kabilju dodijelio Nagradu 50 za 50 godina stvaranje glazbe za film i televiziju. Radi se o počasnom priznanju koje ovaj festival dodjeljuje filmskim profesionalcima koji su čitavu karijeru posvetili stvaranju na filmu.

"Veoma sam ponosan što sam dobio ovu nagradu. Dosad su je dobivali fantastični likovi naše filmske industrije koji su postavili hrvatski film na visoki pijedestal, čiji filmovi su ponos naše zemlje. Nadam se da ćemo se vidjeti možda i za 50 godina", rekao je Kabiljo, primajući nagradu.

Predstavljajući ga publici, redatelj i scenarist Nenad Puhovski, kazao je kako je riječ o jednom od najvećih hrvatskih, europskih i svjetskih kompozitora filmske, kazališne i televizijske glazbe.

Alfi Kabiljo skladao je za više od 40 filmova te stotinjak televizijskih serija, što ga čini jednim od naših najplodnijih autora filmske glazbe s neprekinutom karijerom dugom pola stoljeća. Radio je za domaće, ali i za hollywoodske produkcije.

Alfi Kabiljo rođen je 22. prosinca 1935. u Zagrebu u uglednoj židovskoj obitelji. Iako je diplomirao arhitekturu, svoj je život posvetio glazbi. Nije lako u par riječi opisati karijeru skladatelja kao što je naš Alfi: skladao je glazbu za četrdesetak filmova i stotinjak televizijskih serija, glazbu za brojne mjuzikle, balete, skladao je u svim mogućim glazbenim područjima i dobio brojne domaće i međunarodne nagrade.

Hrvatska televizija početkom svibnja emitirala je posebnu emisiju "Alfi Kabiljo: Zagrebački festival i ja".

IZRAELSKA MONODRAMA NA 67. SPLITSKOM LJETU

PIŠE: F. B.

Jedino inozemno dramsko gostovanje na ovogodišnjem 67. Splitskom ljetu bila je izvedba izraelske monodrame “Zvižduk — Moja majka je bila Mengeleova tajnica”, u izvedbi Hadar Galron po djelu Jacoba Buchana.

Ova monodrama ustvari je priča o ženi druge generacije preživjelih žrtava Holokausta a temelji se na poluautobiografskim djelima Jacoba Buchana. Prema kritičkim osvrtima napisanim tijekom brojnih europskih gostovanja, riječ je o “moćnoj predstavi koja oduzima dah” i “iskustvu koje vas dugo ne napušta”.

Predstava otkriva nevidljive rane Holokausta kroz priču o ženi koja se bori za svoje prirodno pravo da se opet raduje, živi i voli, a tome joj prepreku predstavlja “crna rupa u njoj koja prijete da će progutati svakoga tko joj se pokuša približiti”.

Glavni lik ove monodrame je Tammy, jedino dijete preživjelih žrtava Auschwitza. Ona u dobi od 45 godina shvaća da nikad nije zapravo živjela. Njezina je majka četiri godine bila tajnica zloglasnog dr. Josefa Mengelea. Iako je rođena nakon rata, prošlost njezinih roditelja progonila ju je kroz djetinjstvo i ukrala joj prirodno pravo na sreću. U njezin život nenadano ulazi stranac koji otvara zaključana vrata njezine duše. Tammy osjeća da joj je to posljednja šansa... No, je li sposobna voljeti kao u svojim snovima, od koga

treba tražiti dopuštenje, može li uopće vjerovati da zaslužuje ljubav ili će crna rupa u njoj progutati svakoga tko se usudi prići — sve su to pitanja na koja predstava pokušava pronaći odgovore.

Jacob Buchan rođen je 1946. u Austriji, a u Izrael je došao s roditeljima kada je imao dvije godine. Završio je Umjetničku školu u Tel Avivu. Pisac i slikar, objavio je sedamnaest knjiga. Predstava temeljena na njegovoj knjizi “Slijepe boje” dobila je počasno priznanje na festivalu Teatronetto 1997. Buchan je dvostruki dobitnik premijerove nagrade (1993. i 2001.), kao i Bernsteinove nagrade za hebrejsku fantastiku (1997.) i nagrade Arik Einstein (2017.).

U svojim knjigama piše iz pozicije sina roditelja koji su preživjeli užase Holokausta, što je ostavilo veliki trag na njih ali i na njihovog sina. “Kao dijete nikada me nisu grlili ili ljubili, mislim da me roditelji nisu ni vidjeli. Napisao sam ovu priču da prestanem biti nevidljivo dijete”, rekao je Buchan, te kazao kako je tijekom djetinjstva slušao zastrašujuće priče koje mu je majka pričala samo da bi do kraja pojeo obrok a mučio se i s teškim osjećajem krivnje što nije bio tu da joj pomogne kada je trebalo.

Suautorica monodrame je dramatičarka, scenaristica, glumica i redateljica, autorica Hadar Galron. Studirala je na Sveučilištu u Tel Avivu a za svih je rad dobila nekoliko međunarodnih nagrada za predstave i scenarije. Njena najnovija predstava “Moj prvi židovski Božić”, o

krizi identiteta čeških Židova, premijerno je izvedena u listopadu 2020. godine.

Hana Vazana-Grunwald redateljica je, dramaturginja, moderatorica izraelskih kazališnih skupina i osnivačica ansambla Frechot. Njezin rad promiče kazališni jezik, pitanja i sadržaje koji istražuju rodne identitete sefardskih Židova. Njezine predstave karakterizira uzajamna odgovornost i praksa društvene solidarnosti. Umjetnički rad temelji na novom kazališnom žanru poetsko-dokumentarnog kazališta koji se bazira na umjetničkim tehnikama nenapisanog djela, tj. bez unaprijed napisane drame kako bi se naglasilo osobno, socijalno i povijesno iskustvo izvođenja i dekonstrukcije slika i stereotipa orijentalne ženstvenosti ispred publike.

MONODRAMA “ZVIŽDUK — MOJA MAMA JE BILA MENGELOVA TAJNICA”

“KASTE: LAŽI KOJE NAS RAZJEDINJUJU” — REMEK-DJELO O RASIZMU I PODJELAMA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kada u izlogu knjižara ugledate knjigu “Kaste: laži koje nas razjedinjuju” (izdavač Planetopija, prijevod Jasna Mati i Suzana Szabo) autorice Isabel Wilkerson vjerojatno ćete — logično — pomisliti kako se radi o knjizi koja opisuje Indiju i njezin poznati kastinski sustav. Ali knjiga Isabel Wilkerson ustvari govori o rasizmu, mržnji prema drugima i drugačijima, rasizmu koji kada ga upotpunimo sa zakonima postaje strašno oružje s nesagledivim posljedicama. Autorica razlaže ovaj sustav ne samo na primjeru Indije, već i SAD-a, zemlje koju većina doživljava kao najdemokračičniju zemlju svijeta. Isabel Wilkerson napisala je fascinantnu knjigu koja na vrlo detaljan način, kroz osobne i diraljive priče stvarnih ljudi, pokazuje kako je rasa postala glavno oružje i ustvari samo fasada za podjele ljudi, a sve je to dovelo do nezamislivih i — ono što je užasavajuće — zakonom opravdanih zločina i okrutnosti prema čitavim skupinama ljudi. Samo zato što su neki mislili ili odredili da su te skupine ljudi

ISABEL WILKERSON

drugačije od ostalih. Ali što bi bilo, pita se autorica, da jednoga dana odredimo da se ljudi ne dijele po rasama i boji kože, već po tome jesu li, na primjer, visokog ili niskog rasta? Što bi bilo da zakonom odredimo da samo visoki ljudi imaju pravo na dostojan život, a oni niskog rasta ne? Upravo ovaj argument pokazuje da nikada ne smijemo zaboraviti da su sve podjele ljudi samo proizvoljna konstrukcija sa strašnim posljedicama.

Isabel Wilkerson u ovom remek-djelu uspoređuje sustav koji se tijekom godina razvijao u Americi sa sustavom kasta u Indiji, ali i sa sustavom nacističke Njemačke. Nacisti su vrlo rano, već 1934. godine, počeli proučavati zakonske okvire koji će im omogućiti stvaranje države u kojoj će se štiti “rasna čistoća”. Tadašnji nacistički ministar pravosuđa Franz Gürtner proveo je istraživanje o tome kako se u SAD-u upravlja marginaliziranim skupinama i kako se štiti ono što se smatralo vladajućim građanstvom, drugim riječima “bijelci”. Nacistički pravni stručnjaci detaljno su proučili američke zakone o čistoći rase, miješanim brakovima i useljenstvu. Neki od tih zakona čak su se i nacistima učinili preoštrima ali su ipak većinu toga prilagodili i primijenili svom sustavu rasnih podjela, izražavajući čuđenje i nerazumijevanje zašto “u Americi Židovi nisu svrstani među obojene rase”. Sve je to dovelo do usvajanja Nürnberških zakona koji su označili zakonodavni okvir za progone, ubojstva i genocid.

Većina zločina koji se već stotinama godina događaju na svijetu dogodila se zbog mržnje i osjećaja da su neki ljudi bolji od drugih, da imaju veća prava od drugih. Generacije ljudi odgajane su na mitu o podjeli ljudskih bića. Isabel Wilkerson u svojoj knjizi donosi puno argumenata koji dokazuju kako je ta podjela samo mit koji bi se vrlo lako mogao preokrenuti i na drugu stranu.

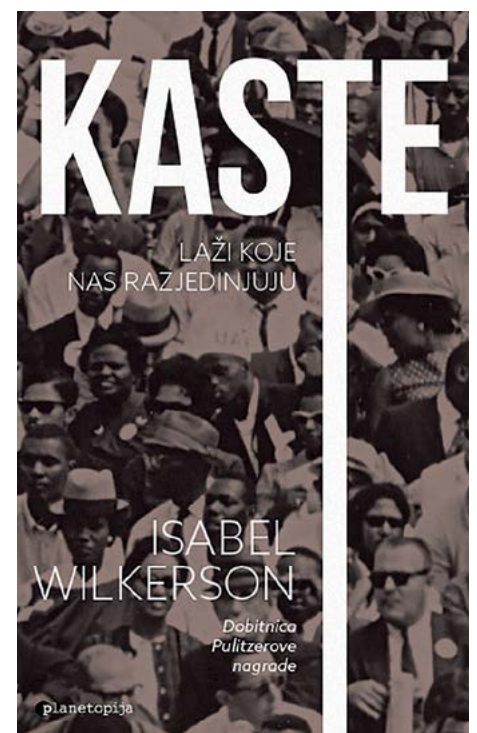
U ovoj knjizi ima puno djelova koji čitatelja neće ostaviti ravnodušnim, koji će nas natjerati na razmišljanje, koji će u nama izazvati sram zbog toga što svjesno ili nesvjesno sudjelujemo u tim sramotnim podjelama, čak i danas, čak i nakon svih stravičnih lekcija iz povijesti koje su nas trebale naučiti da je konačno došlo vrijeme da se svijet iz temelja promijeni.

Jedan od možda najupečatljivih djelova knjige za mene je bio dio u kojem autorica razgovara s jednom dramaturginjom rođenom u Nigeriji, koja joj je postavila vrlo jednostavno pitanje: “Vi znate da u Africi nema crnaca?”. Da, u Africi žive ljudi koji pripadaju određenim narodima ili plemenima. Oni postaju crnci tek kada dođu u SAD ili u Europu.

“Kad se stvarao Novi svijet, Europljani su postali bijelci, Afrikanci crnci, a svi ostali žuti, crveni ili smeđi. Kad se stvarao Novi svijet, ljude se podijelilo po njihovom izgledu, identificiralo isključivo stavljanjem jednih nasuprot drugima, svrstalo s namjerom stvaranja kastinskog sustava prema novoj koncepciji zvanj rasu. Upravo u tom procesu svrstavanja svima su nam dodijeljene uloge prilagođene potreba rasta proizvodnje. Nitko od nas nije svoj”, objašnjava Isabel Wilkerson.

Ovu knjigu koju s pravom preporučuju svi — od Baracka Obame do Oprah Winfrey — ne smijete propustiti. To je jedna od onih knjiga kojima se treba uvijek i iznova vraćati i u kojima ćete svaki puta pronaći nešto novoga. Isabel Wilkerson ipak vjeruje da smo mi, ljudska bića, sposobni ujediniti snage i napraviti svijet u kojem neće biti podjela, svijet bez kasta. Zvuči kao utopija? Možda. Ali to je utopija za koju se svi trebamo boriti.

* Isabel Wilkerson je američka autorica i novinarka rođena 1961. godine. Prva je Afroamerikanka koja je 1994. godine dobila uglednu Pulitzerovu nagradu za novinarstvo za tekstove koje je pisala za New York Times. Njezina prva knjiga “The Warmth of Other Suns” osvojila je niz nagrada. Druga knjiga “Kaste: laži koje nas razjedinjuju” postala je pravi bestseller, a časopis Time dodijelio joj je prvo mjesto na popisu knjiga u kategoriji publicistike za 2020. godinu. Časopis People uvrstio je ovu knjigu na popis deset najboljih knjiga 2002. godine. Djela ove autorice smatraje se američkim klasicima.

MAESTRALNI TRILER “TRI” DRORA MIŠANIJA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Hrvatska književna publika dobro poznaje djela nekih od najvećih izraelskih književnika: od Amosa Oza do Davida Grosmana i Ephraima Kishona, a zahvaljujući nedavnim prijevodima sve više upoznaje i novu generaciju izraelskih pisaca koji se svojom inventivnošću i talentom odmiču od “starijih” klasika. Ljubitelji književnosti mogu uživati u hrvatskim prijevodima kratkih priča Etgara Kereta, zanimljivom svijetu Nira Barama, da spomenemo samo neke. A sada se u hrvatskom prijevodu prvi puta pojavljuje još jedno ime koje će sigurno pronaći svoje mjesto među onima koji vole pročitati dobru knjigu. Njegovo ime je Dror Mišani, on je pisac trilera, prevoditelj i znanstvenik specijaliziran za povijest detektivskih romana. Književni kritičari s pravom ga nazivaju “predvodnikom novog vala izraelske fikcije”.

Mišanijev roman “Tri” (izdavač Fraktura, prijevod s hebrejskog Laila Šprajc) na prvi je pogled psihološki triler, krimić čija radnja će — kao što se to od takve književne vrste i očekuje — čitatelja obuzeti svojom napetošću i neočekivanošću, roman koji će čitatelj teško ispustiti iz ruke sve dok ne dođe do kraja i ne otkrije tko je ubojica. Ali ovaj je roman i puno više od toga: to je roman pun predivnih likova, roman o potrazi — odnosno potragama za ljubavi — koje će završiti tragično. “Tri”

je priča o samoći koju osjeća toliki broj ljudi, samoći koja ih gura da krenu putem koji nisu zamišljali.

Dror Mišani maestralo gradi svoje likove i radnju. A sama radnja nije ona klasičnog krimića ili trilera. Glavni likovi su tri žene — Orna, Emilija i Ela. Svaka od te tri žene, iz različitih osobnih razloga, osjeća samoću koju pokušava ispuniti susretima s Gilom, muškarcem kojeg slučajnu upoznaju i započinju se s njime susretati. Ti susreti polako će se pretvoriti u vezu, ali ta veza nije ono što one misle i očekuju i završit će drugačije od uobičajenih susreta ljubavnika. Događaju se zločini koje nitko ne istražuju jer ne djeluju poput zločina. Sve dok se stvari ne preokrenu u nevjerojatnom i neočekivanom obratu. Svi će se dijelovi ove čudesne spajalice odjednom spojiti i popuniti praznine kojih čitatelj nije ni bio svjestan, u jednom će se trenutku povezati priče glavnih aktera i sporednih likova — to je obrat dostojan najvećih majstora književnosti. Ono po čemu se Dror Mišani razlikuje od drugih pisaca krimića i trilera je posebna pažnja koju posvećuje upravo žrtvama: “Htio sam ubojicu konstruirati tako da čitatelj o njemu ne zna ništa ni više ni manje nego što o njemu znaju njegove žrtve. I nije mi žao zbog toga: ovo je knjiga o žrtvama, ona ne pripada njihovom ubojici”, objasnio je Mišani u razgovoru za časopis Express 24sata.

Dror Mišani rođen je 1975. godine u Holonu. Pažnju javnosti privukao je 2011. godine kada je objavljen prvi roman trilo-

gije o policijskom inspektoru Avrahamu Avrahamu. Ta je trilogija prevedena na više od dvadeset jezika i Mišani je tako vrlo brzo stekao status pisca bestselera. Već sama najava novog Mišanijevog romana izazvala je pravu buru među njegovim vjernim čitateljima. Novi roman “Tri” objavljen je 2018. godine i dobio je brojne nagrade u Izraelu i svijetu. Dror Mišani surađuje i na ekranizacijama svojih romana, a sa svojom obitelji živi u Tel Avivu gdje predaje na sveučilištu.

Nadamo se da ćemo uskoro moći uživati i u novim prijevodima napetog svijeta trilera Drora Mišanija, koji je bio i ovogodišnji gost 8. Festivala svjetske književnosti u Zagrebu.

AUTOBIOGRAFIJA SHIMONA PERESA, ČOVJEKA KOJI JE SANJAO VELIKE SNOVE ZA IZRAEL I ŽIDOVSKI NAROD

PIŠE: NATAŠA BARAC

Mali Szymon Perski čitavog se života držao obećanja kojeg je kao jedanaestogodišnji dječak dao svom voljenom djedu, rabinu Zvi Meltzeru, prije odlaska u tadašnju Palestinu. Prije nego što je s roditeljima napustio Wiszniew, mjesto u kojem je rođen, budući je veliki izraelski političar Shimon Peres svom Zaydehu (jidiš: djed) obećao da će zauvijek ostati Židov. To obećanje nikada nije zaboravio i tako se ponašao tijekom dugog i bogatog životnog puta. Jedanaestogodišnji dječak koji je dao ovo obećanje vjerojatno nije mogao ni zamisliti da će ga taj put dovesti sve do položaja predsjednika Države Izrael, države o kojoj su Židovi sanjali stotinama godina.

Autobiografija Shimona Peresa (izdavač Školska knjiga, prijevod s engleskog Vedran Pavlič) nosi znakovito ime "Nema mjesta za male snove — hrabrost, imaginacija i stvaranje modernog Izraela". A malo je onih koji su kao Shimon Peres utkani u samo tkivo Države Izrael. On je, kao što u svojoj knjizi i opisuje, igrom slučaja kao mladić upoznao Davida Ben-Guriona i taj mu je susret i poznanstvo omogućilo da sudjeluje u stvaranju Izraela, u borbi za njegov opstanak, ali i u izgradnji moderne, napredne zemlje koja je danas simbol start-up nacije. Na tom putu dogodilo se puno neočekivanih događaja koji su zahtijevali brze ali i

promišljene reakcije te često i donošenje teških odluka.

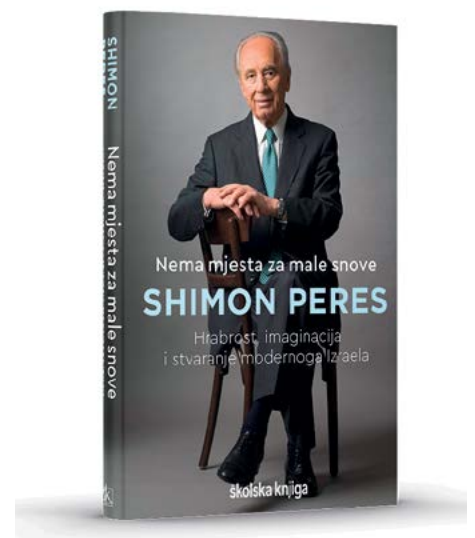
Shimon Peres bio je svjedokom svih povijesnih događaja vezanih uz Izrael — od prvih početaka naoružavanja i stvaranja moderne vojske, do mirovnih pregovora s donedavnim zakletim neprijateljima. Susretao se sa svim važnijim akterima svjetske političke scene, s njima je razgovarao, pregovarao i dogovarao, imajući na umu obećanje koje je dao svome djedu. Uz jedan dodatak: da će se pobrinuti da židovski narod opstane.

Zbog svega toga ova je knjiga nevjerojatan izvor podataka o tome kako su se neki događaji, o kojima više ili manje toga znamo iz medija, odvijali iza kulisa. Što je prethodilo poznatoj akciji oslobađanja taoca u Entebbeu? Koje su teške odluke morali donositi političari koji su ustvari samo željeli biti obični ljudi i živjeti u svojim kibucima, sa svojim obiteljima? Shimon Peres u svojoj knjizi ne objašnjava samo ono što se dogodilo, već i daje odgovor na pitanja zašto su se neki događaji dogodili. Pri tome često ne štedi ni neke vrlo ugledne izraelske povijesne ličnosti, s kojima se nije uvijek slagao. Ova autobiografija stoga je zasigurno neizostavno štivo za sve one koje zanima povijest, Izrael i događaji koji su punili ili još uvijek pune naslovnice svjetskih medija.

Shimon Peres preminuo je u rujnu 2016. godine, nedugo nakon što je završio ovu knjigu. Imao je 93 godine i ispunjen život. Kako je sam u svojoj knjizi napisao: "Ne žalim zbog ijednoga od svojih snova. Jedino žalim što nisam više sanjao. Svoj

sam život dobio kao dar. Završit ću ga bez dugova".

"Zahvaljujući mom novinarskom poslu, u nekoliko sam navrata imala prilike sresti Shimona Peresa. Prvi susret, kada je on bio ministar vanjskih poslova, dogodio se u Jeruzalemu i Peres je tada sjeo za stol s hrvatskim novinarkama i dugo s nama pričao. Nekoliko godina kasnije na konferenciji za novinare u Zagrebu pitala sam ga smatra li još uvijek, kao što je jednom rekao, da je "mirovni proces poput medenog mjeseca u minskom polju". Nasmijao se i odgovorio: "Medeni mjesec je prošao, a mine su ostale". A on sam vječno se borio za mir između Izraela i njegovih arapskih susjeda. Jer na Bliskom istoku stvarno "nema mjesta za male snove".

B'H NAJVEĆI ŽIDOVSKI DOPRINOS SVIJETU I ČOVJEČANSTVU

PIŠE: LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, GLAVNI RABIN
U RH I VRHOVNI RABIN CRNE GORE

Danas se svi mi, mislim pri tome na većinu Židova u svijetu, nalazimo u situaciji da u globalizaciji i vrijednostima koje nam se nameću sa svih strana i svim mogućim sredstvima moramo ponovo pronaći i otkriti vrijednosti židovstva. Zato bih vam na početku ovog teksta želio skrenuti pažnju na neke ideje i misli na koje sam nedavno naišao u jednom članku rabina Blecha i želio bih ih podijeliti s vama. On počinje svoj članak s tvrdnjom da biti Židov znači dijeliti dragocjene Božanske darove, koje nikad ne bi smjeli uzimati zdravo za gotovo. Osnovni princip u židovstvu, posebno u Kabali, je da ništa ne bi smjeli uzimati zdravo za gotovo. U članku se autor koncentrira na, kako ih on naziva “pet najvećih darova”, a danas ćemo govoriti samo o prvom, koji je, kako ga je rabin Blech, nazvao “naša jedinstvena misija”.

Na jednom predavanju Albert Einstein je prenerazio publiku kada je objavio da mu je žao što je rođen kao Židov. Ljudi su bili šokirani, kako je tako veliki um mogao izgovoriti tako neobičnu, da ne kažemo skandaloznu tvrdnju? S osmjehom Einstein je vragolasto nastavio i rekao: “Zato jer mi je to oduzelo privilegiju da odaberem postati Židov”. Rabin Blech,

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

kao rabin u desetoj generaciji, nije imao tu privilegiju izbora da postane Židov, nego je to dobio rođenjem. Ali mudrošću i znanjem koje je dobio od naših predaka, proučavajući njihova učenja i životnim iskustvom, došao je do spoznaje da njegov identitet kao Židova sadrži dragocjene Božanske darove. I to vrijedi za sve

Židove bez razlike jesu li postali Židovi rođenjem ili svojim izborom.

I kao ilustraciju o židovskoj jedinstvenoj misiji, rabin Blech opisuje događaj koji mu se dogodio dok je na aerodromu u Dallasu čekao svoj let. Dok je sjedio u čekaonici udubljen u dnevnu stranicu Talmuda, pristupio mu je jedan kršćanski

svećenik, te sjeo pored njega duboko se ispričavajući i započinjući razgovor pitanjem: “Vidim da čitate knjigu na hebrejskom i također vidim da nosite šešir, da možda niste rabin?” Nakon potvrdnog odgovora nastavio je govoriti da se čitavog života nadao da će jednog dana sresti rabina, jer iako je on kršćanski svećenik, on je uvijek znao i osjećao da su Židovi narod Knjige, da imaju poseban odnos s Bogom i da su oni Božji izabrani narod, a da su rabini njihovi duhovni vođe. I da je zato on uvijek želio zamoliti rabina da ga blagoslovi i onda je upitao rabina Blecha bi li bilo moguće da ga zamoli za tu čast — da ga rabin blagoslovi? Rabin Blech je bio strašno ganut tom molbom i blagoslovio ga je Kohenskim (svećeničkim) blagoslovom iz Tore i izgovorio ga je na hebrejskom. Svećenik je od sreće i ganuća počeo plakati. I rabin Blech je shvatio da je za tog svećenika svaki Židov poveznica s originalnom Torom, s direktnom Božjom riječju. I da bez obzira na postojanje brojnih teoloških doktrina koje nas razdvajaju (a ima ih puno), on je jasno prepoznao i prihvatio jedinstvenu ulogu židovstva, kroz riječi proroka Izaije da Židovi moraju biti “svjetlo ostalim narodima”.

Židovi, svi mi danas, su direktni potomci Abrahama, Isaka i Jakova, narod koji je stajao u podnožju brda Sinaj i primio Toru da je prenese s generacije na generaciju. To je i papa Franjo priznao nedavnim dokumentom u kome kaže da Crkva treba prestati evangelizirati Židove jer su Židovi korijen kršćanstva. Židovska “izabranost” se ne sastoji u tome da tvrdimo da smo superiorni, nego u prihvaćanju odgovornosti u prenošenju Božje poruke ostatku čovječanstva. Bog je Abrahamu, prvom Židovu, objavio da će ga učiniti velikim narodom, da će Ga blagosloviti i da će on sam, Abraham, biti blagoslov drugima (Post.:12:2), odnosno

da će drugi narodi biti blagoslovljeni kroz njega. Židovi, Abrahamovi potomci, ne samo da će biti blagoslovljeni, nego će oni sami biti blagoslov drugima, i ovdje na zemlji će biti izvor Božanske duhovnosti, dobrote i svetosti. Ima li išta dragocjenije nego biti dio naroda kome je povjerena takva jedinstvena misija da svojim idejama i idealima utječemo na čitav svijet? Mnogi od nas imaju nejasan pojam o židovskom utjecaju na civilizaciju, ali malo nas zaista cijeni koliko su Židovi pridonijeli svijetu i promijenili ga. Nažalost ni svijet toga nije svjestan, jer da je možda bi se drukčije odnosili prema nama.

KLJUČNE VRIJEDNOSTI ZA SAVRŠENI SVIJET

Za početak razmislimo što bi mogli smatrati ključnim vrijednostima za “savršeni svijet”: pravda, zdravstvena njega, ljudsko dostojanstvo, ljudska prava, prava žena i djece, dobročinstvo, građanske slobode, demokracija, pismenost, školstvo, obrazovanje, mir, zaštita okoliša, seksualna sloboda, jednakost, društvena odgovornost, pošteno oporezivanje, socijalna skrb, obiteljske vrijednosti, vrijednost života, sloboda govora ili prava životinja.

U ovom tekstu ću se koristiti idejama i metodologijom rabina Ken Spira, jednog od mojih omiljenih učitelja. Godinama je radio istraživanja ispitujući tisuće i tisuće ljudi iz svih sfera života da imenuju temeljne vrijednosti potrebne za stvaranje “savršenog svijeta”. Na temelju tog istraživanja postalo je jasno da postoji opće slaganje da sljedećih šest vrijednosti predstavljaju temelj izgradnje “savršenog svijeta”:

- 1) Vrijednost života — Ljudi imaju pravo na život i to život s određenim osnovnim dostojanstvom i pravima.
- 2) Svjetski mir — Na svim razinama, bilo na nivou zajednice bilo globalno, ljudi

i nacije trebaju suživjeti u miru i slozi, uz uzajamno poštovanje.

- 3) Pravda i jednakost — Svi ljudi, bez obzira na rasu, spol ili društveni status, imaju pravo biti jednako i pošteno tretirani u očima zakona.
- 4) Obrazovanje — Svatko ima pravo biti funkcionalno pismen kao osnovni alat za osobno napredovanje i sposobnost stjecanja znanja.
- 5) Obitelj — Stabilna obiteljska struktura neophodna je za temelj društva.
- 6) Društvena odgovornost — Pojedinačno i na nacionalnoj razini, odgovorni smo jedni za druge. To uključuje odgovornost za bolesti, siromaštvo i kriminal, kao i očuvanje okoliša i prava životinja.

IZVOR NAŠIH VRIJEDNOSTI

Ali sada se postavlja pitanje: koji je izvor naše utopijske vizije “savršenog svijeta”? Usredotočimo se na one civilizacije koje su uvelike odgovorne za postavljanje temelja vrijednosti i vizija današnjeg svijeta. Kao proizvodi modernih, liberalnih, zapadno demokratskih društava, koje su to antičke civilizacije imale najveći utjecaj na nas? Najutjecajniji su bili Azteci, Maje, Babilonci, Kelti, Indijanci, Kinezi, Perzijanci, Egipćani, Rimljani, Grci, Vikinzi ili Indijci, ali rezultati istraživanja pokazuju da su Grčka i Rim prva dva izbora, jer su ključni izvori naših vrijednosti. Iako su tome pridonijele i brojne druge civilizacije, većina vjerojatno dolazi iz Grčke i Rima, povijesno smatranih najnaprednijim civilizacijama u antici.

Mnoge naše ideje u filozofiji i umjetnosti potječu od klasične grčke misli od prije više od dvije tisuće godina. Rim je snažno oblikovao zapadno pravo, vladu i upravu.

Pogledajmo svaku od ovih šest temeljnih vrijednosti i razmotrimo što su ljudi mislili, a što je još važnije, kako su djelovali u antici i kroz kasnija stoljeća. Imaj-

mo na umu da su te ideje općenito dijelili i drugi narodi Dalekog istoka, Indije, Kine, Južne i Srednje Europe, Južne i Srednje Amerike, Afrike i Bliskog istoka. Naravno, različite su se kulture iznimno razlikovale, ali na osnovnoj razini ljudi su reagirali s gotovo istom filozofijom i praktičnošću u svih naših šest utopijskih vrijednosti, a to su: vrijednost života, svjetski mir, jednaka pravda, obrazovanje, obiteljske vrijednosti i društvena odgovornost. Neke vrijednosti izražene u antičkom svijetu, koje su uključivale i ubijanje male djece, danas smatramo potpuno neciviliziranima.

Nije da su sva ljudska bića kroz povijest bili zli ljudi koji su cijeli život ubijali bebe, vodili ratove i gledali krvave sportove. Prosječan antički čovjek jednostavno je pokušavao prebroditi dan, preživjeti.

Grčka, Rim i gotovo svaka druga nacija zasigurno su dali velike vrijednosti civilizaciji: umjetnost, arhitektura, inženjering, filozofija, sisteme vladanje, kao i znanost. Međutim, ono što definitivno nismo naslijedili, čak ni od ovih najnaprednijih civilizacija, je osjećaj morala ili etičke vrijednosti. Vizija "utopijskog savršenog svijeta", vizija, koji svi dijelimo: mir, briga i sklad, izgrađen na ovih šest temeljnih vrijednosti, nije potekla od ovih drevnih naroda.

IZVOR VRIJEDNOSTI

Dakle, koji je izvor vrijednosti i etike koje zamišljamo za naš idealni svijet? Da bismo riješili ovu misteriju, pogledajmo citat Paula Johnsona, kršćanskog povjesničara: "Jedan od načina zbrajanja 4.000 godina židovske povijesti jest zapitati se što bi se dogodilo s ljudskim rodnom da Abraham nije bio čovjek velike pronicljivosti ili da je ostao u Uru i zadržao svoja viša poimanja za sebe, ne bi bilo židovskog naroda, a sigurno bi svijet bez Židova bio radikalno drugačije mjesto. Da li bolje ili lošije, teško je

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

kazati. Čovječanstvo je na kraju moglo i slučajno naletjeti na sve židovske spoznaje. Ali ne možemo biti sigurni. Sva velika konceptualna otkrića ljudskog intelekta izgledaju očita i neizbježna nakon što su otkrivena, ali zahtijevaju posebnog genija da ih formulira po prvi put".

"Židovi su imali ovaj dar. Dali su svijetu dvije najveće ideje, kao prvu ideju etičkog monoteizma, i kao drugu, kroz blagdan Pesaha, ideju slobode, jer samo slobodan čovjek može ispuniti svrhu svog postojanja, svoje ljudske autonomije, a to je upražnjavanje slobode izbora. Bit slobode izbora je birati svijet u kojem želim živjeti, birati moralne vrijednosti koje ću slijediti u životu. Istu mogućnost izbora ima i zajednica, kao i čitavo društvo. Židovska Nova godina (Roš Hašana) je Dan suda, ne toliko našim prošlim djelima, nego uglavnom našim sadašnjim i budućim izborima".

I to je esencija, bit "etičkog monoteizma", jer Bog nam je kao naš Tvorac dao Toru, praktične i moralne upute za život, od toga kako da se odnosimo prema samom sebi, kako prema drugima i do najsitnijih detalja nas uputio kako ne

samo da uredimo društvo, nego i da se brinemo o cijelom planetu. Problem nije nikad u biranju, nego uvijek u tome što izabrati. Naši izbori nas definiraju kao čovjeka. I tu onda, prema židovstvu, uskače Bog sa svojim, blago rečeno, savjetima, da ne kažem zahtjevima.

Najveću posvetu i pohvalu židovskom narodu i njegovom "etičkom monoteizmu" kao najvećom doprinosu čovječanstvu i civilizaciji općenito daje povjesničar P. Johnson: "Njima dugujemo ideju jednakosti pred zakonom, Božanskom i ljudskom, svetosti života i dostojanstva ljudske osobe; individualne savjesti i tako osobnog iskupljenja, kolektivne savjesti, pa tako i društvene odgovornosti, mira kao apstraktnog ideala i ljubavi kao temelja pravde i mnogih drugih stavki koje čine osnovni moralni namještaj ljudskog uma. Bez Židova to bi mjesto moglo biti mnogo praznije."

"Židovi su nas prije svega naučili kako racionalizirati nepoznato. Rezultat je bio monoteizam i tri velike religije koje ga ispovijedaju. Gotovo je izvan naših mogućnosti zamisliti kako bi svijet prošao da se nikada nisu pojavili."

Johnson kaže da se osnovni “moralni namještaj” modernog uma može pripisati Židovima, jer su oni uveli ključne koncepte modernog morala.

Bez ovih vrijednosti čovječanstvo bi se moglo samo uništiti nakon što je steklo tehnološko znanje, i nažalost danas zbog potpunog odbacivanja “etičkom monoteizma” od strane svjetskih vladajućih struktura došli smo na rub uništenja ne samo samih sebe, nego i cijelog planeta.

ŽIDOVSKA PERSPEKTIVA

Istražimo židovsku perspektivu na ovih šest temeljnih vrijednosti:

1. Vrijednost života — Svetost života jedan je od najvažnijih pojmova u židovskom svjetonazoru. Ta je ideja jasno i jednostavno izražena u šestoj od Deset zapovijedi: “Ne ubij” (Izl.: 20:13).
2. Svjetski mir — Ideja čovječanstva koje živi u miru i skladu židovski je izum. Mir je središnji pojam židovske Biblije (TaNaH) i vidimo da ga proroci lijepo opisuju. Riječ “Šalom” je jedno od Božjih imena. Tradicionalni židovski pozdravi su “Šalom Alehem” i “Šabat Šalom”. (Riječ “Šalom” pojavljuje se u Bibliji 240 puta!)
3. Jednaka pravda — “Ne izvrći pravdu i ne gledaj tko je tko”; “Za pravdom idi” (Pon.z.: 16:19, 20). Židovi su opsjednuti konceptom jednakosti pred zakonom. Zahtjev da sudac bude pošten, da ne uzima mito i da ne zauzima strane stalno se ponavlja u cijeloj Bibliji, gdje se riječ “tzedeck” (pravda) pojavljuje 120 puta.
4. Obrazovanje — Židovska opsjednutost obrazovanjem dobro je poznata. Da bi preuzelo odgovornost i utjecalo na pozitivne promjene u svijetu, potrebno je obrazovati ljudsko biće.
5. Obiteljske vrijednosti — Snažna obitelj od središnje je važnosti za Židove. U područjima seksualnosti i odnosa

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

između muškaraca i žena, judaizam je uveo neke vrlo značajne inovacije.

6. Društvena odgovornost — Židovski narod svaku osobu smatra odgovornom za društvo i svijet. Ta društvena svijest seže unatrag sve do Biblije.

Kroz povijest niti je židovski narod uvijek bio savršen, niti su svi ostali narodi bili uvijek zli. Židovi su učinili mnogo grešaka i na pojedinačnoj i na nacionalnoj razini. Ali i kada su grijehili, znali su što je ispravno i zato se židovski narod uvijek zalagao za ovih šest temeljnih vrijednosti, koje čine našu viziju savršenog svijeta. Židovstvo je čovječanstvu pridonijelo jedinstvenom moralnom vizijom, nacrtom idealnog svijeta.

Unatoč užasnim progonima kroz cijelu svoju povijest, židovski je narod zadržao razinu ljudskosti i brige koja nadilazi sve okolne civilizacije.

1. VRIJEDNOST ŽIVOTA

“Ne ubij” (Izl.: 20:13). Židovstvo ističe da je život svetinja. Židovski zakon zabranjuje čedomorstvo, ljudska žrtvovanja i ubijanja radi sporta. Lov je također zabranjen. Tora nam govori da u cilju spašavanja ljudskog života mogu prekršiti sve Božje zapovijedi (osim tri) čak i na Šabat.

Jedan od najljepših izraza vrijednosti života nalazi se u Talmudu (Sanhedrin 4: 5): “Onaj tko je spasio jedan život ... kao da je spasio cijeli svijet. Tko je uništio jedan život ... kao da je uništio cijeli svijet.” Ovu izjavu izrekli su prije skoro 2.000 godina talmudski mudraci, u isto vrijeme kada su Rimljani ubijali tisuće ljudi samo zbog sporta i zabave.

2. KONCEPT MIRA

“Mir nema cijenu, jer je Božje ime Šalom.” (Midraš: Bamidbar Rabba 11:18)

“Tora je dana čovječanstvu radi uspostave mira.” (Midraš Tanchuma: Ki Tisa 96: 3)

Tora se naziva mirom, jer kako piše: “Njezini su putovi putovi miline, a sve njezine staze su mir.” (Izreke 3:17)

“Hillel je znao reći: “Budite od Aronovih učenika, ljubite i tražite mir.” (Izr.ot.: 1:12)

“Gospodar mira želi mir svim svojim stvo-renjima.” (Sefer Hahinuh 206)

Maimonides (Rambam), koji je živio u 12. stoljeću, bio je jedan od najvećih židovskih učenjaka svih vremena. U svom temeljnom djelu, kodifikaciji židovskog zakona pod nazivom Mišne Tora, Maimonides objašnjava Tora viđenje idealnog stanja mira:

“Mudraci i proroci nisu čeznuli za mesijanskim dobom kako bi zavladaali svijetom, niti pokorili nacije, već da bi mogli slobodno slijediti Toru i njezinu mudrost. U to vrijeme neće biti ni gladi ni rata; ni ljubomore ni sukoba. Cijeli će svijet biti okupiran stjecanjem znanja o Bogu kako prorok kaže: “Svijet će biti pun spoznaje Boga dok vode prekrivaju more” (Izaija 11: 9).

Svjedočanstvo židovske vizije svjetskog mira može se pronaći u sjedištu Ujedinjenih naroda, moderne institucije posvećene svjetskom miru. Na vanjskom zidu sjedišta Opće skupštine na Manhattanu nalazi se moto UN-a, uklesan na “Izaijinom zidu”:

“I prekovati će svoje mačeve u plugove, a koplja u srpove. Narod neće dizati mač protiv naroda. Niti će se više učiti ratu” (Izaija 2: 4).

UN priznaje da je utopijska vizija mira, bratstva i sklada židovski izum koji je prorok Izaija izrazio prije 2500 godina. Židovski je narod svijetu donio viziju mira i od tada čeznemo za njom. I tu čežnju i nadu izražavamo u svakoj prilici, od pozdrava do molitve. Za razliku od Platonove idealne države u kojoj postoji

vojska i policija, u židovskoj idealnoj državi uopće nema oružja.

3. ŽIDOVSKA PRAVDA I OBRAZOVANJE

Zahtjev da sudac bude pošten i da ne zauzima strane stalno se ponavlja u cijeloj Bibliji: “Pravdi, pravdi ćete težiti.” (Pon.z.: 16:20); “Ne činite nepravde kod presude. Ne drži stranu siromahu, niti se obaziri na odličnika, nego po pravdi sudi svom bližnjemu.” (Lev.: 19:15)

U židovskom je zakonu potpuno zabranjeno da sudac iskazuje naklonost bilo kome zbog bogatstva ili utjecaja. To nije pravda. Bog to ne želi.

Sanhedrin

Prije dvije tisuće godina, kad je židovski narod upravljao vlastitom državom, to nije bila čista monarhija ili teokracija. Bio je to vrlo sofisticiran sustav vlasti s kontrolama i ravnotežom i podjelom ovlasti, mogli bi ga nazvati i “horizontalnom demokracijom.” Postojao je kralj (izvršna vlast), veliki svećenik (vjerska grana) i Sanhedrin (sudska vlast). Nije bilo potrebe za zakonodavnom granom, jer je sav zakon bio u Tori.

Glavno ovlaštenje za tumačenje zakona, stvarna moć u židovskoj državi, bilo je u rukama Sanhedrina, židovskog Vrhovnog suda od 71 suca. Jedan od uvjeta za člana Sanhedrina bio je da mora biti roditelj. Zašto? Tora kaže da jedino netko tko ima djecu u potpunosti može razumjeti koncept milosrđa, kritičnu osobinu za suce koji bi mogli odlučivati u glavnim predmetima (gdje je moguće izreći smrtnu kaznu). Biti roditelj daje vam osjetljivost da je svako ljudsko biće nečije dijete.

Sudac je također morao posjedovati enciklopedijsko znanje o židovskom pravu, znanosti, sociologiji itd., te prema Talmudu i tečno govoriti 70 jezika naroda tog doba. Također je morao imati potpuni integritet i poštenje. Bez obzira na status,

ovo je mjesto bilo otvoreno za sve, sve dok su ispunjavali kriterije.

Židovska monarhija

U antici su kraljevi i kraljice bili nevjerojatno moćni ljudi, a ne samo simboli. Često su ih smatrali bogovima ili polubogovima, potpuno iznad zakona. Koncept kraljevanja u judaizmu značajno se razlikuje od drugih vrsta monarhije u antici. Židovski kralj imao je privilegije i ovlasti, ali iznad svega ogromnu odgovornost. Kralj je trebao predstavljati idealnog Židova, koji je djelovao kao uzor ostatku nacije, te mu je Tora čak ograničila koliko zlata i konja može posjedovati. U tu svrhu, kralju je naređeno da sa sobom uvijek nosi svitak Tore kao podsjetnik na bogobojaznost: “A kad kralj sjedne na prijestolje svog kraljevstva, napisat će primjerak Tore i bit će kod njega, i čitat će iz nje sve dane svog života. Tako će naučiti bojati se Gospoda, Boga svojega, i držati se svih riječi svoje Tore, i izvršavati njene propise” (Pon.z.: 17: 18-19).

Više nego itko drugi, kralj mora priznati da postoji Božanska sila iznad njega, Kralj kraljeva, čije zakone čak i kralj mora poštivati i provoditi. Židovski kralj nije bio iznad zakona; nego je radije služio kao primjer ostalima. To i hebrejska riječ za kralja “meleh” implicira.

4. ŽIDOVSKO OBRAZOVANJE

Židovska opsjednutost obrazovanjem dobro je poznata. Iako je istina da kad dijete završi fakultet, to roditeljima pričinjava ogromnu radost i time ispunjava petu od “velikih deset zapovijedi”: “Poštuj svog oca i majku”, postoji i dublji razlog za židovska hiper-postignuća u obrazovanju. Nagon za učenjem, ali i davanja nečeg novog, duboko je ukorijenjen u nama.

Židovi su od samih početaka kao narod shvatili posebnu odgovornost u svijetu koja nas osnažuje da to postignemo. Da bi stekao znanje i zaista preuzeo

odgovornost, Židov mora biti pismen. Svako židovsko dijete kada napuni tri godine mora početi učiti čitati i pisati. To je prvenstveno obaveza roditelja, ali i zajednice.

Maimonides je kodificirao golemi židovski naglasak na obrazovanju: “Određite učitelje za djecu u svakoj zemlji, pokrajini i gradu. U bilo kojem gradu koji nema školu, ekskomunicirajte građane tog grada dok ne dobiju učitelje za djecu. Ako to ne učine, uništite taj grad, jer svijet postoji samo kroz dah djece koja uče!” (Maimonides, Mišne Tora, Talmud Tora 2: 1).

Zamislite koliko bi svijet bio drugačiji da je ovaj zakon bio univerzalno na snazi prije tisuću godina. Kakav su drugačiji stav Židovi prema obrazovanju imali od ostatka svijeta. Nijednom židovskom gradu nikada nije nedostajala škola, čak ni u dijaspori.

Francuski srednjovjekovni redovnik Peter Abelard (12. st.) napisao je o židovskom obrazovanju: “Židov, koliko god bio siromašan, čak i da ima deset sinova, sve bi opismenio, ne radi zarade kao što to čine kršćani, već radi razumijevanja Božjeg zakona. I ne samo svoje sinove, već i svoje kćeri.”

U teoriji i praksi, religiozne ili sekularne, židovske kako obitelji tako i zajednice uvijek su obrazovanju davale prioritet.

5. ŽIDOVSKA OBITELJ I ODGOVORNOST

Židovi su uvijek cijenili važnost obitelji i davali joj središnje mjesto. U područjima seksualnosti i odnosa između muškaraca i žena, židovstvo je uvelo neke vrlo značajne inovacije. Tora opisuje odnos između muškarca i žene: “Čovjek će ostaviti majku i oca i prilijepiti se za svoju ženu, i oni će postati jedno tijelo” (Postanak 2:24).

Židovstvo uči da su muškarac i žena dvije polovice jedne cjeline. Daleko više od partnerstva ili tima, vaš suprug je vaša

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

druga polovica, vaša srodna duša. Zajedno ova “cjelina” ne samo da pomaže donijeti novi život u svijet, već i odgaja i obrazuje ljude da funkcioniraju kao konstruktivni članovi društva.

Židovski zakon zahtijeva da se muškarac fizički kontrolira i da svoju seksualnu i emocionalnu energiju usmjeri isključivo na svoju ženu. Židovstvo je stoga bilo jedinstveno u svijetu kada je izašlo i zabranilo homoseksualnost i bestijalnost, te brak smatrao idealnim stanjem.

To ima ogromne implikacije na položaj žena u društvu. Židovski zakon nalaže da muškarac mora voljeti i poštivati svoju ženu, čak više nego samog sebe. Mora se brinuti kako o njenim fizičkim potrebama (hrana, odjeća, nakit, mjesto stanovanja), tako i o njenim psihičkim potrebama. Čak mu stavlja i zakonsku obvezu da je seksualno zadovolji. U protivnom je to razlog za razvod braka.

Ne podcjenjujmo moć ovih židovskih ideja o odnosima muškarca i žene, te njihov utjecaj na svijet. U smislu grčke i rimske kulture, monogamija je bila

revolucija koja je imala dubok utjecaj, ne samo na stabilnost obitelji, već i na društvo u cjelini.

Dennis Prager, poznati pisac i govornik o židovskim temama, rekao je o ovoj temi sljedeće: “Čovjekova priroda, nedisciplinirana vrijednostima, dopustit će seksu da dominira njegovim životom i životom društva. Kad je židovstvo zahtijevalo da se sve seksualne aktivnosti usmjere u brak, promijenio je svijet. Nije pretjerano reći da je Tora zabranom izvanbračnog seksa omogućila stvaranje zapadne civilizacije. Društva koja nisu postavljala granice oko seksualnosti bila su ometena u svom razvoju. Kasnija dominacija zapadnog svijeta može se, u značajnoj mjeri, pripisati seksualnoj revoluciji koju je pokrenulo židovstvo, a kasnije je prenijelo kršćanstvo”

6. SOCIJALNA ODGOVORNOST

Židovski je narod vrlo usklađen s idejom odgovornosti prema društvu i svijetu. Židovi daju milostinju u daleko većem omjeru od drugih. To se ne naziva milostinjom, nego “tzedaka” (pravda). Kad

vidite ljudsko biće u nevolji, imate obavezu pomoći mu.

Židovstvo zahtijeva pozitivno ponašanje, što je jedinstvena inovacija u pravu. U drugim pravnim sustavima biti promatrač nije zločin. U židovstvu je, međutim, društvena svijest zakonska obveza, kao što Tore kaže: “Ne stani uz krv bližnjega svoga” (Lev.: 19:16).

“Ja sam dobra osoba, nikoga ne želim povrijediti” nije židovsko shvaćanje “dobre osobe”. Biti dobra osoba zahtijeva od nas da poduzmemo mjere, a ne samo izbjegavati zlo. Ili sam dio problema ili dio rješenja.

Poruka koju judaizam uči je da smo odgovorni za svijet. Talmud uči da svaka osoba mora sama sebi reći: “Svijet je stvoren samo za mene”, ne kao izjavu

krajnje egocentričnosti, već iz osjećaja jedinstvene odgovornosti za svijet. Ovo je moj svijet i ja sam njegov skrbnik. Ako postoji problem, moram učiniti nešto po tom pitanju. Kao što je i Adam, kao jedini čovjek na zemlji, to dobio u zadatak. Obveza “popravljanja svijeta” u židovskim se spisima naziva “Tikun Olam”.

Židovski zakon vrlo je specifičan u pogledu naše obveze prema drugima, uključujući koliko novca treba dati u dobrotvorne svrhe, koliki postotak usjeva pripada siromašnima, posjetiti bolesne, ugostiti goste, kao i druga dobra djela (gmilut hasadim). Svaka je židovska zajednica kroz povijest imala infrastrukturu socijalne skrbi.

Odgovornost za svijet uključuje brigu o životinjama i okolišu. Prema židov-

skom zakonu ne možete jesti prije nego što nahranite životinje. Svako jutro ja prvo trebam nahraniti svoje mačke, pa tek onda sebi skuhati kavu. Ne smijemo biti okrutni prema životinjama. Ako vidite životinju u nevolji, morate joj pomoći. Ne možete posjeći voćku, čak ni u vrijeme rata. Sve to je direktna Božja zapovijed.

Model za moderni svijet

Humane vrijednosti židovske Biblije (TaNaHa) postale su temelj socijalne skrbi. Ovo je vizija društvene odgovornosti koju su usvojili moderni europski i američki mislioci u posljednjih 200 godina.

Thomas Huxley, engleski književnik i biolog, piše: “Biblija je bila Magna Carta siromašnih i potlačenih. Sve do modernih vremena, nijedna država nije imala ustav, koji toliko uvažava interese naroda, u kojem se inzistira na dužnostima mnogo više od privilegija vladara. Nigdje nije temeljna istina da dobrobit, dugoročno gledano, ovisi o pravednosti njenih građana tako snažno položenoj.” Huxley kaže da je židovska vizija socijalne skrbi stvarnost po kojoj se svi modeliramo.

Kyman Abbot, američki propovjednik i publicist ponavlja slično mišljenje: “Bilo bi nemoguće spomenuti bilo koji drugi narod čak i u mnogo kasnijoj dobi ... čiji zakon i ustav utjelovljuju ideal tako plemenit kao što je utjelovljen u hebrejskim građanskim zakonima, ili bilo koji narod čija povijest pokazuje postojanje takvih političkih institucija tako bitno pravedan, slobodan i human ... Mi pogani dugujemo svoj život Izraelu ..Izrael je taj koji nam je donijevši Božanski zakon postavio temelje slobode. Upravo je Izrael imao prve slobodne institucije koje je svijet ikada vidio... Kad ponekad naše i kršćanske predrasude izbijaju na židovski narod, sjetimo se da sve što imamo i sve što jesmo, dugujemo, pod Bogom, što nam je dalo židovstvo”.

Jasno je da je židovstvo pridonijelo čovječanstvu moralnom vizijom, nacrtom idealnog svijeta. Židovski se narod od davnina zalagao za šest temeljnih vrijednosti koje čine našu viziju savršenog svijeta. Židovi su ga predstavili svijetu i, u velikoj mjeri, po njemu živjeli. Unatoč strašnim progonima, židovski je narod zadržao razinu ljudskosti i brige koja je obično daleko nadilazila okolne civilizacije.

Pitanje je: što je židovskom narodu dalo jedinstven uvid i genij za utjelovljenje ovih vrijednosti, a što antička Grčka i Rim nisu mogli učiniti? Zašto su to bili samo Židovi?

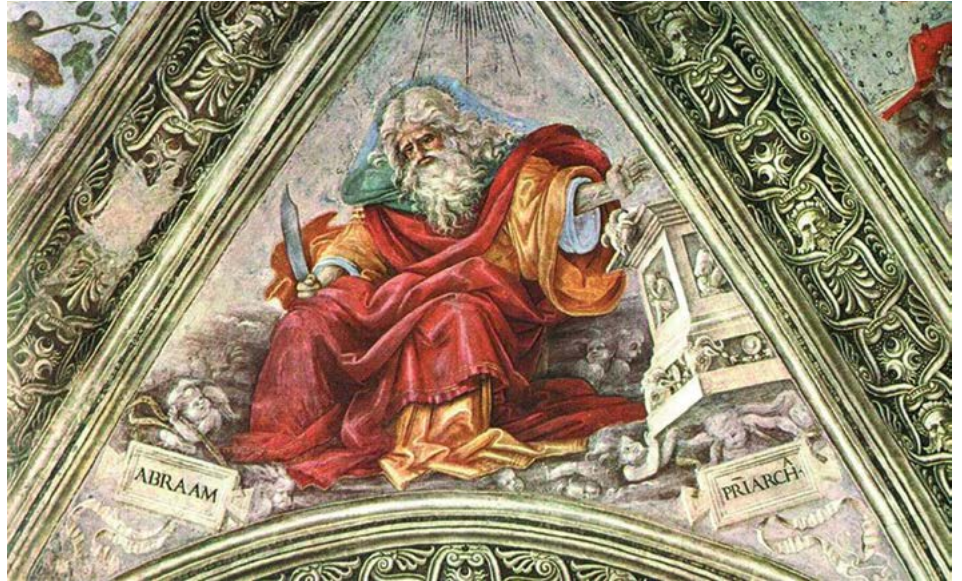
Monoteizam i njegove implikacije

Monoteizam je najrevolucionarnija ideja koju je židovski narod donio svijetu. Kao i pojam slobode i jednakosti svih ljudi. To je izvor ovih šest vrijednosti savršenog svijeta. Etički monoteizam, vjera u jednog Boga koji je Stvoritelj svemira, Otac cijelog čovječanstva i izvor jednog apsolutnog standarda morala, najveći je pojedinačni doprinos civilizaciji u povijesti čovječanstva.

Danas svijet razumije i manje više vjeruje u ideju o jednom nedjeljivom svemogućem Bogu. Povijesno gledano, to nije uvijek bio slučaj. Nevjerojatna transformacija dogodila se u ljudskoj svijesti u posljednjih 3.000 godina.

Politeizam

U antici je ideja o jednom nedjeljivom, svemogućem Bogu bila neshvatljiva. Razne religije prožimale su sve aspekte postojanja. Svi su bili politeisti; svi su vjerovali u više bogova. Na primjer, bogovi grčke mitologije bili su fizičke manifestacije prirodnih sila. Bilo ih je na stotine: Posejdon je bio bog mora, a Zeus, bog nebesa. Svaka religija imala je svoj "Panteon" (niz bogova). Egipćani su imali 2.000 bogova. U carskom Rimu postojalo je više od 30.000 bogova. Ti su bogovi

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

živjeli vječno i posjedovali natprirodne moći, ali u svim ostalim aspektima bili su poput smrtnika. Jeli su, spavali, pa čak i dijelili iste poroke: spavali su okolo, lagali, varali, krali i ubijali.

Život se pokazao vrlo zbnjujućim. Nije postojao niti jedan izvor niti autoritet koji bi čovjeku govorio što mu je činiti. Kad bi netko htio nešto učiniti, jednostavno bi pronašao boga koji bi podržao njegove postupke. Čovjek i bogovi bili su zarobljeni u svijetu zajedno, manipulirajući jedni drugima putem magije, mita i žrtava.

Politeisti su vjerovali u koncept ispravnog i pogrešnog, ali se nisu pridržavali niti jednog standarda. Moral je definirao čovjek i bio je podložan promjenama kako bi odgovarao čovjekovim hirovima, svjetonazorima i društvenoj pogodnosti.

Abraham

U tom politeističkom svijetu, prije otprilike 3.800 godina, pojavio se čovjek po imenu Abraham koji je napravio nevjerojatno intelektualno otkriće koje je promijenilo povijest. Abraham je rekao: Politeizam je samo iluzija. Postoji samo jedan Bog, koji je Stvoritelj svemira. On je beskrajni,

svemogući, sveznajući Bog. Štoviše, On je Bog pun ljubavi, a svoju ljubav iskazuje propisujući nam moralne norme. On nije stvorio svijet i otišao na odmor. Stalno je uključen u svoj svijet i želi da mi, Njegova djeca, imamo odnos s Njim.

Abraham je sam otkrio koncept Boga i bio je predan životu s tom stvarnošću. To se naziva "Kiduš Hašem", živjeti "posvećujući Božje ime", čineći Božju stvarnost najvažnijom stvari na svijetu. Molitvom "Šema Israel" izjavljujemo da je za Židove najvažnija stvar na svijetu živjeti s Božjom stvarnošću: "Čuj Izrael, Gospodine je naš Bog, Gospodin je jedan" (Pon.z.: 6: 4).

Šest temeljnih vrijednosti

Naš popis šest ključnih vrijednosti logično proizlazi iz ideje etičkog monoteizma. Na početku Postanka Bog je stvorio čovječanstvo (Adama) "na sliku Božju". Budući da Bog nema fizičkih komponenti, koje to svojstvo "sličnog Bogu" posjeduje svako ljudsko biće?

Odgovor je duša, duhovni entitet koji je potpuno ne fizički. Svako ljudsko biće sadrži dušu, božansku iskru, pa stoga

svaki život ima beskrajnu vrijednost. Bez obzira na to tko ste, od malenog djeteta do 90-godišnjeg invalida, svi ljudi posjeduju ovu beskrajnu, božansku iskru i nužno su vrijedni i dragocjeni.

Vrijednost života — Talmud uči da je “spašavanje života isto što i spašavanje svemira”.

Pravda i jednakost — Budući da svako ljudsko biće ima dušu, postoji osnovna jednakost među svima. Prorok Malahija je rekao: “Zar nismo svi jedan Otac? Nije li nas jedan Bog stvorio?” (Mal.: 2:10).

Bog je Adama i Evu, roditelje cijelog čovječanstva, smjestio u rajski vrt i rekao im: “Evo vašeg vrta, sada se brinite za njega.” Svako je ljudsko biće odgovorno za svijet. To je naš svijet i zato se trebamo brinuti o njemu.

Odabrani za odgovornost

Abraham se odlučio posvetiti stvarnosti jednoga Boga, spreman se za to žrtvovati. Bog je odgovorio: “Biram tebe i tvoje potomke nakon tebe”, biram židovski narod, sklapanje saveza s njim (Post.:17:7).

Za što je odabran “izabrani narod”? Odabran je za odgovornost, a ne za privilegije. Odabran je za odgovornost za stvaranje moralnog društva koje živi s vrijednostima koje proizlaze iz ideje o jednom Bogu, za stvaranje društva koje će postati “svjetlo narodima”, moralni svjetionik svijeta. Zadatak nije nametnuti uvjerenja drugima, niti preobratiti ostatak svijeta na židovstvo, već promijeniti svijet dajući osobni primjer. Izabranost znači biti primjer, kao što je najstarije dijete primjer mlađoj braći i sestrama, tako i židovski narod kao najstariji narod u Božjoj žetvi naroda mora biti primjer ostalim narodima. Abrahamova misija usavršavanja svijeta čini židovski narod samo drugačijim, ali ne i boljim.

Etički monoteizam promijenio je svijet. John Adams, drugi predsjednik SAD-a, napisao je: “Inzistirat ću da su Hebreji (dopri-

nijeli) više civilizaciji ljudi nego bilo koja druga nacija. Da sam bio ateist i vjerovao u slijepu vječnu sudbinu, i dalje bih trebao vjerovati da je sudbina odredila Židove kao najvažniji instrument za civiliziranje naroda ... Oni su najslavniji narod koji je ikada nastanjivao ovu Zemlju. Rimljani i njihovo carstvo bili su samo mjuhurić u usporedbi sa Židovima. Oni su dali religiju tri četvrtine svijeta i utjecali su na poslove čovječanstva sve sretnije nego bilo koja druga nacija, drevna ili moderna”.

Nije ni čudo što su židovske ideje promijenile svijet. Židovska nacionalna misija više od 3.000 godina bila je kao “svjetlo narodima”.

Širenje monoteizma

Dugo vremena su Židovi bili sami s tim uvjerenjima. Kako je to da je ovaj mali narod, 0,2 % svjetske populacije, najomraženiji narod u ljudskoj povijesti, uspio natjerati svijet da prihvati njihovu etičku viziju?

Paul Johnson u svojoj “Povijesti Židova” daje dio odgovora: “... rezultat je bio

monoteizam i tri velike religije koje ga ispoivjedaju.”

Židovi su ispoivjedali monoteizam gotovo 4.000 godina. To su kasnije usvojili kršćanstvo i islam, koji su pretvorili stotine milijuna ljudi iz amoralnog politeizma u etički monoteizam, uvodeći osnovna etička načela judaizma većini čovječanstva.

Židovske vrijednosti dodatno su se proširile kroz rast liberalne demokracije u posljednjih 200 godina. Ljudi koji su oblikovali britanske demokracije i utemeljitelji SAD-a neprestano su se okretali židovskoj Bibliji kao izvoru nadahnuća i vrijednosti. Američki oci utemeljitelji okrenuli su se Bibliji radi nadahnuća.

Deklaracija neovisnosti SAD-a kaže: “Smatramo da su ove istine samorazumljive, da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je njihov Stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima, i među njima su život, sloboda i potraga za srećom.”

Temelj demokratske vlasti, osnovna prava i vrijednosti, je koncept Jednog Boga. Kakva dramatična revolucija u ljudskoj povijesti!

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

Gledajući naprijed

Nevjerojatno je da je ova sićušna nacija, židovski narod, uopće uspjela preživjeti. Ipak, ne samo da je preživjela, već je imala i najdublji utjecaj na civilizaciju. Šest stupova savršenog svijeta dolazi od židovskog naroda. Svijet je bio radikalno drugačije mjesto, etički i moralno, prije tisuća, pa čak i stotina godina. Temelj utopijske vizije koju je čovječanstvo velikom većinom prihvatilo potječe od židovskog naroda. Ironično, danas mnogi Židovi misle da judaizam nije bitan.

Ipak pogledajmo što su Židovi dali svijetu! Židovi moraju shvatiti da se imaju čime ponositi, prvenstveno zbog moći judaizma da utječe na svijet vrijednostima koje čine temelj civilizacije. To je ponos koji donosi samopoštovanje.

Ali ponos na prošlosti nije dovoljan. Ovo još nije savršen svijet i ima još mnogo toga za učiniti. Judaizam nas uči da ne moramo biti Mojsije ili Mesija da bismo napravili razliku. Svaka je osoba jedinstvena i svi mi imamo svoj jedinstveni doprinos u poboljšanju svijeta.

Jednom sam vidio plakat sa slikom malog dječaka. Ispod slike je pisalo: "Znam da nisam smeće, jer Bog ne stvara smeće." Nitko od nas nije i ne smije biti turist na ovoj planeti. Svi igramo aktivnu ulogu. Maksimalno iskoristimo svoj potencijal i stavimo svoj jedinstveni potpis na svijet, jer čovjek je zajedno s Bogom sukreator svijeta.

Svjetlo Tore

Židovstvo naglašava obrazovanje kao bitan alat za stjecanje sposobnosti preuzimanja odgovornosti za svijet. Ne možemo predstavljati židovski narod ako ne znamo što židovski narod predstavlja. Neznanje je naš najveći neprijatelj. Neznanje ne uzrokuje samo asimilaciju, već i nemogućnost ispunjenja židovske misije. Tora pruža ovo obrazovanje, poučavajući

kako postati uzor svijetu, kako postati "svjetlo narodima". Učenje Tore stavlja nas na taj put.

Glavni uzrok svjetskih problema je nedostatak vrijednosti. Da je svijet pun ljudi koji vjeruju i žive prema vrijednostima koje vrednuju život, mir i slogu, pravdu i jednakost, obrazovanje, obitelj, društvenu odgovornost i ljubav, samo pomislimo koliko bi svijet bio drugačiji! Budimo svjetlo živeći za vrijednosti za koje se zalažemo kao narod. Tada, svatko od nas može poslužiti kao uzor svojim bližnjima.

Židovsko jedinstvo

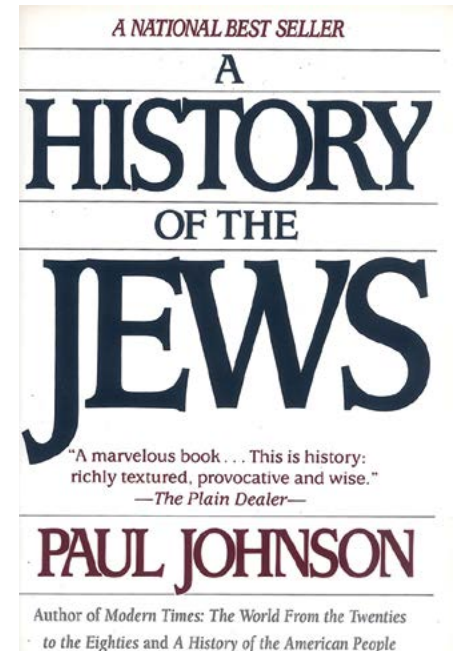
Bez obzira koliko se poboljšavali i rasli prema vlastitom potencijalu, ne možemo sami promijeniti svijet. Moramo shvatiti da je svaki Židov dio cjeline, odgovoran jedan za drugog ("kol Israel arevim ze baze"). Svaki Židov dio je nevjerojatno moćne zagonetke koja zajedno stvara entitet, židovski narod ("Klal Israel"). "Tikun Olam", usavršavanje svijeta, kolektivni je projekt, prevelik za čovjeka da ga napraviti sam.

Izraelska narodna pjesma kaže: "Svatko od nas je jedno malo svjetlo, ali zajedno sjajno svijetlimo." Kao "svjetlo narodima", židovski narod može zasjati ljepotom židovskih ideja i vrijednosti. Kad se to dogodi, cijeli će svijet reći: "Takvi želimo biti!. I primiti će Božji blagoslov. Ipak, bez međusobnog poštovanja i židovskog jedinstva, nemoguće je postići ovaj cilj.

Izgradnja nove stvarnosti

Sve ovo zvuči kao nemogući san, ali sjetimo se kako je Abraham, stojeći sam protiv neprijateljskog svijeta, promijenio svijet.

Prvi izraelski premijer David Ben Gurion dao je nevjerojatnu izjavu: "Židov koji ne vjeruje u čuda nije realist." Predsjednik Izraela Shimon Peres je svojoj autobiografiji dao ime: "Nema mjesta

ILUSTRACIJE PREUZETE S INTERNETA

za male snove". Ako nas povijest ičemu uči o židovskom narodu, ona nas uči da je sve moguće. Kad će se židovski narod okupiti, predan svojim vrijednostima, to će postići prekrasnu mesijansku viziju kojoj smo težili posljednjih 4.000 godina.

Prorok Mihej opisao je svoju viziju kako će svijet izgledati kad se cijelo čovječanstvo sjedini u miru, bratstvu i ljubavi: "I planina doma Gospodnje bit će postavljena na vrhu planina, i bit će uzdignuta iznad brda, a ljudi će teći prema njoj. I mnogi će narodi reći: "Dođite, pođimo na goru Gospodnju, u kuću Boga Jakovljeva; On će nas poučiti svojim putovima i mi ćemo ići njegovim stazama. "Jer iz Siona će izaći zakon i riječ Gospodnja iz Jeruzalema".

"On će suditi između mnogih ljudi i odlučivat će o moćnim narodima iz daleka, a oni će svoje mačeve prebiti u plugove, a koplja u kose. Narodi neće dizati mač na narod, niti će više učiti rat. Ali oni će sjediti, svaki pod svojom lozom i pod smokvom. I nitko ih neće uplašiti, jer su usta Gospodara nad vojskama govorila" (Mihej 4: 1-4).

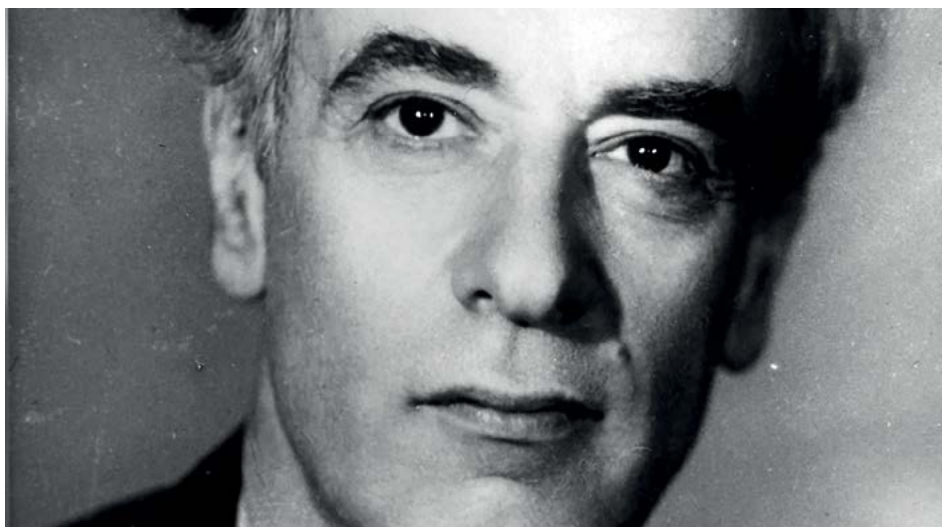

LAV DAVIDOVIČ LANDAU: DIV MEĐU GENIJIMA

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Za sovjetskog znanstvenika židovskog podrijetla Lava Davidoviča Landaua mnogi se slažu da je i među najvećim imenima novodobne teorijske fizike u svemu bio izniman; kao i svaki genijalac živio je u vlastitom svijetu ideja, ekscentričan i pomalo komičan u ponašanju i oblačenju, ali istodobno plijenio je svoje suradnike i studente iskrenošću, plemenitošću i dobrotom. Kako kažu njegovi suradnici, nije znao za radno vrijeme, doslovno je radio i kada je spavao; naprosto je bio opsjednut zagonetkama kozmosa i tražio je rješenja tajni prirodnih zakonitosti.

Lav Davidovič Landau rođen je 22. siječnja 1908. u Bakuu kao sin naftnog inženjera i majke liječnice, a već kao malo dijete, Ljova, kako su ga od milja zvali, bio je poseban: učio je i radio samo ono što ga je interesiralo, o svemu je imao vlastito mišljenje, u pravilu bitno drukčije od onog većinskog tako da je roditelje dovodio do očaja, jer naprosto s njim nisu znali izaći na kraj. Već s četiri godine svoju je okolinu fascinirao matematičkim znanjem, rano je naučio čitati; dok drugi nisu ni pomišljali na slova, on je čitao Puškina, Ljermontova, Gogolja i Njekrasova. Maturirao je s dvanaest godina, ti-

LAV DAVIDOVIČ LANDAU

jekom školovanja s lakoćom i perfekcijom učio je i svladavao strane jezike, a 1922. u rodnom je gradu upisao dva fakulteta: matematičko-fizički i kemijski. Kemiju je s lakoćom diplomirao daleko prije roka, smatrao ju je pomoćnicom za ono čime se mislio baviti cijelog života, tj. teorijskom fizikom. Studij je nastavio u Lenjingradu i odmah je među kolegama i profesorima stekao veliki ugled; godinu dana prije diplomiranja objavio je svoj prvi, veliki znanstveni rad “K teoriji spektra dvoatomskih molekula”, a kako ga je objavio

u uglednom njemačkom časopisu, međunarodna znanstvena javnost ga je odmah zapazila. U tom se članku naslanjao na ideje Heisenberga i Schrödingera i dalje ih razvijao. A, kada je upoznao Einsteina, bio je ushićen njenom ljepotom i upravo na tom tragu cijelog svog života znanost je tretirao kao vrhunski doživljaj ljepote. Po svršetku studija (1926.) počeo je raditi na Lenjingradskom fizikalno-tehničkom institutu koji je vodio akademik Abraham Ioffe, ali čim je Landau napisao svoj danas, po

općem mišljenju genijalni rad “Problemi kočenja u valnoj mehanici”, došao je u sukob sa šefom koji kao tradicionalist jednostavno nije bio spreman prihvatiti novo lice fizike kojem je Landau upravo i težio. Teoretičari stare škole oštro su kritizirali teoriju vjerojatnosti, analitičku mehaniku i teoriju relativnosti koje je Landau gorljivo zastupao, a svojim genijalnim teorijskim vizijama razvijao i obogaćivao. Kako bi se “riješio” konzervativnog Ioffea, Dau, kako su studenti od milja zvali Landaua, uspio je 1929. ishoditi dozvolu sovjetskog ministarstva školstva za usavršavanje na Zapadu. U Berlinu je upoznao Alberta Einsteina; odmah se stvorila obostrana simpatija iako su vodili žestoke rasprave; mladi Landau starom je fizičaru bio iznimno zanimljiv iako se ni u čemu nisu mogli složiti. Na koncu, Einstein se povjerio kolegama rekavši: “U njemu se krije vulkanska stvaralačka snaga, a na eksploziju vulkana te genijalnosti nećemo dugo čekati”. I uistinu, pokazalo se da je Einstein bio u pravu; po mnogima, Landau mu je postao u najmanju ruku ravan. U Göttingenu je radio s Maxom Bornom, u Leipzigu s Wernerom Heisingerom, ali najviše je vremena proveo u Kopenhagenu kod Nielsa Bohra kojeg je jedino priznavao za svog učitelja, a zahvaljujući njegovoj preporuci, dobio je znatna financijska sredstva Rockefellerove fondacije za daljnje usavršavanje. Bohr je, slično kao i Einstein bio oduševljen nevjerojatnim intelektualnim kapacitetom mladog sovjetskog fizičara, ali često ga je opominjao: “Landau, nemojte napadati oponente već ih samo kritizirajte”. Naime, Dau je imao manu koje se nikada nije uspio riješiti; teško bi ikome priznao da je pogriješio, a u žaru polemike znao je i osobno (iz)vrijeđati znanstvenike koji se nisu s njim slagali. Početkom 1930. Landau se našao u Engleskoj u Cavendishovom laboratoriju u Cambridgeu kojeg je vodio

LAV DAVIDOVIČ LANDAU

doajen atomske fizike Ernest Rutheford, a prije povratka u domovinu otišao je na usavršavanje u Zürich kod Wolfganga Paulija, kojeg je iznimno cijenio, ali kada je u jednom njegovom članku (o posebno-stima metala u magnetskom polju) uočio grešku, žestoko ga je kritizirao, da bi na temelju te kritike 1930. iznova potvrdio svjetski ugled i slavu objavivši svoju teoriju o diamagnetizmu metala. Tada je Švicarac Rudolf Pierles, koji je s Landauom surađivao u Kopenhagenu kod Bohra rekao: “Moramo pogledati istini u oči, mi znanstvenici danas živimo od mrvica s obilne i genijalne trpeze Lava Landaua”.

Po povratku u SSSR (1931.), nakon što je dokazao Ioffeovu zabludu o mogućnostima primjene metode izolacije električnih vodiča, Dau je napustio njegov institut i otišao je u Harkov koji je njegovim dolaskom postao novi centar izvrsnosti fizikalnog istraživanja; naime, tu je utemeljio Ukrajinski fizikalno-tehnički institut, a i nastavio oduševljavati

studente svojim izvrsnim predavanjima i originalnim mislima. I o najsloženijim problemima, znao je (pro)govoriti jednostavnim, svima razumljivim jezikom, ali koliko god bio pristupačan, toliko je bio rigorozan; pred svoje suradnike i studente postavljao je visoke standarde i kriterije, a tko ih nije mogao svladati, morao je napustiti institut. Za vrijeme njegova rada u Harkovu, tek 43 suradnika uspjelo je zadovoljiti “uvjete” Lava Landaua, a svi su kasnije (bez izuzetka) postali akademici, sveučilišni profesori, a neki i laureati Nobelove nagrade. Iako je Landau blještao briljantnim mislima, a bio je rođeni pedagog i propagator znanosti, teško se prisiljavao nešto sam napisati. Stoga je većina njegovih djela koautor-skog tipa; u pravilu su to bili njegovi suradnici Jevgenij Lifšic i Jurij Rumer, ali oni su otvoreno priznali: “Samo je pero bilo naše, a misli našeg Daua”. Tijekom 1935. objavio je seriju knjiga posvećenih strukturi feromagnetizma i feromagnet-

skim rezonancama, a još 1933. u svojim studijama je upozorio kako u feromagnetskim tvarima egzistiraju antiferomagneti, čime je izazvao burne rasprave u akademskim krugovima. Usprkos svojoj genijalnosti nikako se nije odlučivao na formalnu izradu doktorske disertacije, tako da mu je najviša sovjetska, državna sveučilišna komisija 1934. jednostavno dodijelila titulu doktora fizikalno-matematičkih znanosti, i to bez obrane rada, uvažavajući njegova ranije objavljena djela koja su bila predmet divljenja na najprestižnijim akademskim institucijama diljem svijeta.

Tridesetih godina minolog stoljeća, vodeći su fizičari shvatili kako mnogi procesi koji ih zanimaju, svoju (pra)sliku, odnosno izvor imaju u kozmosu; počelo je s teorijom po kojoj je temelj žarenja sunca, ali i svih ostalih zvijezda, rezultat divovske pretvorbe vodika u helij, odnosno to je bio proces termonuklearne reakcije. Landau je zaoštrio tezu razvijajući misao kako se sagorijevanjem atomske jezgre ona raspada na neutrone i tako nastaju sićušne neutronske zvijezde u kojima je sabijena ogromna snaga i energija materije. Sličnom zaključku, neovisno o Landauu, došao je i J. R. Oppenheimer, ali Bohr je bio oduševljen Ljovinom hipotezom koju je nazvao "najljepšom i najobećavajućom simfonijom misli koja će se roditi". I uistinu, trideset godina kasnije, tj. 1967. bilo je dokazano da stvarno postoje neutronske zvijezde — pulsari. Tijekom 1937. Pjotr Leonidovič Kapica (dobitnik Nobelove nagrade za fiziku 1978.) pozvao je Landaua u "svoj" institut za fiziku pri Akademiji znanosti SSSR u Moskvi, gdje je Dau ubrzo postao šef teorijskog odjela i tu se bacio na proučavanje "supravodljivosti helija". Ali, nakon što je 1938. na poziv kolege Moiseja Koreca (su)potpisao s Jurijom Rumerom zahtjev za smjenu Staljina s čela države i partije zbog njegove bliske suradnje s Hitlerom i Musso-

linijem, a Landau se kao Židov žestoko suprotstavljao nacizmu i antisemitizmu, NKVD ih je uhitio i sud ih je, kao njemačke špijune, osudio na višegodišnje kazne. Uslijed niza intervencija mnogobrojnih domaćih i inozemnih znanstvenika, a posebice su se istakli Kapica i Bohr, Landau je bio pušten, dok su Rumeru poslali u tzv. šarašku, tj. istraživački centar u Sibiru pod kontrolom NKVD-a; jedino je Korec kao inicijator antistaljinjskog pamfleta morao odslužiti 14 godina robije u gulagu iako je Dau kasnije često intervenirao i tražio da ga puste. Zapravo, Landaua je spasila njegova genijalnost, jer su i u Politbirou CKKPSS shvatili da za tog čovjeka jednostavno nemaju zamjenu i ukoliko žele znanstveno profitirati, moraju mu "gledati kroz prste" i praviti se da ne vide njegove "ispade".

Nakon što je izašao iz zatvora, Dau se oženio s dugogodišnjom ljubavi Korom Drobancovom (istaknutom kemičarkom) s kojom je ubrzo dobio sina Igora kojeg je obožavao, ali zapravo Kora je preuzela brigu o obitelji, odrekla se karijere, jer kako se govorilo, Landau si nije znao skuhati ni čaj. Tijekom 1941. fizikalni je institut zbog ratne ugroze bio evakuiran iz Moskve u Kazanj, a u prosincu 1945. šef sovjetskog atomskog programa Igor Kurčatov tražio je od vlade da mu pridruže Landaua kako bi ubrzali izgradnju atomske bombe. Interesantno je napomenuti kako o razdoblju 1945. – 1953., dakle vremenu suradnje s Kurčatovim, Landau nije želio govoriti. Po svršetku rata, Dau je postao akademik; za svoje radove tri puta je dobio Staljinovu nagradu, a potom i Lenjinovu za svoje kapitalno djelo "Kurs teorijske fizike" (koautorstvo s Lifšicom), napisano na više od 4 000 stranica, a veliki uspjeh imao je i njegov znanstveni rad "Što je teorija relativnosti", dakako opet u koautorstvu, ali sada s Rumerom.

U Kremlju su dobro znali kako Landau nije pristaša komunističkog režima; otvo-

reno je pozdravio mađarsku revoluciju 1956., a tvrdio je kako između komunističkog i fašističkog režima zapravo i nema razlike. Stoga se stalno i nalazio pod kontrolom KGB-a, ali je partijski vrh na sve zatvarao oči, sve su mu opraštali, jednostavno jer su ga trebali. Bilo je i prijedloga da se Landauu dozvoli da emigrira, ali on o tomu nije ni razmišljao; po osobnom priznanju bio je "sudbinski" vezan za svoje židovske i ruske kulturološke i tradicijske korijene.

U siječnju 1962., na putu iz Moskve u Dubno, doživio je tešku prometnu nesreću; u tri je navrata bio klinički mrtav, ali sovjetski je državni vrh (u)činio sve da ga spasi. Operirali su ga i liječili najbolji kirurzi i neurolozi iz Francuske, Engleske i Čehoslovačke i na koncu su ga uspjeli spasiti. Iste godine (1962.) dobio je Nobelovu nagradu za fiziku, ali više nije bio sposoban za iscrpljujući intelektualni rad kakav je do tada prakticirao. Nakon Nobelove nagrade zaredala su priznanja, Landau je postao članom najuglednijih svjetskih akademija znanosti, a primio je i medalju Max Planck. Svijet je iznimno cijenio njegove radove o kvantnim tekućinama, o teoriji kondenziranog stanja; jednom riječju, on je svojim radovima pokrивao gotovo sve grane fizike, mehanike i kvantne teorije. Njegovi radovi su temelj, ne samo postojeće, već i svake buduće fundamentalne prirodne znanosti.

Dugo je bolovao da bi na koncu umro 1. travnja 1968. u Moskvi. Nakon što je bio pokopan uz državne počasti, ali i prisutnost rabina, njegovi mnogobrojni suradnici i štovatelji često su citirali njegovu misao koju je iznio u članku posvećenom Pauliju: "S ogledom na kratkoću našeg života, ne možemo si dozvoliti gubitak vremena na zadaće koje ne vode novim rješenjima i rezultatima, bez toga nema napretka, ali ni humanosti, a sve to mora biti samo i isključivo u interesu čovjeka".

ALBERT EINSTEIN

— TEORIJA RELATIVNOSTI, PRIČA O MILEVI, PRVOM ZNANSTVENIKU 'CELEBRITYJU' I PODERANIM ČARAPAMA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Čime početi priču o Albertu Einsteinu, genijalnom svjetski poznatom fizičaru koji nam je u nasljeđe ostavio teoriju relativnosti, dobitniku Nobelove nagrade za fiziku čiji je IQ navodno bio 160? Čovjeku koji je odbio ponudu da stane na čelo izraelske države? O muškarcu kojem je bilo jednostavnije zauvijek prestati nositi čarape nego pokrpati rupe? Znanstveniku na kojeg se i djeca pozivaju jer nije bio, u najmanju ruku, briljantan u školi, a odrasli kažu da je i Einstein govorio da je "sve relativno"? Čovjeku o kojem je FBI imao poveći dosje, kao aktivistu koji je podupirao prava ljudi crne boje kože jer je kao Židov znao što znači biti diskriminiran? O zagovorniku socijalističke ideje u kasnijoj dobi života, što je iznio u eseju "Why Socialism?".

Možda najprije s nekoliko biografskih podataka. Albert Einstein rođen je 14. ožujka 1879. godine, u židovskoj obitelji u Ulmu koja se ubrzo po njegovu rođenju preselila u München. Albert je kasno progovorio, a zna se da se u školi koncentrirao samo na ono što ga je zanimalo, izbjegavajući sve što mu je bilo dosadno. Dok je bio u gimnaziji, Einstein se često sukobljavao sa školskim autoritetima, vjerujući da je duh učenja i kreativnog razmišljanja izgubljen uslijed 'štrebanja' gradiva. Gimnaziju isprva nije završio a pokušaj upisa na Savezni politehnički institut u Zürichu, unatoč odličnom dijelu prijemnog ispita iz matematike i znanosti, onemogućio mu je neuspjeh u dijelu ispita iz slobodnih vještina. Obitelj ga tada šalje u Švicarsku da završi

srednju školu, a nakon toga uspijeva upisati Savezni politehnički institut i prelazi u Zürich.

ALBERT I MILEVA

Istovremeno, svoj studij u Zürichu započinje i Mileva Marić, kao jedina žena upisana te godine na Savezni politehnički institut gdje studira na istom smjeru kao i Albert. Milevino druženje s Albertom razvit će se u pravu romansu tijekom sljedećih par godina, ali njihovo partnerstvo uvelike nadilazi ljubavnu vezu.

Godine 1900., Einstein je stekao diplomu, dok se Mileva, iako sistematična, organizirana i vrsna znanstvenica, posvećuje više Albertovom radu nego svojem.

Albert i Mileva se vjenčaju 1903. Iako se kasnije ponovno oženio, a novac od

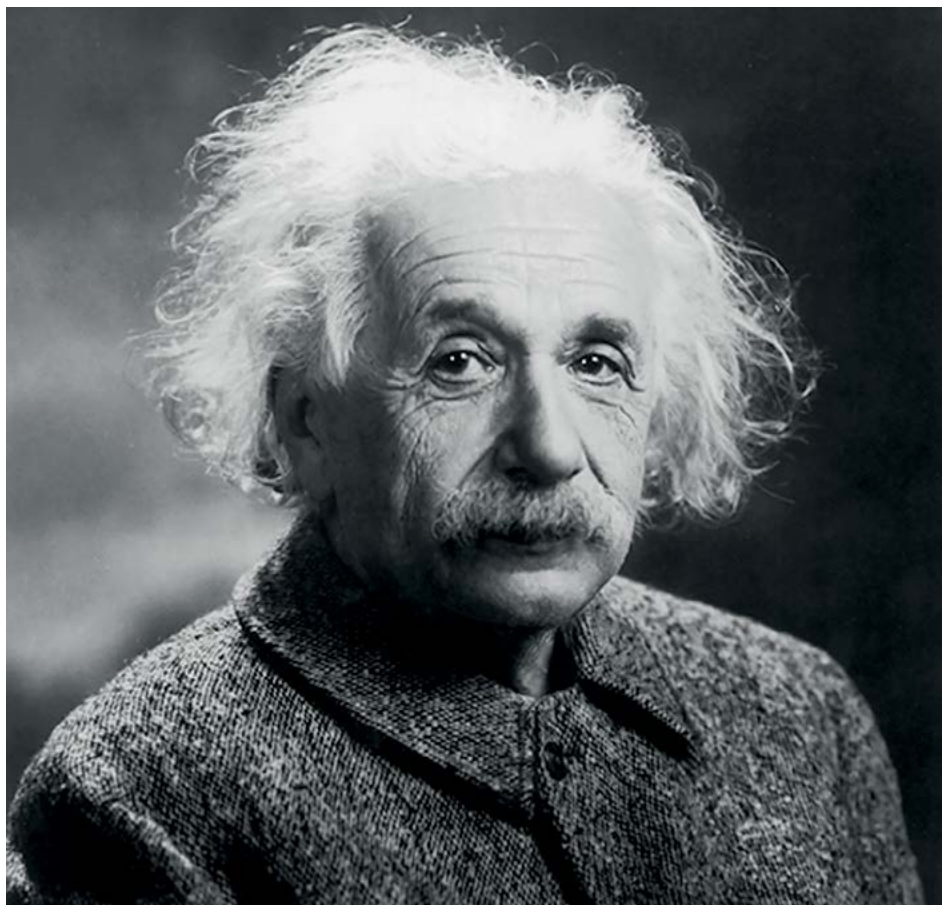
Nobelove nagrade dao za razvod Milevi, njihovo je partnerstvo zanimljivo jer je do danas ostao dvojbjen i nerazjašnjen Milevin utjecaj na Einsteinovo djelo. Mada je sigurno da je Einstein s njom razgovarao o fizici, a njihova su zajednička rješavanja znanstvenih problema potvrdili mnogi prijatelji i poznanici, ne postoje čvrsti dokazi o tome da bi ona dala značajniji doprinos njegovom radu. Iz prepiske Alberta i Mileve, kao i iz brojnih svjedočanstava iznesenih u knjigama napisanim o njoj, proizlazi dosta dokaza o njihovoj suradnji od 1896. do 1914. kada su se razišli. Dijelili su zajedničku strast za fiziku, glazbu i jedno za drugo. Nitko nije bolje od samog Alberta ostavio trag o tome koliko je Mileva sudjelovala u njegovu radu. “Kako ću samo sretan i ponosan biti kada nas dvoje zajedno s našim radom o relativnosti dođemo do pobjedonosnog zaključka”, napisao je Einstein Milevi 27. ožujka 1901.

Einstein i Mileva imali su zajedničko izvanbračno dijete rođeno 1902. kada je Mileva bila kod obitelji u Srbiji. Djevojčica je dobila ime Lieserl i vjeruje se da je ili umrla jako mala ili je dana na posvajanje. U svakom slučaju, Einstein je nikada nije vidio. O rođenju Lieserl slabo se znalo sve do 1987. kada je kolekcija Einsteinovih pisama otvorena za javnost.

Uz Lieserl, Albert i Mileva imali su i dva sina. Drugi sin, Eduard, imao je šizofreniju i većinu života proveo je po institucijama. Iako su komunicirali pismima, Albert ga više nije vidio nakon što je uoči Hitlerova dolaska na vlast emigrirao u SAD. Eduard je umro u dobi od 55 godina u psihijatrijskog klinici.

Albert i Mileva rastaju se 1919., a iste godine on je oženio svoju rođakinju Elsu Löwenthal. Novac koji je očekivao od Nobelove nagrade obećao je Milevi da mu da pristanak za razvod.

Nakon diplome na početku novog stoljeća, Albert 1901. uzima i švicarsko

ALBERT EINSTEIN

državljanstvo, nakon što se sa 16 godina odrekao onog njemačkog. Kako odmah po diplomi nije mogao naći mjesto profesora zapošljava se u patentnom uredu a u slobodno vrijeme napisao je nekoliko članaka koji su poslužili kao temelj za modernu fiziku. Većina fizičara se slaže da su sva tri članka — onaj o Brownovom gibanju, o fotoelektričnom učinku i o posebnoj teoriji relativnosti — zasluživali da budu nagrađeni Nobelovom nagradom. Ali samo rad na fotoelektričnom učinku bio je spomenut kada je Albert Einstein dobio Nobelovu nagradu za fiziku za 1921. jer je u to vrijeme samo iza njega stajalo mnogo neospornih, eksperimentalnih dokaza, dok je za druge Einsteinove radove Nobelov odbor smatrao da tek trebaju biti potvrđeni u budućnosti.

Godine 1905. Einstein doktorira. Četiri godine kasnije, 1909., postao je izvanredni profesor teorijske fizike na Sveučilištu u Zürichu, a 1911. profesor teorijske fizike u Pragu. Sljedeće godine vratio se u Zürich i postao redoviti profesor na Tehničkoj visokoj školi. Dvije godine kasnije postao je u Berlinu direktor Kaiser-Wilhelmova instituta za fiziku.

OPĆA TEORIJA RELATIVNOSTI

Einsteinovo je glavno životno djelo njegova teorija relativnosti (1916.) koja je ne samo od osnovne važnosti kao temeljni okvir za daljnji razvoj teorijske fizike, već duboko zahvaća i u filozofske koncepcije, napose o prostoru i vremenu, a povrh toga u probleme kozmologije. Opća teorija relativnosti, koja je promijenila naše

poimanje gravitacije, prostora i vremena, jedan je od dvaju nosećih stupova moderne fizike, uz drugu, kvantnu teoriju. Einsteinov razvoj fizike odredio je daljnji razvoj primjenjenih znanosti i tehnologije. Za bilo koji rezultat današnje tehnologije mogla bi se pronaći poveznica barem s jednim od dvaju stupova moderne fizike. Samo za primjer, današnji GPS koji je ugrađen u svaki pametni telefon svoju preciznost duguje općoj teoriji relativnosti.

U studenom 1915., Einstein je održao niz predavanja pred Pruskom akademijom znanosti na kojima je predstavio svoju novu teoriju. Međutim, objavljeni radovi iz opće relativnosti za vrijeme rata nisu bili dostupni nigdje izvan Njemačke. Englez Arthur Stanley Eddington, koji je bio tajnik Kraljevskog astronomskog društva bio je oduševljen novom teorijom i postao je vodeći pobornik i popularizator Einsteinove teorije relativnosti izvan Njemačke.

U svibnju 1919., tijekom pomrčine sunca promatrane u Brazilu kao i na otoku Príncipe, na zapadnoj obali Afrike, Eddington je nadgledao mjerenje savijanja svjetlosti zvijezda prilikom njenog prolaska u blizini Sunca, što rezultira u prividnom pomicanju položaja promatranih zvijezda dalje od Sunca. U ovom je slučaju opaženo pomicanje položaja zvijezda bilo dvostruko veće nego što je bilo predviđeno klasičnom mehanikom — ali opažanje se slagalo s Einsteinovim predviđanjima. Časopis “The Times” izvijestio je o potvrdi Einsteinove teorije 7. studenog iste godine, pod naslovom “Revolucija u znanosti — Nova teorija svemira — newtonovske ideje su odbačene”. Einstein je postao svjetski slavan, što je i danas neuobičajeno dostignuće za jednog znanstvenika. Postao je na neki način prvi znanstveni ‘celebrity’. Odjednom je znanstvenik — a ne samo njegovo znanstveno postignuće — bio na naslovnicama širom svijeta.

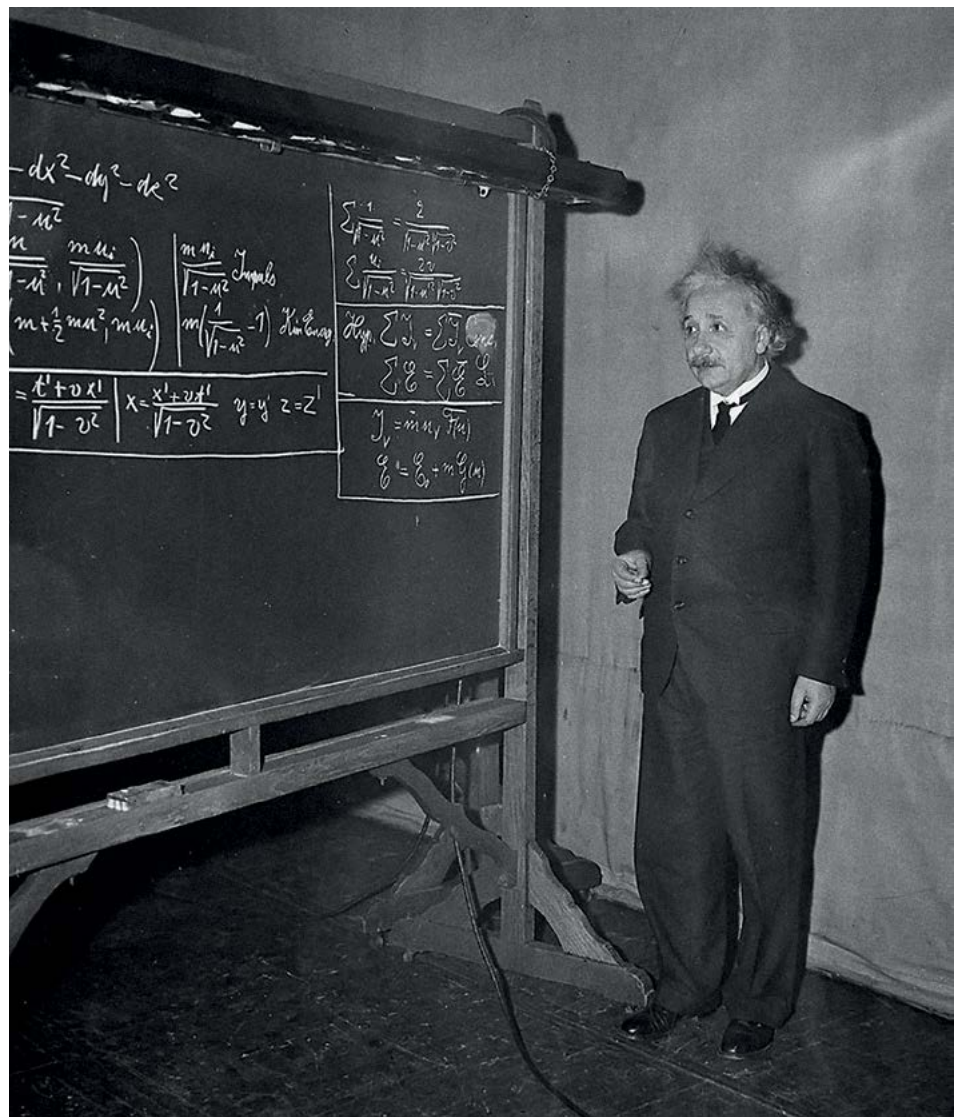
Teorija relativnosti odstupa od Newtonove klasične mehanike što se tiče shvaćanja prostora, vremena, gibanja i tvari. Ali nisu se baš svi s Einsteinom slagali i imao je mnogo protivnika nakon što je iznio svoju teoriju. Neki od njih bili su znanstvenici, a neki su bili znanstvenici ali prvenstveno antisemiti.

Iako često znamo reći da svaki dan uočavamo da je “sve relativno” i da je to još dokazao Einstein, posljedice opće teorije relativnosti (a postoji i posebna

teorija relativnosti) ne mogu se opaziti kao primjeri iz svakodnevnog života već samo pomoću odgovarajućih mjernih instrumenata, naglašavaju znanstvenici.

EINSTEINOVA POLITIČKA SHVAĆANJA

Einstein i njegova druga supruga Elsa napustili su Njemačku u prosincu 1932. U siječnju 1933. Hitler i nacisti preuzimaju vlast i usvajaju zakon kojim se Židove prisiljava da napuste sveučilište. Naj-

ALBERT EINSTEIN

poznatiji svjetski znanstvenik postaje izbjeglica, ali ipak u puno boljem položaju od drugih. Dotad je već imao Nobelovu nagradu i bio svjetsko ime, čime je postao važan neprijatelj nacističkog režima. Na Princeton je stigao kao gostujući profesor a potom je dobio stalni posao i tamo će ostati većinu života.

Tridesetih godina u Njemačkoj se vodi kampanja da se Einsteinovo djelo oslika kao židovska fizika, nasuprot njemačkoj ili 'arijevskoj' fizici, koju predvode nobelovci Philipp Lenard i Johannes Stark. Njemački fizičari koji poučavaju Einsteinovu teoriju stavljaju se na crnu listu. Godine 1929. njemački izdavač izdao je knjigu pod nazivom "Sto autora protiv Einsteina". Iako je to prvenstveno bila kompilacija eseja kojima se želi opovrgnuti teorija relativnosti, ona je uključivala i neke otvoreno antisemitske dijelove.

Na njegovo upozorenje 1939. da bi Nijemci mogli načiniti atomsku bombu, započeli su u SAD-u istraživački radovi za proizvodnju takve bombe (Projekt Manhattan). Poslije se Einstein uporno borio protiv primjene tog oružja.

Einstein je široko poznat kao fizičar, ali njegovi politički stavovi izazivali su veliki interes polovicom 20. stoljeća, s obzirom na njegovu slavu i uključenost u političke, humanitarne i znanstvene projekte širom svijeta. Njegova pozicija u javnosti omogućila mu je da otvoreno, čak i provokativno, govori o svojim stajalištima.

O Einsteinu se piše kao o čovjeku širokih shvaćanja, slobodoumnom, slobodoljubivom i dosljednom pacifistu, koji se zalagao za pravdu i mir, osobi impresioniranoj Gandijem. U kasnijoj je fazi života podržavao socijalističke ideje, što je elaborirao u eseju "Why Socialism?"

Kapitalizam vidi kao predatorsku ekonomsku utrku koja dovodi do rastućih razlika u bogatstvu među ljudima. Naglašava da kontrolu nad masovnim medijima imaju privatni kapitalisti čime

građani teško mogu doći do objektivnih informacija i izvući objektivne zaključke. Političke stranke pod utjecajem su bogatih financijaša. Einstein zaključuje da se to može riješiti samo planskom ekonomijom koja čuva snažnu demokraciju kako bi se zaštitila prava pojedinaca.

Einstein nije odobravao totalitarne sustave i bio je aktivist. Kako je živio u Americi, često je govorio o lošem tretmanu Afroamerikanaca a njegova rečenica da je rasizam najveća bolest Amerike često je citirana. Govoreći o Americancima, u govoru na Sveučilištu Lincoln 1946. rekao je da je njihov "pojam ravnopravnosti i ljudskog dostojanstva uvelike ograničen na muškarce bijele boje kože". Einstein je dobro znao o čemu govori, kao meta antisemitizma u Njemačkoj i izvan nje između dva rata. "Budući da sam i sam Židov, mogu razumjeti i suosjećati s tim kako se ljudi crne boje kože osjećaju kao žrtve diskriminacije", rekao je u jednom intervjuu. Ne čudi da je FBI o njemu imao poveći dosje.

Židovski je znanstvenik bio snažni zagovaratelj laburističkog (ili socijalističkog) cionizma i židovsko-arapske suradnje. Sebe je opisao, po zapisima Marca Elisa, kao ljudsko biće, Židova, protivnika nacionalizma i cionista. Često je govorio o svom židovskom identitetu i koristio svoju slavu da bi skupio novac za Hebrejsko sveučilište u Jeruzalemu, čime je postao javna figura ne samo znaničnosti nego i židovstva.

Nakon smrti prvog izraelskog predsjednika Chaima Weizmanna, Einsteinu je 1952. ponuđeno mjesto predsjednika Izraela, iako nije bio izraelski državljanin. Zanimljivo je da je to jedini slučaj da je nekom državljaninu SAD-a bio ponuđen položaj predsjednika neke strane države. U pismu stoji da bi prihvaćanje tražilo njegovo preseljenje u Izrael iz SAD-a i prihvaćanje izraelskog državljanstva, ali s obzirom na važnost njegovog znanstve-

nog rada, imao bi mogućnost i slobodu nastaviti sa znanstvenom aktivnošću.

Primivši pismo, Einstein je odgovorio na engleskom i njemačkom: "Duboko sam ganut ponudom naše Države Izrael, te istovremeno žalostan i posramljen što ju ne mogu prihvatiti". U kratkom pismu objašnjava da se cijeli život bavio egzaktnim stvarima i da mu nedostaje urođena sposobnost komunikacije s ljudima i iskustva službenih funkcija, kao i da mu godine ne idu u prilog. Einsteinovo odbijanje, smatraju neki, možda ima neke veze s njegovim neodobravanjem nekih dijelova izraelske politike tijekom rata za neovisnost.

Einstein ostaje raditi u SAD-u. Umire u Princetonskoj bolnici, New Jersey, 18. travnja 1955., u 76. godini života. Uzrok smrti bilo je unutarnje krvarenje, izazvano prskanjem aorte. Bio je kremiran bez ceremonije, istoga dana kad je i umro što je bilo u skladu s njegovim željama a njegov je pepeo potom rasut na otvorenom prostoru.

Nakon obdukcije, patolog Thomas Harvey bez dozvole koju je kasnije ipak dobio sačuvao je Einsteinov mozak. S vremenom su znanstvenici ustvrdili da je njegov donji parijetalni režanj, odgovoran za matematičko mišljenje i vizualnu spoznaju prostora, 15 posto veći nego što je normalno. Uz to, nije imao degenerativne promjene koje bi se očekivale kod 76-ogodišnjaka. Međutim, budući da je mozak puno putovao, da je na njemu radilo više znanstvenika, da su doneseni neki zaključci koji su poslije opovrgnuti — moglo bi se reći da je izvor Einsteinove genijalnosti ostao misterij.

Tako genijalan um na drugačiji je način od većine rješavao i svakodnevne izazove. "Shvatio sam da palac uvijek napravi rupu na čarapi. Pa sam ih prestao nositi", rekao je.

JONAS SALK ILI KAKO PRIDONIJETI BOLJITKU SVIJETA

PIŠE: J. C.

JONAS SALK

Malo je znanstvenih uspjeha koji su imali tako brz i dramatičan učinak kao što je to bio slučaj s razvojem cjepiva protiv dječje paralize, za što je zaslužan američko-židovski liječnik i znanstvenik Jonas Salk.

Dječja paraliza ili poliomijselitis akutno je oboljenje uzrokovano poliovirusom a ta je bolest osakaćivala i ubijala djecu od pradavnih vremena. Istraživanja egipatskih mumija pokazuju da je dječja paraliza harala svijetom još u antičko doba, a prva epidemija ove bolesti zabilježena je u SAD-u krajem 19. stoljeća

Njemački ortoped Jakob Heine prvi je puta prepoznao dječju paralizu kao jedinstveno stanje 1840. godine, šezdeset godina kasnije austrijski je liječnik Karl Landsteiner otkrio uzročnika te bolesti (poliovirus), a treći je liječnik Jonas Salk pedesetih godina 20. stoljeća uspio proizvesti uspješno cjepivo koje je oslobodilo djecu od ove teške bolesti.

Jonas Salk rođen je u New Yorku 1914. godine u židovskoj obitelji. Njegovi roditelji su bili Aškenazi: otac Daniel bio je rođen u Americi a majka Dora emigrirala je iz rodnog Minska kada je imala 12 godine. Jonas je imao i dva mlađa brata Hermana i Leeja. Kada je imao 13 godina Jonas je počeo pohađati javnu gimnaziju za posebno talentiranu djecu, Townsend Harris High School, koja je primala talentiranu djecu imigranata čiji roditelji nisu imali novaca za vrhunske privatne škole. U gimnaziji je "bio poznat kao perfekcionista... čitao je sve što mu je došlo pod ruku", prisjećao se jedan od njegovih školskih kolega.

Iako mu roditelji nisu primili formalno obrazovanje, Jonas i njegova braća odgajani su vjerujući da je svaka osoba odgovorna za to da napravi određenu promjenu u svijetu. Unatoč tomu što kao dijete nije pokazivao zanimanje prema medicini ili općenito znanosti, ipak se odlučio za studij medicine.

Dan nakon što je diplomirao na medicinskom fakultetu 1939. godine Salk je oženio Donnu Lindsay. Imali su troje djece, a nakon razvoda 1968. godine.

Salk se oženio s francuskom slikaricom Françoise Gilot.

Nakon što je završio studij u svom rodnom gradu, Jonas Salk je započeo svoju karijeru medicinskog istraživanja u razvoju prvog cjepiva protiv gripe sa svojim mentorom Thomasom Francisom Jr. Ubrzo nakon što je postao direktor Laboratorija za istraživanje virusa na sveučilištu Pittsburg počeo se fokusirati na dječju paralizu. Dječja paraliza imala je strašne posljedice: 1952. godine samo u SAD-u bilo je zaraženo gotovo 60.000 osoba (uglavnom djece) od kojih je 3.000 preminulo, a mnogi su ostali paralizirani.

U samo sedam godina 12. travnja 1955. godine objavljeno je da je Salkov tim izumio sigurno i učinkovito cjepivo protiv dječje paralize.

A uvjeren u dobrobiti svog cjepiva Salk ga je prvo testirao na onima koji su mu bili najbliži i najdraži: na svojoj djeci i supruzi. Obitelj Salk postali su prvi na svijetu koji su testirali cjepivo protiv misterioznog poliovirusa.

"Siguran sam da nam je moj otac govorio o važnosti onoga što se događalo. Ja samo nisam bio sretan s idejom da će me ubosti iglom", sjećao se Peter Salk koji je imao devet godina kada ga je otac cijepio protiv dječje paralize. Nije znao da se na taj način upisuju u povijest medicine. Jedino što je znao bilo je ono što znaju sva djeca: da ne vole injekcije. Ali zajedno sa svojom braćom stao je pred oca koji je sterilizirao igle na kuhinjsko-mešednjaku te zatim cijepio svoju djecu.

Dva tjedna kasnije dobili su drugu dozu što je bilo i fotografirano i objavljeno u američkim medijima.

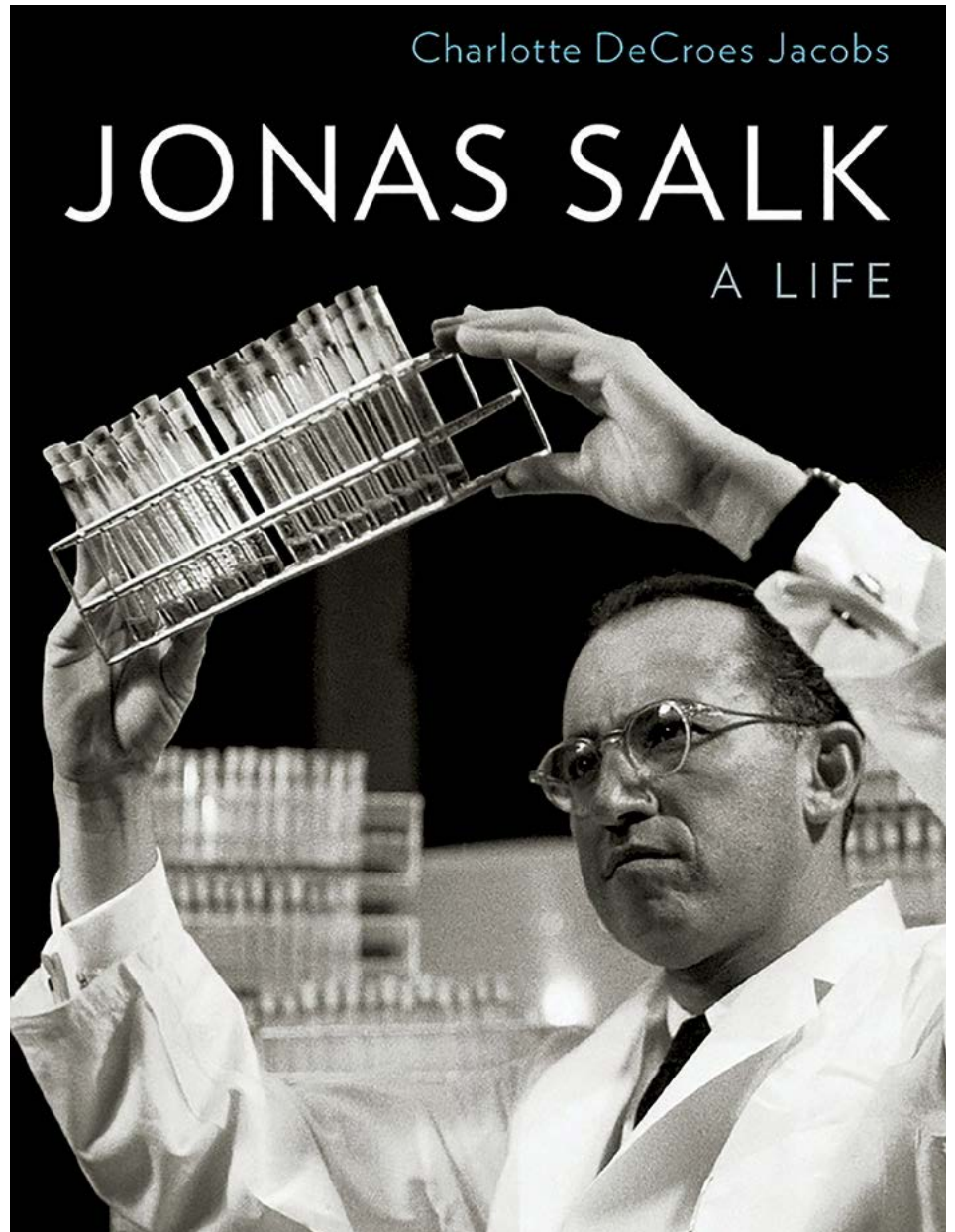
“Svrha te fotografije bila je da se pokaže koliko je moj otac uvjeren u dobiti sigurnost cjepiva. Ali, što se tiče moje majke i mog oca, to je također bio znak da žele zaštititi nas, svoju djecu”, dodaje Peter.

Cjepivo je značilo spas za veliki broj djece: godine 1955. u SAD-u je bilo prijavljeno 40.000 slučajeva dječje paralize, a do 1961. godine taj se broj zahvaljujući cijepljenju smanjio za 97 posto.

Od tada dječja paraliza je praktički postala fusnota u povijesnim knjigama zapadnog svijeta: tako su na primjer u ovom stoljeću u SAD-u zabilježena samo dva slučaja poliomijelitisa. Ne smijemo ipak zaboraviti da je dječja paraliza i dalje endemska u dijelovima ekvatorijalne Afrike i Pakistana. Cijepljenje protiv dječje paralize u Hrvatskoj je uvedeno 1961. godine kada je provedena i masovna kampanja cijepjenja. Prema Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo, posljednji slučaj dječje paralize u Hrvatskoj je zabilježen 1989. godine.

Mnoge poznate osobe bolovale su od posljedica dječje paralize te stoga imale manji ili veći invaliditet — među njima treba svakako spomenuti američkog predsjednika Franklina D. Roosevelta, umjetnicu Fridu Kahlo i glumicu Idu Lupino. Zanimljivo je da je Roosevelt obolio od dječje paralize u odrasloj dobi, kada je imao 39. godina a od posljedica bolesti obje su mu noge bile paralizirane. Za vrijeme svog drugog predsjedničkog mandata 1938. godine on je pokrenuo stvaranje Nacionalne zaklade za dječju paralizu (March of Dimes) a upravo je tim sredstvima financirana i prva kampanja cijepjenja protiv dječje paralize koju je pokrenuo Jonas Salk.

Salk je odbio patentirati svoje cjepivo u želji da ono bude dostupno svima, a osim toga želio je nastaviti živjeti bez toga da

JONAS SALK

bude izložen očima javnosti. “Mladiću, zadesila vas je velika tragedija — izgubili ste anonimnost”, rekao mu je televizijski voditelj Ed Murrow. Kada ga je Murrow upitao: “Tko posjeduje taj patent?”, Salk je dao svoj povijesni odgovor: “Pa, rekao bih ljudi. Nema patenta. Možete li patentirati sunce?”

Prema nekim procjenama, na taj se način odrekao gotovo 7 milijardi dolara,

koliko je mogao zaraditi da je cjepivo patentirao. Jonas Salk preminuo je od srčanog udara 1995. godine. Za svoj rad i doprinos znanosti primio brojna priznanja ali ne i Nobelovu nagradu, iako je njegovo cjepivo bilo jedno do prvih djelotvornih cjepiva protiv virusa. Možda mu je, na kraju, ipak bilo dovoljno ono što je naučio od svojih roditelja — da svaka osoba mora pridonijeti boljitku svijeta.

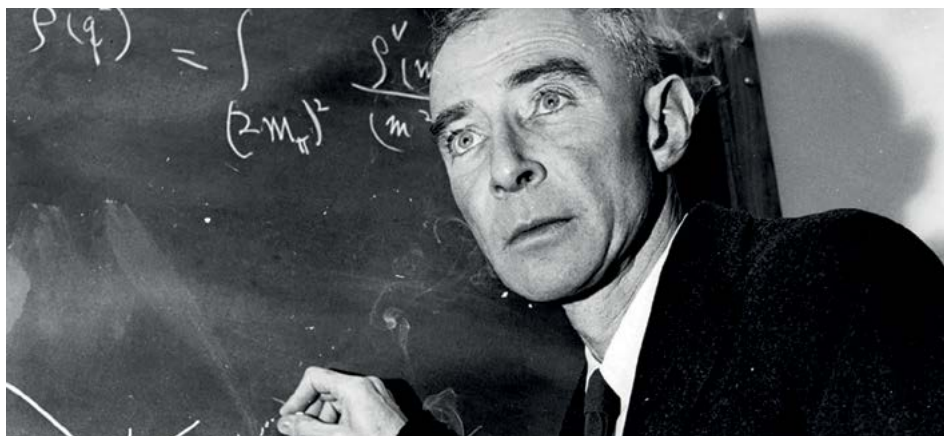
“OTAC ATOMSKÉ BOMBE”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Američki fizičar židovskog podrijetla J. Robert Oppenheimer često se naziva “ocem atomske bombe”, a oni koji su ga poznavali opisivali su ga kao “genija nuklearnog doba ali i živuće savjesti znanosti i civilizacije”.

Julius Robert Oppenheimer rođen je 22. travnja 1904. godine u New Yorku. Njegov otac Julius bio je bogati židovski uvoznik tekstila i imigrirao je iz Njemačke 1888. godine. Julius je stigao u SAD bez novaca i bez obrazovanja i bez znanja engleskog jezika. Zaposlio se u jednoj tekstilnoj kompaniji a unutar deset godina postao je direktor te tvrtke. Njegova supruga Ella, rođena Friedman, bila je slikarica iz Baltimorea, koja je skuplja umjetnička djela. Obitelj Oppenheimer nije bila pretjerano vjerski orijentirana. Godine 1912. preselili su se u područje Manhattana poznato po luksuznim stanovima, a njihova umjetnička zbirka uključivala je i djela Pabla Picassa te najmanje tri originalne slike Vincenta van Gogha. Robert je imao i mlađeg brata Franka koji je također postao fizičar. Dječaci su odrastali u obilju, uz sluge koji su ih mazile.

Robert je pohađao ugledne škole u svom rodnome gradu i bio je dobar učenik, koji je poseban interes pokazivao prema engleskoj i francuskoj književnosti, te posebice mineralogiji. Uz pomoć pisane mašine svojih roditelja počeo se dopisivati s uglednim geolozima o stijenama u njujorškome Central Parku. Pa ga je tako — nesvjestan da se dopisuje s dječakom — jedan od uglednih geologa pozvao da se pridruži Mineraloškom klubu New Yorka te da održi govor članovima kluba.

ROBERT OPPENHEIMER

Kada se dvanaestogodišnji dječak pojavio u klubu, okupljeni su prasnuli u smijeh. A sramežljivi Robert ipak je održao svoj pripremljeni govor i pobrao pljesak.

Robertovi roditelji bili su svjesni da imaju posebno talentirano dijete i poticali su ga u učenju. Visoki mršavi dječak s dugom kosom često je znao upadati u depresiju i melankoliju.

Pred kraj školovanja počeo se zanimati za kemiju a tijekom studija na prestižnom Harvardu počeo se zanimati za fiziku, posebice eksperimentalnu fiziku i termodinamiku. Harvard je završio u samo tri godine, uz sve počasti. Nakon što je diplomirao, otputovao je u Englesku gdje se upisao na sveučilište u Cambridgeu. Tamo je u laboratoriju Cavendish započeo svoja atomska istraživanja 1925. godine. Godinu dana kasnije počeo je raditi s Maxom Bornom na sveučilištu Göttingenu gdje je upoznao niz uglednih fizičara uključujući i Nielsa Bohra.

Na sveučilištu Göttingen dobio je doktorat dok je radio na onome što je postalo poznato kao “Born-Oppenheimerova metoda”, što je bio važan doprinos teoriji kvantne molekule.

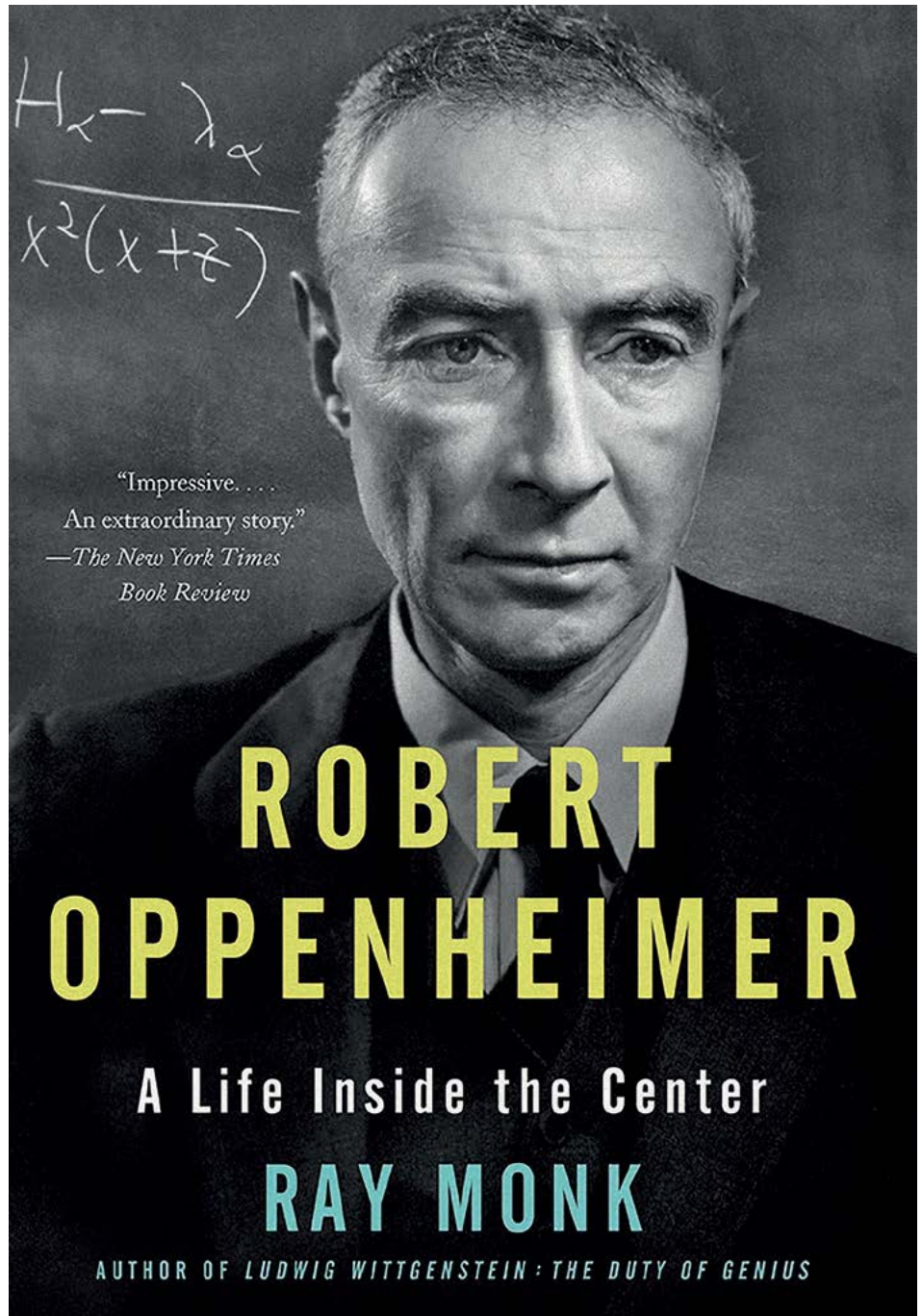
Tijekom studija Oppenheimer se uopće nije zanimao za ono što se događalo u svijetu. Tvrdio je da nije čitao novine ni slušao radio, te da je npr. za slom burze na Wall Streetu 1929. godine saznao tek šest mjeseci kasnije. Jednom je rekao da je prvi puta na predsjedničkim izborima glasao tek 1936. godine. Ta nezainteresiranost za svjetske događaje i politiku promijenila se 1934. godine. Te je godine oko tri posto svoje godišnje plaće davao za financijsku pomoć fizičarima koji su bježali iz nacističke Njemačke. Nakon što mu je 1931. godine preminula majka zbliziio se s ocem, a nakon očeve smrti 1937. godine Robert i njegov brat Frank podijelili su prilično veliku imovinu. Poput velikog broja mladih intelektualaca tog razdoblja podržavao je društvene reforme koje su se kasnije povezivale s komunističkim idejama.

Uz veliku posvećenost znanosti, te dugotrajne borbe s depresijom, Oppenheimer je imao i niz burnih veza sa ženama. Godine 1940. godine oženio se s Kitty Puening, kojoj je to bio četvrti brak, a Oppenheimer se tijekom braka nije suzdržavao od upuštanja u veze s drugim ženama.

Kada je izbio Drugi svjetski rat, Saveznici su strahovali od toga da će nacisti proizvesti i iskoristiti nova moćna oružja. Oppenheimer je, kao vrsni stručnjak iz područja kvantne teorije i nuklearne fizike, bio od 1941. godine uključen u novonastali američki nuklearni program, koji je godinu dana kasnije bio proširen. Zadatak projekta pod nazivom "Projekt Manhattan" bilo je razvijanje nuklearnog oružja.

Oppenheimer je imenovan voditeljem tajnog laboratorija u Los Alamosu, u pustinji Novog Meksika. Navodno je Oppenheimer osobno odabrao to mjesto, a u njegovom laboratoriju radio je čitav niz najistaknutijih i najstručnijih američkih i europskih fizičara. Atomska bomba prvi je puta uspješno testirana 16. srpnja 1945. godine u Novom Meksiku pod kodnim imenom "Trinity". Samo tri tjedna kasnije SAD je bacio prvu, a zatim i drugu, atomsku bombu na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki. U atomskim napadima te od posljedica toga napada poginulo je više od 400.000 Japanaca. Izrađene su bile tri atomske bombe i sve su nosila neobična imena "The Gadget (Stvarčica), Fat Man (Debeljko) i Little Boy (Dječak).

Oppenheimer se nakon što je uvidio razmjere atomske bombe, počeo intenzivno baviti etičkim pitanjima, te se zalagao za smanjivanje borbe za atomskim naoružanjem. Nakon što je SSSR testirao svoju atomsku bombu, čime je nestala američka nadmoć, tadašnji američki predsjednik Harry Truman odobrio je projekt stvaranja hidrogenske bombe, čemu se Oppenheimer oštro protivio, jer bi takva bomba bila više do stotinu puta snažnija od bombi bačenih na Japan. Hidrogenska bomba je ipak uspješno testirana 1952. godine. Zbog svog protivljenja razvoju novih oružja ali i zbog optužbi za komunizam, Oppenheimer je izbačen iz Komisije za atomsku energiju. Iako su policijska ispitivanja dokazala njegovu

ROBERT OPPENHEIMER

lojalnost SAD-u, ipak mu je zabranjen pristup povjerljivim dokumentima o nuklearnim istraživanjima. Godine 1963. potpuno je rehabilitiran te ga je Komisija za atomsku energiju SAD-a, zbog njegova velikoga doprinosa teoretskoj fizici, nagradila Fermijevom nagradom.

"Otac atomske bombe" preminuo je od raka u 62. godini u Princetonu u New Jerseyu. Oni koji su ga dobro poznavali kazali su da ga je do kraja života mučila savjest zbog onoga što je stvorio i zbog razorne moći atomske bombe.

DR. ABRAHAM NEMETH — ČOVJEK KOJI JE SLIJEPIM I SLABOVIDNIM OSOBAMA POMOGAO DA ČITAJU I PIŠU MATEMATIKU

PIŠE: J. C.

U današnjim vremenima kada studenti većinu svojih udžbenika mogu dobiti u elektroničkom obliku i kada su studentima koji imaju problema s vidom dostupni mentori koji im pomažu da proučavaju bilo koje područje, teško je zamisliti da je ne tako davno dio znanosti bio nedostupan slabovidnim ili slijepim osobama. Priča o Abrahamu Nemethu, židovsko-američkom matematičaru, izumitelju, muzičaru i karizmatičnom pripovjedaču priča i viceva, stoga je stvarno nevjerojatna i posebna.

Abraham Nemeth rođen je u 1918. godine u New Yorku u ortodoksnoj židovskoj obitelji mađarskog porijekla, u kojoj je jidiš bio prvi i glavni jezik. Abraham je bio slijep od rođenja ali to što nije vidio nije smatrao svojim nedostatkom. Ne smijemo zaboraviti da su u to doba slijepu djecu učili da pletu i šivaju, jer se smatralo da je manuelni rad jedino što će slijepim osobama omogućiti da zarade za svoj život i da ne moraju prositi na ulicama.

Nemethovi roditelji nisu znali ili ih nije bilo briga za takav stav — oni su svoga sina (i njegovu slijepu sestru) odgajali da budu neovisni i motivirani. Osim toga, Abraham je imao briljantan um kao i viziju koja

je bila puno veća od vizije onih koji vide. Kada je imao samo šest godina biciklom je odlazio obaviti kupovinu za svoju majku. Otac ga je naučio da zahvaljujući toplini sunčevih zraka može odrediti u kojem se smjeru kreće. Pohađao je običnu javnu školu u kojoj je učio čitati i pisati uz pomoć Brailleovog pisma (a u školi je naučio i engleski jezik).

Svoje je školovanje plaćao tako što je u njujorškim noćnim klubovima svirao klavir, a kasnije je klavir svirao i u sinagogama. Nakon završene srednje škole, upisao je psihologiju na sveučilištu Columbia, jer mu je rečeno da nema načina da kao slijepac studira matematiku.

Ali nakon diplome, nije mogao pronaći posao kao psiholog. I onda ga je u jednom trenutku njegova supruga Florence upitala: “Želiš li radije biti nezaposleni psiholog nego nezaposleni matematičar?”. Nakon tih riječi, vratio se na sveučilište gdje je studirao matematiku te su ga nakon diplome zaposlili kao profesora matematike na sveučilištu Mercy u Detroitu.

A Abraham Nemeth je usput stvorio Nemethov Brailleov kod — sustav za slijepu ljude koji im pomaže da mogu čitati i pisati matematiku, a taj se sustav koristi i danas. Nemeth je također sastavio i Nemethov rječnik muzičkih simbola na Brailleovom pismu, te je jedan od onih

koji su izmislili Brailleovu tehničku računaljku, predelektroničko računalo.

Abraham Nemeth već je ostvario nevjerojatne uspjehe ali je nastavljao sa svojim obrazovanjem i stekao je doktorat. Osim toga njegovo je židovstvo bilo važan dio njegova života, te se u mirovini posvetio velikom zadatku reorganiziranja židovskih molitvi pod nadzorom Židovskog Braillovo instituta u New Yorku. Cilj je bio omogućiti da židovski slijepi vjernici mogu nositi samo jedan volumen molitvenika na Brailleovom pismu u sinagogu.

Dr. Abraham Nemeth preminuo je 2013. godine u 94. godini života u Detroitu gdje je bio ugledni član tamošnje židovske zajednice. Za svoj rad primio je brojna priznanja, a dan-danas slijepi matematičari diljem svijeta cijene njegov veliki doprinos znanosti i to što im je omogućio da se bave matematikom. Oni koji su poznavali Abrahama Nemetha svjedoče o tome kako je bio fantastičan pijanist, kako je volio zabavljati svoje goste pričajući im viceve i zanimljive priče. Osim toga imao je nevjerojatnu memoriju i pamtio sve moguće datume i informacije.

“Ako poduzimate dovoljno koraka u pravome smjeru, s vremenom ćete doći tamo gdje ste željeli”, rekao je jednom Abraham Nemeth.

SIR LUDWIG GUTTMANN I PARAOLIMPIJSKE IGRE

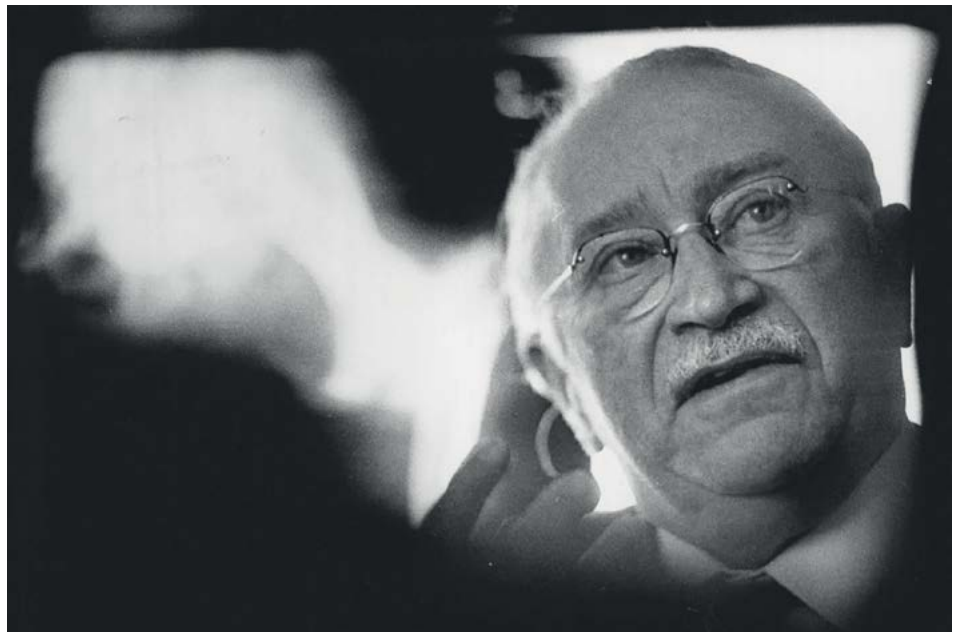
PIŠE: J. C.

Paraolimpijske igre otvorene su u Tokiju krajem kolovoza, a na njima je, baš kao i na Olimpijskim igrama koje su ovoga ljeta u vrlo posebnim okolnostima pandemije održane u glavnom gradu Japana, sudjelovao veliki broj židovskih sportaša.

Ali za razliku od povijesti Olimpijskih igara, Paraolimpijske igre inspirirala je prava židovska priča — zahvaljujući njihovom osnivaču Ludwigu Guttmannu.

Ludwig Guttmann rođen je 3. srpnja 1899. godine u njemačko-židovskoj obitelji u tadašnjem njemačkom gradu Tostu (danas se taj grad zove Toszek i nalazi se u Poljskoj). Ludwig je 1917. godine dok je radio kao volonter u bolnici za rudare susreo pacijenta s ozljedom kralježnice i paraplegijom. Na početku 20. stoljeća paraplegija je bila smrtna kazna: i to se nažalost pokazalo točnim i za mladog rudara. Međutim, susret s tim pacijenta duboko je utjecao na Guttmanna.

Samo godinu dana nakon tog susreta, Guttmann je započeo studirati medicinu koju je diplomirao na Sveučilištu u Freiburgu 1924. godine. U Freiburgu Guttmann je postao aktivni član židovskog bratstva koje je pokušavalo spriječiti širenje antisemitizma na njemačkim sveučilištima. S vremenom se bratstvo pretvorilo u središte za fizičku aktivnost tako da se “nitko neće sramiti toga što je Židov”.

SIR LUDWIG GUTTMANN

Guttmann je tridesetih godina prošloga stoljeća radio kao neurokirurg u bolnici u Breslau (danas Wrocław u Poljskoj) bio je profesor na sveučilištu i pomoćnik Otfrieda Förstera, pionira neurokirurgije. Guttmann je bio na putu da postane sljedeći veliki njemački neurolog i to bi se vjerojatno i dogodilo da nacisti nisu preuzeli vlast u njegovoj zemlji. Njemačka je zatim 1933. godine donijela Nürnberške zakone, u kojima je, između ostaloga, stajalo da se Židovi ne smiju baviti medicinom. Guttmann više nije mogao predavati na sveučilištu, izgubio je posao u bolnici i nije mu bilo dopušteno nositi liječničku titulu. Bio je dodijeljen na rad u židovsku bolnicu u Breslau. Ubrzo nakon toga uslijedila je Kristalna noć.

“Dana 9. studenoga sjeo sam u auto i otišao do sinagoge. Sinagoga je bila okružena stotinama ljudi, gorjela je, a SS-ovci su igrali nogomet s molitvenicima. Gledao sam taj prizor i shvatio da mi suze teku niz obraze. Ali tada sam čvrsto odlučio da ću pomagati proganjanima”, sjećao se kasnije toga dana Guttmann.

Te večeri 64 ljudi došlo je u bolnicu tražeći spas od pogroma i Gestapoa. Guttmann ih je sve primio. Sljedećeg jutra u bolnicu su stigli SS-ovci koji su od njega tražili objašnjenje zašto je primio 64 osobe. Guttmann im je objasnio svaki slučaj zasebno, izmišljajući dijagnoze. Na taj je način uspio spasiti 60 osoba.

Usprkos svoje hrabrosti on i njegova obitelj nisu bili sigurni u Njemačkoj.

Izlazak nije bio lak, ali Guttmannu se otvorila nevjerojatna prilika: nacisti su mu vratili putovnicu i naredili mu da ode u Portugal i da tamo liječi prijatelja portugalskog diktatora Antonia de Oliveira Salazara. Sa svojom obitelji Guttmann je oputovao u Portugal a trebao se vratiti u Njemačku preko Engleske. U Englesku je doputovao sa svojom suprugom Elsom, sinom Dennisom i kćerkom Evom. Uz pomoć Vijeća za pomoć izbjeglim znanstvenicima uspio je ostati u Ujedinjenom Kraljevstvu a 1945. dobio je državljanstvo.

U Engleskoj se nastavio baviti istraživanjima oštećenja kralježnice i osnovao je Centar za ozljede kralježnice u bolnici Stoke Mandeville što je bio prvi specijalistički odjel za ozljede kralježnice u Ujedinjenom Kraljevstvu. Osim toga, Guttmann je izmislio revolucionarne tretmane i rehabilitaciju za tetraplegičare i paraplegičare. U to je doba smrtnost još uvijek bila jako velika među takvim bolesnicima, pa je Guttmann osmislio jednostavan ali vrlo djelotvoran način liječenja: pacijenti su se svaka dva sata okretali u krevetima kako ne bi dobili dekubituse od kojeg su umirali. Na taj su način pacijenti duže živjeli i imali su bolju kvalitetu života. Vrlo često je sam Guttmann dolazio u bolničke sobe i okretao pacijente.

Sljedeći korak bio je osmišljanje programa rehabilitacije koji je trebao omogućiti paraplegičarima da razviju osjećaj vlastite vrijednosti i da počnu sami sebe i svoj život više cijeniti. Guttmann je i tu imao ideje — trebalo ih je uključiti u sport.

“To je bila vjerojatno najbolja pomisao koju sam imao kao liječnik”, rekao je.

Prve Igre Stoke Mandeville započele su 29. srpnja 1948. godine, istoga dana kada su u Londonu počele ljetne Olimpijske igre. Na igrama su sudjelovali ratni veterani-invalidi. Svi su bili u kolicima i natjecali su se u streličarstvu. Taj se događaj počeo odvijati svake godine, a 1952. godine skupina paraplegičara iz Nizozemske doputo-

SIR LUDWIG GUTTMAN

vala je u Englesku, gdje je odmjerila svoje snage s engleskim sportašima-invalidima na prvim međunarodnim Igrama Stoke Mandeville. Osam godina kasnije prve Međunarodne igre Stoke Mandeville održane su u Rimu, uz Olimpijske igre koje su se odvijale u glavnom gradu Italije i one se danas smatraju prvim Paraolimpijskim igrama. U Rimu je sudjelovalo 400 sportaša iz 23 zemlje. Od 1960. godine Paraolimpijske igre održavaju se svake četiri godine.

Održavanje Paraolimpijskih igara nije bilo bez izazova. Tako se na primjer 1980. godine Paraolimpijske igre nisu održale u Moskvi, koja je bila domaćin Olimpijskih igara jer je SSSR tvrdio da u čitavom Sovjetskom Savezu nema “invalidnih osoba”. Zbog toga su te godine Paraolimpijske igre održane u nizozemskom Arnhemu.

Guttmann nije stao na tome: osnovao je Međunarodno liječničko društvo paraplegije te druge organizacije. Osim toga bio je dugogodišnji ugledni i aktivni član Udruge za židovske izbjeglice.

Za svoj veliki doprinos u neurologiji i invalidne osobe, Guttmanna je kraljica Elizabeta proglasila viteзом Britanskog carstva 1966. godine. Međunarodni olimpijski odbor Guttmanna je nagradio svojom nagradom odajući mu priznanje za veliki doprinos olimpijskom pokretu.

Sir Ludwig Guttmann preminuo je 18. ožujka 1980. godine ali njegovo nasljeđe živi i danas - ime ovog velikog liječnika, vizionara i dobrotvora danas nose bolnice i rehabilitacijski centri u brojnim zemljama.

Godine 2019. otvoren je i Nacionalni paraolimpijski centar na stadionu Stoke Mandeville. U sklopu centra nalazi se i mali muzej koji slavi mjesto rođenja Paraolimpijade kao i središnje mjesto koje je u tome imao profesor Sir Ludwig Guttmann.

Danas zahvaljujući Sir Ludwigu Guttmannu paraolimpijci imaju svoje mjesto u svijetu sporta i dobivaju priznanja za svoje nevjerojatne uspjehe i vještine. Paraolimpijske igre promoviraju pravo i neovisnost osoba s invaliditetom a cijeli svijet s divljenjem promatra ove nevjerojatne sportaše i pojedince.

DR. ESPERANTO

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Kiel vi fartas miaj amikoj? Ĉu vi satas legi Ha-Kol? (esp. Kako si moj prijatelju? Ĉitaŝ li Ha-Kol?)

Jeste li znali da se trenutno u svijetu govori više od 7000 jezika? Mandarinskim jezikom govori više od milijardu žitelja, dok su neki, poput aramejskog, sačuvani samo u starim zapisima. Bilo indoeuropska ili uralo-altajska, afroazijska ili australoazijska skupina, svaka jezična skupina čuva svoje blago. Jezici se dijele na svjetske (rašireni po svim kontinentima: engleski, španjolski i francuski) ili lokalne koji se govore samo na jednom području. Tu spada i naš hrvatski jezik koji je služben u dvijema državama.

Bialystok na sjeveroistoku Poljske. Crveno-žuti grad nalazi se u blizini granice s Litvom, Bjelorusijom, Ukrajinom i Ruskom Federacijom. Sve je to blizu, na 100-200 kilometara. U prošlosti znana i kao “država na kotače”, Poljska je često mijenjala granice. Ne baš svojom voljom, već više željom moćnih susjeda da zauzmu i opljačkaju teritorij poljskog naroda. Malo poljski, malo litavski, malo ruski grad, Bialystok se sredinom 19. stoljeća nalazio u sastavu Ruskog Carstva. Ista država smatrana je najzaostalijim carstvom Europe čija ekonomija je još uvijek počivala na feudalnim odnosima pa je tek car Aleksandar II. Osloboditelj to razriješio.

Upravo u tom pograničnom gradu rodio se 15. prosinca 1859. Lazar Ludvig

Zamenhof. Roditelji Mordechaj i Rozalia podrijetlom su bili Židovi. Mordechaj Mark rođen je u zajednici ortodoksnih Židova i cijeli se život pridržavao židovskih zakona i pravila. U društvu gdje se govorio i ruski, i poljski, njemački, jidiš i litavski, Mordechaj je podučavao francuski i njemački u lokalnoj školi. U Bialystoku se rodio maleni Lazar Ludvig koji je tradicionalno dobio po jedno židovsko i jedno kršćansko ime. Već u djetinjstvu primjetio je pomiješanost jezičnih i vjerskih skupina koje su često izražavale netrepeljivost jedni prema drugima. Da bi preživjeli u takvoj sredini, trebali ste govoriti najmanje dva do tri jezika. U kući Zamenhofovih govorilo se ruskim i jidišom. Uz oca poliglota i silne knjige koje su ga okruživale, u glavi malog Ludviga rodila se nevjerojatna zamisao — sva netrepeljivost mogla bi nestati ako bi se ljudi bolje razumjeli i sporazumijevali. A to je moguće ako bi svi govorili istim jezikom. Je li ikad postojala ta činjenica? Jesu li ikada ljudi govorili istim jezikom? Možda, u drevna biblijska vremena. Prva knjiga Petoknjžja govori kako je Bog svim ljudima pomiješao jezike da se ne bi sporazumjeli oko gradnje Kule babilonske (Post. 11,7) kojom su željeli doseći nebo. Otada svaki narod njeguje svoje jezik. Već i prije Zamenhova postojale su ideje da se stvori jedan umjetni jezik, poput volapüka kojeg je 1880. osmislio njemački redovnik Schleyer. No volapük se nije tako proširio i ideja je polako zamrla.

LAZAR LUDVIG ZAMENHOF

Zamenhof je zamislio da iz svakog postojećeg jezika posudi po nekoliko riječi i to onih koje su već postojale u više jezika. Tako bi nastao jedan univerzalni jezik, lingue universale. Cilj je bio da govornici vrlo lako nauče većinu riječi i da gramatika bude jasna i ne preteška. Esperanto nije trebao potisnuti nacionalne jezike, već bi govornici uz svoj materinji lakše komunicirali služeći se i esperantom. Ludvig je razvijao svoju ideju sve dok se obitelj 1870-ih nije preselila u Varšavu gdje je njegov otac dobio posao profesora njemačkog jezika. Tu je predstavio svoje zamisli i s gimnazij-

skim prijateljima 1878. priredio rođenje međunarodnog jezika.

Godinu kasnije Ludvig je upisao studij medicine u Moskvi, a poslije ga nastavio u Varšavi. Očnu medicinu specijalizirao je u Beču 1886. godine. Naredna, 1887. godina, itekako je bila važna godina za Zamenhofa. Te se godine oženio Klarom s kojom će postati roditeljem Sofije, Lidije i Adama. Dana 26. srpnja 1887. Zamenhof je objavio svoj udžbenik na ruskom: "Meždunarodnij jazik Dr. Esperanto". Pojam "esperanto" je bio Zamenhofov pseudonim značenja "onaj koji se nada" pa je to postao i naziv novog jezika. Prvih dvadesetak godina po izlasku udžbenika, esperanto se teško probijao među ljudima. Zamenhof je i dalje radio u medicini i slabo zarađivao pa se esperantu nije mogao u potpunosti posvetiti. Tek 1905. posjetio je prvi es-

perantski kongres u Francuskoj i otada sudjeluje na svim događanjima uz jezični projekt. Osobno prevodi tekstove i knjige poput Biblije, Hamleta i Andersenovih Basni. Objavljuje jezična pravila i sudjeluje u širenju esperantskog pokreta koji poprima i pacifističko obilježje. Tijekom Prvog svjetskog rata, 1917. Zamenhof umire u Varšavi gdje je i pokopan. No, njegova ideja nastavlja živjeti, a u esperanto pokretu se involvirala mlađa kći Lidija. No, Holokaust nije zaobišao ni Zamenhofove. Većina od Ludvigovih desetoro braće i sestara preminulo je do izbijanja rata, no sestra Ida ubijena je 1942. u Treblinki. U nepreglednom popisu žrtava nacizma, našla su se imena svo troje Ludvigove djece. Rat je preživio samo unuk Louis-Cristopher.

Esperanto je prodro i u naše krajeve. Već 1907. u Rijeci se nalazilo središte

prve esperantske udruge. U razdoblju između dva rata klubovi esperantista se šire u sklopu čitaonica ili književnih društava, a podružnice se osnivaju i po manjim selima. Neobični jezik koji nikome ne pripada stekao je veliku popularnost. Esperantisti promiču solidarnost, tako su korisnici Pasporto Serva označeni kao domaćini koji mogu u svoj dom besplatno primiti strance koji govore esperanto. Esperantisti pomažu jedni drugima besplatno ili uz malu nagradu. Hrvatski savez za esperanto danas broji više od 500 osoba. Među utemeljiteljima Društva hrvatskih esperantista, posebno mjesto pripada Mavri Špiceru (1862.-1936.), istaknutom filologu, publicistu i prevoditelju. Njegovom zaslugom, kao i mnogih drugih, esperanto se i danas njeguje u Hrvatskoj.

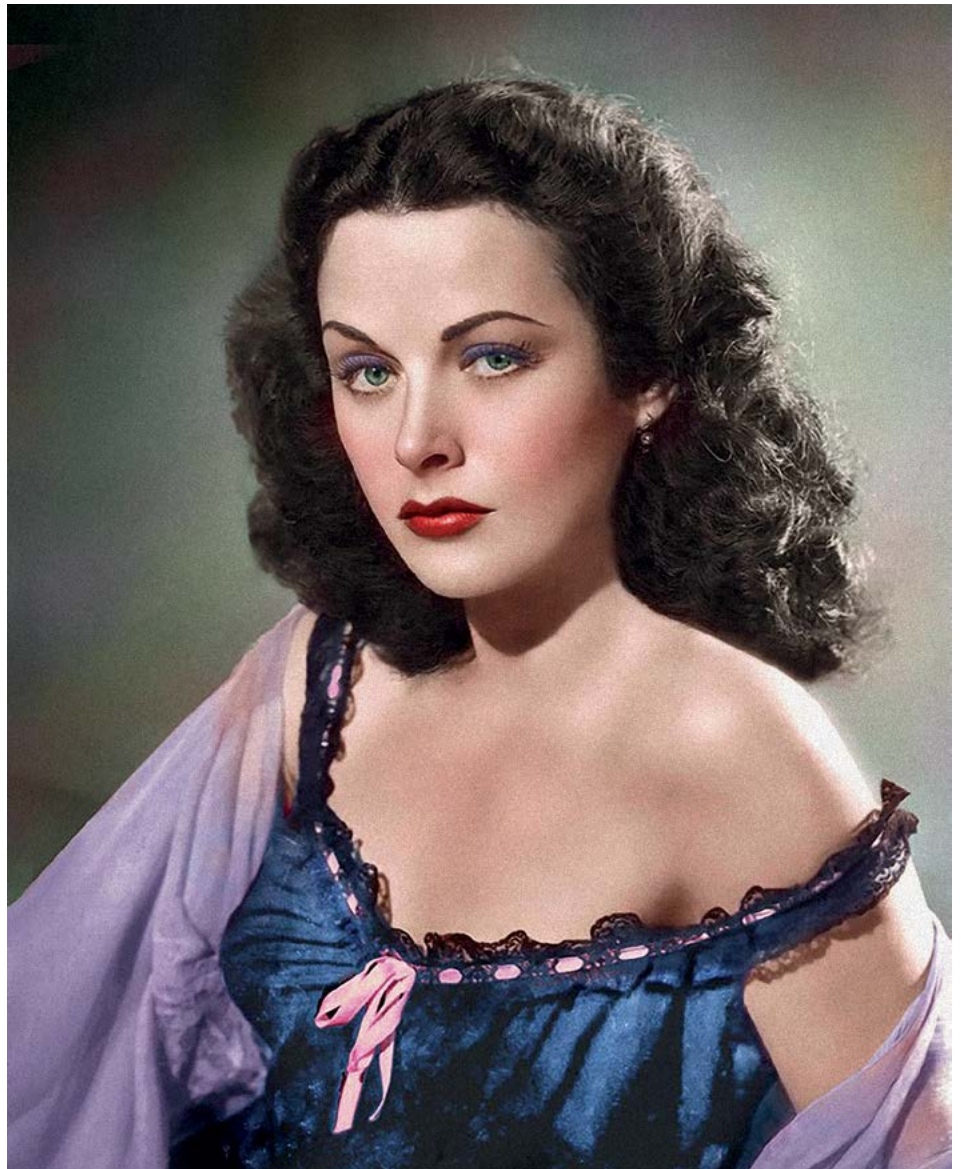

HEDY LAMARR: FILMSKA DIVA I(LI) GENIJALNA IZUMITELJICA

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Svojedobno, 30-ih i 40-ih godina minulog stoljeća Hedy Lamarr bila je jedna od najvećih filmskih diva Hollywooda, svojom ljepotom, elegancijom i šarmom, ali i glumom očara(va)la je brojne ljubitelje filmske umjetnosti diljem svijeta; mnogi su je stavljali u isti rang s Gretom Garbo i Marlene Dietrich, a King Vidor je za nju rekao: “Po svemu je bila izuzetna, bila je tako lijepa da bi svaki razgovor automatski prestao i žamor se stišao kada bi ušla u prostoriju, ma koliko se ljudi u njoj nalazilo”. Dugo je vremena bila poznata samo po svom atraktivnom izgledu, manje glumi, a više brojnim skandalima i ljubavnim avanturama; na koncu, šest puta se udavala i razvodila, u tim brakovima rodila je sina i kćerku, ali i usvojila jednog dječaka. I danas se uglavnom spominju njeni flertovi ili burne veze s glumcima kao što su Marlon Brando, Charlie Chaplin, pisac Erich Maria Remarque, ali i poznati plejboji i bogataši kao što su bili vlasnik Fiata Gianni Agnelli i tajanstveni bogataš i avio-konstruktor Howard Hughes, ali tek odnedavno javnost je saznala kako je Hedy bila i genijalna izumiteljica, prije svega iz područja telekomunikacija i tehnologije, kao i da je patentirala razne praktične stvari danas neophodne za svakodnevnu uporabu: primjerice šumeće tablete, prometnu signalizaciju-semafor itd. Upravo zbog tih inovativnih doprinosa suvremenoj tehnologiji grad Beč,

HEDY LAMARR

rodno mjesto Hedy Lamarr njoj u čast, od 2018. dodjeljuje nagradu u okviru međunarodne konferencije Digital Days onim izumiteljima koji na tragu njenih otkrića nastavljaju razvijati ideje bliske nasljeđu slavne glumice i izumiteljice. Počevši od 2005. u Europi se na njen rođendan obilježava Međunarodni dan izumitelja i time se zapravo željela odati počast osobi koja je svojim inovacijama obogatila svijet, a koju je taj svijet dugo vremena marginalizirao i ignorirao.

Hedwiga Eva Maria Kiesler, kako je glasilo stvarno ime Hedy Lamarr, rodila se u bogatoj židovskoj obitelji u Beču 9. studenog 1914.; otac Emil bio je direktor banke, a majka Gertruda Lichowitz (iz loze budimpeštanskih aristokrata) ostvarila je uspješnu karijeru koncertne pijanistice, ali se po rođenju kćerke potpuno posvetila njenom odgoju; međutim, stroga majka nikada nije uspjela ostvariti prisniji odnos sa svojim djetetom. Daleko bliži bio joj je otac koji ju je i uputio u tajne tehničkih izuma koje su je odmalena fascinirale. Hedwiga je dobila vrhunsko obrazovanje; (na)učila je svjetske jezike, svirati klavir i plesati balet, a u očevoj biblioteci posebno su je privlačile knjige prirodno-znanstvenih sadržaja. Po svršetku srednje škole gdje se isticala inteligencijom i iznimnim pamćenjem, upisala je glumačku školu kod slavnog Maxa Reinharda u Berlinu, a već sa 16 godina snimila je svoj prvi film, ubrzo još četiri, a svjetsku slavu i publicitet ostvarila je 1932. kada je s češkim redateljem Gustavom Machatyjem u Pragu snimila danas kulturni film "Ekstaza" koji je svojim erotskim scenama šokirao javnost. U stvari, to je bio eksperimentalni film u kojem se Hedy u nekoliko scena pojavila naga, a ujedno to je i bio jedan od prvih prikaza golog ženskog tijela u svijetu filma. Film je dodatno skandalizirao javnost prikazom njena lica pri doživljavanju orgazmu, tako da je čak i papa Pio XII. prokleo film,

ali i glumicu koja se usudila (s)rušiti sve "moralne konvencije". Film je nekoliko godina bio zabranjen i u Njemačkoj, ali Hitleru je više smetalo što je glavna glumica Židovka, a manje nagost njena tijela; uostalom, u većini europskih država, sve te "sporne" sekvence bile su cenzurirane i izrezane. Godinu dana nakon snimanja kontroverznog filma, Hedwiga se udala za jednog od najbogatijih austrijskih magnata, tvorničara i trgovca oružjem i eksplozivom Friedricha Mandla, iako ju je suprug obožavao i kupovao najskupocjenije poklone, brak je ubrzo zapao u krizu jer ju je on zapravo doživljavao kao trofej, statusni simbol kojim se želio (po)hvaliti u društvu. A, kada je suprug počeo trgovati s Hitlerom i Mussolinijem, kada su Führer i Duce, a kasnije i mnogobrojni nacifašistički dužnosnici počeli dolaziti u njihovu kuću na brojne poslovne prijeme, Hedwiga koja se gadila nacista, to više nije željela podnositi. Napustila je, zapravo pobjegla od supruga u Pariz (1937.) gdje se i razvela, a potom preko Londona odlučila otići u Ameriku. Na brodu iz Engleske za SAD upoznala je jednog od šefova velike američke filmske kompanije Metro-Goldwyn-Mayer, Louisa B. Mayera, koji joj je fasciniran njenim izgledom ponudio angažman u nekoliko filmova, ali i povoljan ugovor za suradnju uz uvjet da promijeni svoje ime u neko prihvatljivije Amerikancima. I tako se rodila Hedy Lamarr (uzela je ime u čast zvijezde nijemog filma Barbare LeMarr). Po dolasku u Ameriku snimila je svoj prvi film "Alžir" i postigla veliki uspjeh, a filmom Cecila B. DeMillea "Samson i Dalila" (1949.) ostvarila je svoj najveći uspjeh; u nekoliko kategorija film je bio nominiran za Oscara, a osvojio je dva (za kostim i glazbu). Hedy je snimila više od trideset filmova; između ostalih "Ljubavnicu iz Pariza", "Nepoznatu ženu", "Uzimam si ovu ženu" u kojima je glumila s velikanima filmskog platna kao što su

Spencer Tracy, Clark Gable, Judy Garland i Lana Turner. Nakon filma "Samson i Dalila" njena je slava počela jenjavati, da bi se na koncu 1958. definitivno povukla iz filmskog svijeta. Međutim, fama o njezinoj ljepoti se nastavila, prema njenom liku slavni Walt Disney je stvorio crtani lik Snjeguljice, a lice joj je bilo i predložak za ekranizaciju "Žene-mačke".

Na pomalo neobičan način Hedwiga/Hedy se intenzivnije zainteresirala za tehnološke inovacije; budući joj je prvi suprug bio užasno ljubomoran, vodio ju je i na sve sastanke s poslovnim partnerima, inženjerima i stručnjacima za proizvodnju oružja, a ona je slušajući njihove razgovore, postupno, budući je imala široku tehničku naobrazbu, počela razmišljati o usavršavanju i(li) uvođenju novih ideja i rješenja pri korištenju već postojećih tehnologija, dakako, prije svega vojne namjene. Nikome od nazočnih inženjera i stručnjaka nije bilo ni u primisli da Hedy razumije o čemu govore, ali ona je sve dobro i pomno pratila i pamtela da bi kasnije sve to u svojoj glavi razradila i genijalno primijenila na svoje buduće izume, prije svega zaštitu radijski vođenih torpeda.

Početak rata 1941. kao velika protivnica nacizma uključila se u kampanju slavni američkih filmskih zvijezda u prikupljanju donacija za američku vojsku; sama je prikupila nekoliko milijuna dolara, ali shvatila je kako je upravo rat vrijeme kada i gdje bi se njeni izumi mogli koristiti i u vojne svrhe. Sa svojim tadašnjim susjedom, kompozitorom avangardne glazbe Georgeom Antheilom počela je razvijati koncept promjene frekvencija kao sredstva za tajnu komunikaciju i tako je vremenom nastao sustav FHSS (Frequency Hopping Spread Spectrum). Naime, Antheil je još 1925. za film "Ballet Mecanique" skladao glazbu za 16 mehaničkih klavira (pianola) koji su trebali "igrati" sinkrono. Hedy je 1940. njegov sustav sinkronizacije "oplemenila"

vlastitim rješenjem i tako su “nastali” radio-tehnički prijenosni valovi koji su se uz pomoć perforirane trake sinkrono prenosili; odnosno, između odašiljača i primatelja nastala je veza, nova vrsta modulacije otporne na ometanje, prislušivanje ili dešifriranje. Svoj su izum 1942. patentirali i besplatno ustupili američkoj mornarici kako bi proizvela torpeda koja mijenjaju frekvenciju čime bi se uvećala njihova preciznost, a ujedno bi se i zbjeglo ometanje njegove putanje. Međutim, ovaj patent tzv. raspršenog spektra vojska je, nemajući povjerenje u izumiteljicu, odbila (is)koristiti, ali su ga ipak svjesni inovativnih elemenata klasificirali kao vojnu tajnu, što im se kasnije pokazalo krajnje isplativim. Početkom 60-ih godina prošlog stoljeća američka je mornarica počela koristiti Hedy izum na svojim bojnim brodovima pri konstruiranju sonarne plutače čime je bilo omogućeno detektiranje protivničkih podmornica, samo što su umjesto perforirane trake koristili novu tehnologiju digitalnih tranzistora. Ovaj izum prvi put je bio uporabljen za vrijeme kubanske krize 1962., kasnije usavršen za potrebe rata u Vijetnamu, a u civilnoj sferi počeo se koristiti početkom 1980. za prijenos signala satelitske televizije, u mreži mobilne telefonije, bežičnog interneta, navigacijskog sustava GPS, a imao je primjenu za WIFI i Bluetooth tehnologiju. Današnja suvremena tehnologija nezamisliva je bez doprinosa Hedy Lamarr, ali na žalost, od svojih inovacija nije uspjela profitirati, prava na korištenje njenih patenata su istekla 1959. Sudskim putem ih je pokušala ostvariti i naplatiti, radilo se o milijardama dolara, ali kao neku vrstu moralne satisfakcije doživjela je 1997. kada joj je američka vlada dodijelila visoko priznanje u razvoju elektrotehnike.

O Hedy su napisane brojne knjige, snimljeni su i filmovi; poznat je primjerice “Hedy” Andyja Warhola iz 1966. koji je nastao nakon vijesti da je bila uhićena u

HEDY LAMARR

jednom supermarketu prilikom krađe nekih kozmetičkih proizvoda. Američka TV mreža Showtime priredila je mini-serijal u kojem je lik Hedy Lamarr tumačila slavna izraelska glumica Gal Gadot, a veliki interes pobudio je i dokumentarac “Seks bomba, slučaj Hedy Lamarr” u kojem se pokušao dati objektivan prikaz njena života, lika i djela kako bi se upozorilo s koliko se predrasuda javnost odnosila prema ovoj iznimnoj ženi: “lijepoj glavi koja je skrivala briljantni um”. Umrla je 19. siječnja 2000. u Orlando na Floridi, a prema njenoj želji sin Anthony rasuo je njen pepeo po centralnom groblju u Beču.

Marie Benedict u svojoj knjizi “The Only Woman in the Room” fascinirala Hedyim likom i djelom je zapisala: “Nakon što je američka mornarica, usprkos manjkavostima vlastitih torpednih sustava odbila iskoristiti njen projekt, Hedy je

zaključila kako je njenom sustavu tajnih komunikacija odzvonilo posmrtno zvono...Međutim, kasnije će vojska i novi tehnološki biznismeni krenuti sa vlastitim izumima koristeći se njenom interpretacijom tehnologije raspršenog spektra, a danas se pojedini aspekti njene ideje o mijenjanju frekvencija mogu prepoznati u bežičnim uređajima koje svakodnevno koristimo. Hedy uloga u tim koracima napretka bila je nepoznata sve do 90-ih godina prošlog stoljeća. Do tog doba društvo je Hedy promatralo naprosto kao zasljepljujuće lijepo stvorenje, ali ne i kao ljudsko biće oštrog uma; da je išlo tim putem možda bi ljudi spoznali koliko je njen unutarjni život bio zanimljiviji i plodniji od njene uistinu fascinante vanjštine. Istražujući osobu ispod njene površine vidjeli bi ženu sposobnu za velika djela i to ne samo na filmskom platnu”.

NE ZNATE ŠTO JE TO GOOGLE? PROGUGLAJTE!

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jedna od češćih rečenica koju svakodnevno izgovaraju pripadnici svih generacija u svim dijelovima svijeta zvuči po prilici ovako: “Jesi to proguglao?” ili “Čekaj da proguglam”.

Google je tako odjednom postao važan dio naših života: tražilica kojoj se okrećemo kada se nečega ne možemo sjetiti, kada moramo nešto provjeriti, kada želimo više saznati o nekome ili nečemu. Naziv ove tražilice tako se s vremenom pretvorio u glagol, a Google je u kratko vrijeme iz temelja promijenio pristup informacijama o svemu, u svako doba, za svakoga i na svakom mjestu. Danas je postalo uobičajeno da “proguglamo” osobu koju smo tek upoznali i tako saznamo više o njoj ili njemu. A Google zna baš sve....

Tko stoji iza Googla, čije dionice danas vrijede više od onih velikih korporacija poput General Motorsa? I što je ustvari Google? Google LLC je američka multinacionalna tvrtka koja se specijalizirala za pružanje mrežnih usluga i proizvoda, što između ostaloga uključuje pretraživanja interneta kao i mrežno oglašavanje. Ukupna vrijednost ove tvrtke osnovane prije 23 godine danas se procjenjuje na vrtoglavih, nezamislivih 319,616,000.000 američkih dolara.

Priča o američkom uspjehu započela je kada je Larry Page počeo razmišljati o tome da se upiše na sveučilište Stanford a tamošnji student Sergey Brin bio je dodijeljen da mu pokaže sveučilište. Prema nekim dobro obaviještenim izvo-

rima, za vrijeme tog prvog susreta nisu se baš najbolje razumjeli i slagali ali godinu dana kasnije započeli su zajedno raditi iz svojih studentskih soba. S vremenom su izgradili tražilicu koja je koristila “linkove” (poveznice) kako bi odredila važnost pojedinih stranica na internetu. Svoju su tražilicu nazvali Backrub, ali vrlo brzo dali su joj novo ime Google — što je varijanta matematičkog izraza za broj 1 iza kojeg slijedi 100 nula te izražava Larryjevu i Sergeyjevu zadaću i želju “da organiziraju svjetske informacije kako bi one postale univerzalno dostupne i korisne”.

U godinama koje su uslijedile Google je privukao pažnju ne samo akademske zajednice već i ulagača iz Silikonske doline. Uz pomoć prvog ulagača i njegovih 100.000 dolara, Larry i Sergey mogli su svoj “ured” iz studentske sobe preseliti u garažu koja je bila vlasništvu Susan Wojcicki (ona bila 16. zaposlenica Googlea a danas je izvršna direktorica YouTubea). Tradiciju koju su tada započeli — radni

stol, stol za stoli tenis i svjetlo-plavi tepih — zadržali su i danas.

Čak i na samom početku nisu stvari radili na konvencionalan način: od prvog servera Googlea koji je bio izgrađen od Lego kockica pa sve do prvog “Doodlea” 1998. godine. Tvrtka se počela brzo razvijati i zapošljavati veliki broj inženjera, prodavača, programera a pojavio se i prvi pas tvrtke, s imenom Yoshka. Više od 139.000 zaposlenika besplatno se hrani u kuhinji koju je vodio kuhar benda Grateful Dead, a zaposlenici na svoj posao idu romobilima i koturaljkama, dok za prijevoz po kampusu koriste šarene bicikle u bojama Googlea. Danas Google stvara stotine proizvoda koje koriste milijarde ljudi diljem svijeta: od YouTubea do Gmaila i naravno Google tražilice. Kako sami osnivači šaljivo primjećuju: više ne rade u garaži, serveri više nisu od Lego kockica a imaju i više pasa — ali strast za stvaranjem tehnologija koje će moći koristiti svi ljudi nije ih napustila sve do danas.

Lawrence Edvard Larry Page rođen je 26. ožujka 1973. godine u Michigenu. Njegova majka je Židovka, a njegov je djed kasnije imigrirao u Izrael, ali Larry je bio odgajan bez bilo kakvog vjerskog utjecaja. Larry se 2007. godine oženio s Lucindom Southworth s kojom ima dvoje djece. Zaklada koju su osnovali daje veliki novac u dobrotvorne svrhe — tako su, na primjer, za borbu protiv ebole donirali 15 milijuna dolara. Prema Forbesu, Page je 17 najbogatiji čovjek na svijetu, a njegova imovina vrijedi oko 32,7 milijardi dolara.

Sergey Brin rođen je 21. kolovoza 1973. godine u Moskvi u židovskoj obitelji. Njegovi roditelji Mihail i Eugenia bili su znanstvenici. Kada je Sergey imao šest godina imigrirao je, uz pomoć židovskih organizacija, sa svojom obitelji u SAD, gdje se školovao slijedeći u znanosti put svojih roditelja. Sergey Brin ima troje djece iz dva braka, a kroz svoju zakladu donira veliki novac, između ostaloga i židovskim organizacijama. Prema Forbesu, Brin je deveti najbogatiji čovjek na svijetu, a procjenjuje se da vrijedi 95,6 milijardi dolara.

ZANIMLJIVI PODACI O GOOGLEU:

- Google ima najveći indeks internetskih stranica na svijetu
- Google ima indeks s više od 3 milijarde internetskih stranica. Google sve te internetske stranice pretražuje u manje od pola sekunde.
- *Što se događa kada Google nije dostupan?*
Google nije bio dostupan pet minuta 16. kolovoza 2013. godine — u tih samo pet minuta globalno korištenje interneta palo je za 40 posto. To pokazuje koliko je Google danas važan — kada ljudi ne mogu pretraživati na internetu ono što trebaju, manje ga koriste.
- Google je 1997. godine želio prodati svoju tražilicu Yahoou za 2 milijuna dolara

- Yahoo nije prihvatio ponudu. Uviđajući grešku, Yahoo je 2002. godine ponudio 3 milijarde dolara, ali Google tu ponudu nije prihvatio.
- Naslovnica Googlea dostupna je na 80 svjetskih jezika
- S obzirom da Google nudi pretraživanje na velikom broju svjetskih jezika, on se danas koristi diljem svijeta. Google prevoditelj dostupan je na svih tih 80 jezika, a prvih deset jezika bili su francuski, njemački, talijanski, švedski, finski, španjolski, portugalski, nizozemski, norveški i danski. Nedavno je dodano još devet novih jezika, među kojima su mongolski i somalijski jezik. Od 2002. godine jedan od jezika koji se može koristiti na Googleu je klingonski jezik (umjetni izmišljeni jezik kojeg govore Klingonci u svemiru iz serije i filmova Zvezdane staze).
- 33 posto svih pretraga na Googleu obavlja se uz pomoć pametnih telefona
- Zbog ove je činjenice neobično važno da sve internetske stranice imaju dobro razrađenu verziju za pametne telefone.
- Tvrtka pomaže u borbi protiv fiktivnih vampira a unajmljuje i ovce
- Google je prvi puta korišten kao glagol na televiziji 15. listopada 2002. godine u

jednoj epizodi serije Buffy ubojica vampira. Google unajmljuje 200 ovaca koje se “brinu” za travu i grmlje oko sjedišta tvrtke. Psi s dobrim mjehurima su dobrodošli u uredima, a zbog velikog broja pasa, mačke nisu poželjne jer bi bile “izložene prevelikom stresu”.

• *Neobični ukrasi u sjedištu Googlea*

Sjedište tvrtke prepuno je “čudnih” ukrasa, poput dinosaura T-Rexa koji se zove Stan te svemirskog broda. Posjetitelji će vidjeti i ljubičaste flamingose, figurice izgrađene od Lego kockica, kao i telefonske govornice obojene u boje Googlea. Google ima više od 70 ureda u pedesetak zemalja.

• *Što su Google maps ili Google karte?*

Google karte je Googleova tehnologija besplatnih digitalnih mreža karata koje čine osnovu mnogih servisa i usluga, od pregledavanja satelitskih snimaka do planiranja putovanja.

• *Što je Google?*

Ime Google dolazi od riječi “googol”. Googol je broj 1 nakon kojeg slijedi 100 nula. Od 2006. godine u rječnicima engleskog jezika nalazi se i glagol “google” — uz objašnjenje: to je glagol koji znači “pretraživati informacije o nekomu ili nečemu na internetu koristeći tražilicu Google”.

SIMCHA BLASS

— ČOVJEK KOJI JE PUSTINJU UČINIO PLODNIM TLOM

PIŠE: PABLO BRONSTEIN

Sustav navodnjavanja nije nov izum, prošao je kroz više oblika i usavršavamo ga otkada se ljudski rod počeo baviti agrikulturom. Metoda se mijenja, no cilj ostaje isti. Kako učiniti više s manje uložnog resursa. Priča modernog sustava navodnjavanja počinje s inženjerom i poduzetnikom Simchom Blossom. Rođen u Poljskoj 27. studenog 1897. Simcha Blass bio je drugi po starosti od petoro djece ortodoksne židovske obitelji u Varšavi. U ranoj mladosti razvija interes za inženjerstvom a njegov pothvat za unapređenjem agrikulture bio je potaknut cionizmom i željom da se odseli u Izrael. Sa sedamnaest godina započinje studij mehanika na Wawelberg-Rotband institutu kojeg naglo prekida na 18 mjeseci zbog poljsko-sovjetskog rata 1919. Za vrijeme vojnog roka stvara svoj prv izum, meterološki uređaj za mjerenje brzine i smjera vjetrova za poljsko ratno zrakoplovstvo, te se nakon otpusta vraća na fakultet gdje završava svoj studij. Većinu vremena 1920. provodi na usavršavanju stroja za sadnju pšenice u nadi da će povećati urod za 300 posto. Smatrao je da će taj izum biti ključ za samostalnost i opstanak židovske države, no nažalost nije uspio pronaći investitore koji su bili voljni krenuti u proizvodnju. Krajem 1920.

odlazi u Dagan Bet, malo agrikulturalno naselje na jezeru Kineret gdje pomaže uspostaviti mali sustav za navodnjavanje. Uspjeh tog projekta u njemu je potaknuo strast koja ga je pratila tokom cijele karijere. Godine 1930. vraća se u Bialystok u Poljsku po svoju ženu, te zajedno odlaze u Tel Aviv gdje osnivaju hidrološku inženjersku tvrtku. Od 1930. do 1948. godine bio je najpoznatiji vodovodni inženjer u

tadašnjoj Palestini i jedan od osnivača vodovodne tvrtke Mekorot.

Kada je Simcha Blass radio na prvom modernom vodovodu u dolini rijeke Jordana 1946. godine, jedan od lokalnih poljoprivrednika mu je skrenuo pažnju na neuobičajeno drvo koje “raste bez vode”. Zaintrigiran odlučio je istražiti fenomen i počeo kopati po naizgled suhoj zemlji. Otkrio je da drvo stoji točno

iznad napukle cijevi iz koje polako kaplje voda na korijenje stabla. S tim saznanjem počeo je eksperimentirati, modificirao je tlak vode i intervale kapanja koja bi bile optimalne za rast drveća i drugog bilja. Tri godine nakon završetka Drugog svjetskog rata Blass kupuje od Engleza stare protupožarne cijevi koje je Velika Britanija koristila 40-ih godina i odvozi ih u Izrael. Tamo ih je prenamijenio u eksperimentalni sustav navodnjavanja “kap po kap” koji je omogućio naseljavanje i nastanak kibuca u pustinji Negev. Njegov izum zaslužan je za opstanak jedanaest izraelskih naselja i nomadskih Beduina u tada slabo nastanjenom području. Upravo su ta židovska naselja nastala zahvaljujući njemu, imala ulogu u odluci Ujedinjenih naroda da priključe dio teri-

torija pustinje Negev u prijedlog granica buduće židovske države

Razvoj tehnologije plastike i polimera tijekom i nakon Drugog svjetskog rata omogućuje Blassu da proširi i komercijalizira svoj sustav navodnjavanja. 1956. napušta javni sektor i ponovo otvara svoj privatni inženjerski ured ovaj put sa svojim sinom Yeshazuhom. Imaju novi cilj, po pristupačnoj cijeni napraviti niz cijevi kroz koje će teći voda, usporiti taj tok i ostvariti ujednačeno kapanje. 1960-ih Blass razvija i patentira svoj prvi plastični sustav za navodnjavanje. Jedino što preostaje je pravi test njegovog izuma. Krajem 60-ih odlazi u kibuc Hatzerim u pustinji Negev. Kasnih 1960-ih Blass je razvio i patentirao svoj prvi plastični sustav za navodnjavanje. Ubrzo je pronašao inve-

stitore u Hatzerimu i okolnim kibucima koji su bili zainteresirani za financiranje sustava cijevi za navodnjavanje i emittera na masovnoj proizvodnji. Blass je u suradnji s inženjerima i poljoprivrednicima usavršio svoje originalne “špageti” cijevi i trake za emitiranje i 1965. osniva tvrtku Netafim, prvu tvrtku koja se bavi navodnjavanjem koja posluje još danas. Već godinu dana nakon toga 1966. započinje s proizvodnjom sustava za navodnjavanje “kap po kap”. Njegov izum je zauvijek promijenio živote milijuna ljudi diljem svijeta i promijenio način na koji razmišljamo o uzgajanju voća i povrća. Moderne “vertikalne farme” koje ne koriste tlo za uzgoj direktno inspirirane su pristupom Simche Blassa, čovjeka koji je pustinju učinio plodnim tlom.

WALDEMAR HAFFKINE: NEPOZNATI PIONIR CIJEPLJENJA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Tri velike pandemije kuge s više od 200 milijuna mrtvih učinile su tu bolest jednom od najopasnijih i najozloglašnijih u ljudskoj povijesti. Od ‘Justinijanove kuge’, vjerojatno prve pandemije u 6. stoljeću, preko one najgore u srednjem vijeku poznate kao ‘Crna smrt’ koja je pustošila od 14. do 17. stoljeća, do treće, krajem 19. stoljeća u Aziji, kuga je bolest koja sije golem strah među ljudima. Iako

je poznata više tisuća godina, njezin uzročnik, bakterija *Yersinia pestis*, jedan od najvirulentnijih humanih patogena, otkriven je tek krajem 19. stoljeća. Osim masovnog pomora, kuga je djelomično oblikovala i usmjerila povijest ljudske civilizacije.

Iako je nestala iz Europe, ona i dalje tinja u žarištima diljem svijeta, pa je tako 2017. epidemija kuge izbila na Madaga-

skaru. Strah znanstvenika izaziva mogućnost da se lokalna žarišta pretvore u globalnu pandemiju.

Kuga, koja se pojavljuje u tri oblika — bubonska, koja je najčešći i najpoznatiji oblik kuge i često sinonim za kugu, potom plućna i septična — danas se može liječiti antibioticima, a učinkovitost cjepljenja protiv kuge nikad nije precizno utvrđena. Prvi ga je uspio stvoriti i testirati

te primijeniti krajem 19. stoljeća u Indiji, spriječivši tako velik broj zaraza i smrti, čovjek čije ime danas nije dovoljno poznato. Radio je frenetičnom brzinom na razvoju cjepiva protiv kuge, nakon što je nekoliko godina ranije uspio razviti prvo učinkovito cjepivo za ljude protiv kolere i cijepiti dio stanovništva u Kalkuti.

Radi se o Waldemaru Mordecaiju Haffkinu (1860. – 1930.), ruskom Židovu. Rođen je 15. ožujka 1860. u Odesi gdje se i školovao. Kao mladića privukla ga je politička skupina Narodna sloboda ali ju je napustio kada je postala nasilna — ta je skupina stajala iza ubojstva cara Aleksandra II. Romanova 1881. godini. Pripadao je i Židovskoj ligi za samoobranu. Dok je pomagao Židovima u Odesi tijekom pogroma 80-tih godina 19. stoljeća, bio je ranjen i uhićen zbog aktivizma.

Oslobođen je na intervenciju svog mentora Elieja Metchnikoffa, profesora na Sveučilištu u Odesi i kasnijeg dobitnika Nobelove nagrade za medicinu.

Nakon što je doktorirao, Haffkine je pozvan da radi na sveučilištu ali pod uvjetom, koji mu je bio neprihvatljiv, da konvertira na pravoslavlje. Stoga se nakratko preselio u Ženevu a potom na Institut Louis Pasteur u Parizu gdje je već radio Metchnikoff.

U proljeće 1894. godine, Waldemar Haffkine otputovao je u Kalkutu istražujući koleru. Pozvan je da pomogne identificirati bakteriju kolere u vodi koju je zajednički koristila sirotinja jednog slama u predgrađu Kalkute, što ih je činilo jako podložnima zarazi. Nakon što je prvu injekciju cjepiva testirao na sebi — kao što će to kasnije biti slučaj i s cjepivom protiv kuge — u tom izoliranom mjestu uspio je cijepiti dio ljudi i njegovo se otkriće pokazalo uspješnim.

Od trenutka dolaska, bio je suočen s otporom i skepsom dijela britanskog medicinskog establišmenta i javnosti u Indiji. Cijepio je, po njegovim zapisima,

WALDEMAR HAFFKIN

oko 23.000 ljudi. Nakon početne skepse, ljudi su stajali u redovima i on je cijepio po čitave dane. “Ono što je nevjerojatno a često se gubi u povijesti, jest da su nakon inicijalnog otpora ljudi počeli stajati u redovima u slamovima u Kalkuti za Haffkinovo cjepivo, stajali su po cijeli dan”, rekao je Pratik Chakrabarti, profesor povijesti znanosti i medicine na Sveučilištu u Manchesteru.

Haffkinovo ime nikada nije ušlo u javnu svijest, ni u Europi ni u Indiji, za razliku od primjerice Edwarda Jennera prije njega — engleskog liječnika koji je u medicinu uveo cjepivo protiv velikih boginja i mnogi ga smatraju “ocem imunologije”, ili nakon njega Jonasa Salka — američkog mikrobiologa zaslužnog za cjepivo protiv poliomijelitisa. Haffkinovo cjepivo protiv kolere na kojem je radio u Indiji od 1893.

do 1896. godine prihvatila je znanstvena zajednica i smatra se prvim učinkovitim cjepivom za ljude protiv kolere. "Haffkine je bio prva osoba koja je donijela takvu vrstu laboratorijske medicine u jednu tropsku zemlju poput Indije", rekao je Chakrabarti. "Bio je pariški znanstvenik koji je došao u slamove Kalkute. Njegova priča je doista jedinstvena".

Kada se vratio u Indiju 1896. godine, planirao je nastaviti s istraživanjem cjepiva protiv kolere i procjepeljivanjem stanovništva, ali se pred njim pojavio drugi, puno gori problem, koji ga je odvratilo od posla na kolere. Vratila se kuga.

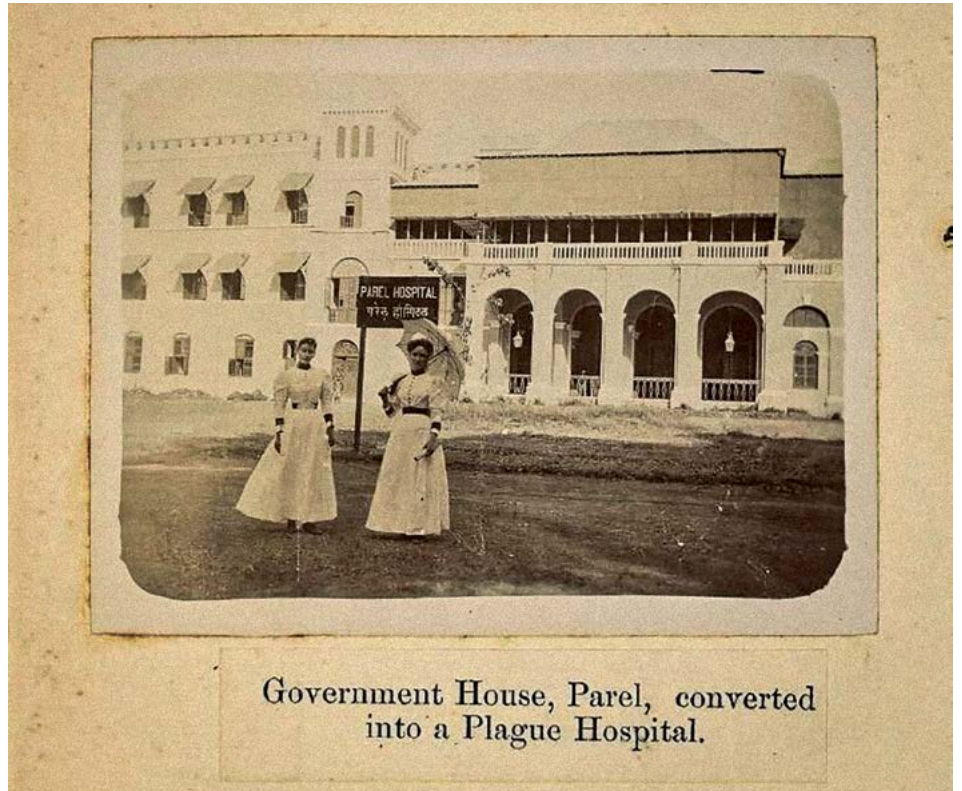
Treća svjetska pandemija počela je u Yunnanu, u Kini 1894. Proširila se na britanski Hong Kong i od tamo trgovačkim brodovima u Bombai, današnji Mumbai, gdje je prvi puta zabilježena 1896. godine.

Isprva, britanska je vlada umanjivala ozbiljnost epidemije, želeći ostaviti otvorenom veliku luku za biznis. Ali bolest je pokosila bombajske slamove, uz smrtnost dvostruko višu od kolere, i broj mrtvih je rastao. Guverner se obratio Haffkinu za pomoć.

Dana 10. siječnja 1897. Haffkine je na sebi testirao cjepivo koje je razvio u rekordnom vremenu. Preživio je i dalje razvijao formulu koja je omogućila široku zaštitu od bolesti. "Znao je da bi ga otkriće cjepiva protiv kuge u rekordnom vremenu učinilo vodećim znanstvenikom njegovog vremena", rekao je Chandrakant Lahariya, epidemiolog iz New Delhija.

Kroz godinu dana, stotine tisuća ljudi su cijepljene Haffkinovih cjepivom, čime je spašeno nebrojeno života. U trećoj pandemiji navodno je pomrlo oko 15 milijuna ljudi.

Pet godina kasnije, 19 ljudi u jednom gradu u Pundžabu umrlo je od tetanusa nakon što su primili Haffkinovo cjepivo protiv kuge. Svi su primili serum iz iste bočice. Pošto je okrivljen za pogreške u proizvodnom procesu, dobio je otkaz u

Government House, Parel, converted into a Plague Hospital.

laboratoriju u Bombaiju i napustio je Indiju, te se znanstvenik koji je munjevitom brzinom razvio cjepivo i dobio odlikovanje kraljice odjednom našao izvan svega.

Dok se on borio da vrati čast svom imenu, 1904. godine, dvije godine nakon što je suspendiran, kuga je dosegla vrhunac u Indiji. Haffkinovo cjepivo bilo je "glavna linija obrane".

Pet godina trebalo je da se otkrije istina: osoba koja je na terenu cijepila stanovništvo kontaminirala je bočicu nakon otvaranja. Haffkine se obranio i vratio u Indiju. U toj zemlji ostaje do umirovljenja 1914. godine.

Cijelog svog života, Haffkine je osjećao protužidovske osjećaje gdje god je živio i radio. Nakon umirovljenja se vratio u Francusku, okrenuo se vjeri, a 1929. osnovao je Zakladu za promidžbu židovskog obrazovanja u Istočnoj Europi. Haffkine se nikada nije ženio, a zadnje je godine

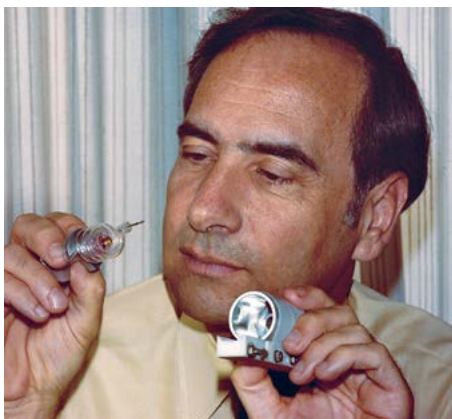
proživio u Lausanni u Švicarskoj gdje je i umro 26. listopada 1930. godine.

Između 1897. i 1925. godine, 26 milijuna doza Haffkinovog cjepiva protiv bubonske kuge poslano je iz Bombaija. Testiranja učinkovitosti cjepiva pokazala su između 50 i 85 posto smanjivanje smrtnosti.

Moderne sanitarne mjere uvelike su umanjile pojavu i širenje bolesti ali ona nikad nije eliminirana. Danas su za liječenje "crne smrti" kao i za liječenje kolere na raspolaganju antibiotici, koji su učinkoviti ako se na vrijeme počnu uzimati, dok su neliječeni oblici obje bolesti u velikom postotku smrtonosni. Svjetska zdravstvena organizacija još uvijek bilježi tisuću do tri tisuće slučajeva kuge svake godine. Kolera, koja potječe s indijskog potkontinenta, od 19. stoljeća do danas imala je sedam velikih pandemija. Danas se za putovanja u rizične zemlje koristi cjepivo protiv kolere.

LASER THEODORA MAIMANA PROMIJENIO JE SVIJET U KOJEM ŽIVIMO

PIŠE: F. B.

THEODORE MAIMAN

Theodore Maiman možda je iznevjerio svog oca jer nije postao liječnik, ali današnja liječnička profesija u velikoj je mjeri zahvalna što on u odabiru svog životnog puta nije slušao nikoga osim samoga sebe.

Dana 14. studenoga 1967. godine, elektronički inženjer i fizičar Theodore Harald Maiman dobio je patent za svoj izum prvog lasera, uređaja za stvaranje i jačanje koherentnog elektromagnetskog, najčešće monokromatskog, usko usmjerenog zračenja. Laser je ustvari akronim od engleskih riječi Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation: pojačanje svjetlosti s pomoću stimulirane emisije zračenja. Taj je Maimanov izum proširio primjenu lasera

na medicinu, industriju, aeronautiku i još brojna druga polja.

Maiman je bio jedan od nekolicine znanstvenika koji su bili u utrci za stvaranje lasera. Postao je prvi — prvi koji je svoj izum predstavio svijetu 1960. godine.

Maiman je 1960. godine konstruirao prvi laser kojemu je aktivna tvar bio kristal rubina stimuliran bijelom svjetlošću. Pošto je usavršio tzv. maser (uređaj za stvaranje i pojačavanje mikrovalova) što ga je 1954. prvi demonstrirao C. H. Townes, Maiman je konstruirao 1961. godine prvi pulsni laser. Godine 1962. osnovao je korporaciju za proizvodnju lasera, a 1968. Maimanovu udrugu za laserske i optičke konzultacije. Za razvoj lasera dobio je 1962. godine Ballantineovu medalju.

Theodore Harald Maiman rođen je 11. srpnja 1927. godine u Los Angelesu a veliki dio života proveo je u Denveru gdje se njegova obitelj preselila zbog očeva posla. Mršavi i hiperaktivni dječak već je kao tinejdžer počeo zarađivati novac tako što je susjedima popravljao električne aparate. Ted je odrastao uz saznanja kako njegova obitelj od njega očekuje da postane liječnik, što je možda bilo povezano s obiteljskim uvjerenjem da oni potječu od velikog židovskog filozofa i znanstvenika Mosesa Ben Maimona, poznatog kao Maimonides. Tijekom posjeta Izraelu 1980. godine Ted Maimon je posjetio grob svog navodnog pretka u Tiberiasu te rekao kako nema pouzdanih dokaza da njegova obitelj stvarno potječe od velikog Mosesa Ben Maimona,

dodajući da se radi o obiteljskoj priči koja se prenosila generacijama.

Ted je međutim krenuo stopama svog oca Abrahama koji je bio inženjer i s vremenom napravio veliku karijeru. Povijest će ga najviše pamtiti upravo po laseru, jer je Maimanov laser doveo je do naknadnog razvoja mnogih drugih vrsta lasera

Danas se laser koristi u tehnologiji za npr. finu obradu metalnih površina i za precizno zavarivanje. U telekomunikacijama se koristi za prijenos podataka, a u medicini ponajviše služi kao kirurški instrument za precizne operacije (npr. oka) ili dermatološku obradu, uklanjanje površinskih tumora ili tetovaža. U stomatologiji laser služi za obradu zuba a u meteorologiji za mjerenje udaljenosti i brzine gibanja oblaka.

Laser se koristi i u građevinarstvu, optičkoj astronomiji i brojnim drugim područjima a posebno značenje ima u vojnoj industriji i astronautici. Posebno značenje laser ima u vojnoj industriji, kao dio daljinomjera, označivača cilja. U najrazvijenijim zemljama (osobito u SAD-u) radi se na izradi štita od balističkih raketa koji bi se sastojao od satelitâ na stacionarnim putanjama opremljenih laserima velike snage, koji bi mogli uništiti nadolazeće rakete daleko od branjenoga položaja — sličan štit nazvan Iron Dome, uspješno se već neko vrijeme koristi u Izraelu.

Theodor Maiman za svoj je rad dobio brojna priznanja. Preminuo je 5. svibnja 2007. godine u Kanadi gdje je živio za svojom drugom suprugom Kathleen.

USB MEMORIJSKI STICK

PIŠE: PABLO BRONSTEIN

“Nije urezano u kamen”, kaže se kada smatramo da je informacija podložna promijeni i obično podrazumijeva nekakav verbalan dogovor manjeg značaja. Od Svitaka s Mrtvog mora do e-maila, tisućama godina trudimo se usavršiti pouzdan prijenos podataka, ideja, priča i misli. Većina informacija koje imamo o našoj i stranoj kulturi, civilizacijama i carstvima upravo dolaze iz našeg truda da će nas ono što smo napisali nadživjeti. Zapisi su bitni: bilo da su urezani u kamen, bilo da se radi o svitcima skrivenima u spilji ili o Tora. Medij je bitan i medij koji koristimo oblikuje što možemo očuvati i koliko možemo znati.

Ako bismo bili prisiljeni preseliti s mobitela ili tableta naše moderne knjižnice, galerije slika i videa u istom mediju koji smo koristili prije osobnog računala, cjelokupna dokumentacija bi fizički zauzela cijelu sobu. Stotine metara vrpce za video i audio materijale, tisuće stranica papira za knjige i bazen tekućine za razvijanje fotografija. Skuhajte kavu i otiđite po nove tonere za printer, manjak prostora u dnevnom boravku je još najmanji problem. Samo vrijeme i rad koje bismo morali uložiti za takav pohvat oduzeo bi cijeli tjedan, a da vratimo sav taj materijal natrag oduzeo bi nam još više vremena. Tehnologija se razvija postepeno i prijenos podataka iz jednog formata u drugi nije skok, već serija manjih koraka koje jedva primjećujemo. Tek kada gledamo unatrag, vidimo koliki smo put prešli. Ako želimo podijeliti slike

s odmora, video rođendana, prezentaciju, seriju knjiga ili film, a ne možemo ih staviti na Internet, najvjerojatnije ćemo koristiti USB memorijski stick, uređaj veličine palca koji nam stane u džep.

USB flashstick ili memorijski stick nije jedna stvar, već više tehnoloških izuma u jednom. USB sučelje (mjesto gdje stavimo priključak) izumio je japanski inženjer FujioMasuoka, a izum USB sticka pripisuje se Amiru Banu, Oronu Ogdanu i vlasniku izraelske tvrtke M-Systems Dovu Moranu, koji su 5. travnja 1999. priložili patent pod nazivom “Architecture for a universal serial bus-based pc flash disk”. Kada srežemo tehnički žargon to je uređaj za pohranu podataka s USB (Univerzalna serijska sabirnica) sučeljem. Razlika između USB-a kao sučelja

i USB sticka je da se USB sučelje koristi za komunikaciju računala s vanjskim uređajima kao što su tipkovnica i miš, a USB memory stick koristi to sučelje kao “most” ili žicu preko koje se podaci prenose na memorijski čip koji je spojen na USB utor. Kao svaki dobar i revolucionaran izum, patent USB-a nije bez svojih kontroverza. Više osoba i tvrtki tvrde da su oni prvi koji su izumili USB stick. Iste godine kada je M-Systems patentirao svoj proizvod, inženjer IBM-a Shimon Shmuel tvrdio je da je on izumio USB prije njih. Malazijski inženjer Pua Khein-Seng i singapurska tvrtka Trek 2000 International koja ih je prva komercijalno počela prodavati tvrde isto. Postoji mogućnost da su svi u pravu, nije prvi put da ljudi neovisno jedni od drugih

dolaze do istog tehnološkog otkrića. Od industrijske revolucije dostupnost materijala za eksperimentiranje s izumima donosi plodno tlo i jednaku priliku za razvoj tehnologije.

Osnivač M-Systemsa Dov Moran sin je Barucha Mintza, jednog od dva člana obitelji koji su preživjeli Holokaust i emigrirali u Izrael iz Poljske. Dov je od svojih tinejdžerskih godina bio zainteresiran za računalstvo, nedugo nakon što je završio studij na Izraelskom institutu za tehnologiju u Haifi je osnovao tvrtku 1989. Bio je među prvima koji se bavio flash memorijom ili elektroničkom memorijom kao načinom pohrane podataka. Moranovi kolege i suradnici u M-Systemsu Amir Ban i Oron Ogdan su izraelski tech-poduzetnici o kojima nema mnogo javno dostupnih podataka, no obojica su i dalje aktivni s mnogim citiranim radovima na području ekonomije, inženjerstva i tehnologije.

Prvi model USB-a koji je proizveo M-Systems bio je takozvani "Disc On Key", priključak koji je imao prostor svega osam megabajta. Za kontekst, prosječna slika koju fotografirate modernim mobitelom sadrži oko dva i pol megabajta podataka, no za prijenos teksta i dokumenata je to i više nego dovoljno. Floppydisc, uređaj za pohranu podataka korišten devedesetih ili kako ga sada znamo pod nazivom "save ikona", imao je prostor od 1.44 megabajta i bio je osjetljiv na fizičke udarce i izvore elektromagnetske energije. Ako vam je disketa ispala iz džepa i pala na pod, postojala je mogućnost da su vam podaci oštećeni ili izgubljeni. Nakon 2000. optički medij (CD/DVD) bili su glavno sredstvo za dijeljenje većih podataka. Imali su više prostora nego floppydisc, otporniji na štetu ali je sam proces pohranjivanja i brisanja podataka bio spor. S vremenom je USB stick postao bolji u svemu. Pisao je i brisao podatke brže nego što je to mogao

učiniti optički disk i sam prostor mu je svake godine bio jeftiniji i veći. Čip koji pohranjuje podatke sadrži tranzistore koji funkcioniraju kao pali/gasi prekidači, sve je pohranjeno u binarnom sustavu 0 i 1. Tranzistori su u stanju ostati u istoj poziciji čak kada kroz njih ne prolazi struja, zbog toga podaci ostanu nepromijenjeni kada se stick izvadi iz računala. Zbog načina pisanja na stick, lakše i brže ih je brisati. S vremenom se tranzistori istroše i prosječan USB ne može trajati zauvijek, ali je trenutno najbolja opcija (izuzevši eksternalni tvrdi disk) za očuvanje digitalnih podataka. Trenutno najpopularniji USB stickovi imaju prostor od 32 gigabajta, a sada se mogu naći stickovi od jednog terabajta, što je dovoljno za tisuće sati video i audio materijala ili milijune stranica teksta.

Pitanje postoji, zašto bismo u doba interneta, clouda i Dropboxa i dalje koristili stick za prijenos i pohranu podataka? Cloud ima više prostora nego što će stick ikada imati i znatno je brži, njegova mana je to što nema fizičku prisutnost. Prednost USB sticka je upravo to što ne koristi internetsku mrežu, moramo ga fizički prenijeti na mjesto gdje želimo kopirati podatke. Zašto je to prednost, svi podaci koje pospremamo preko interneta na cloud su sigurni i dostupni, zar ne? Ne nužno, internetska cenzura, brisanje i modificiranje podataka korisnika su moderan problem koji će s vremenom postati sve veći i očitiji. Pitanje je vremena kada će biti pouzdanije istrenirati goluba pismošu i zavezati mu stick za nogu nego vjerovati da su podaci na internetu zapisani u kamenu.

NJEMAČKA DAJE 35 MILIJUNA EURA ZA BORBU PROTIV ANTISEMITIZMA

PIŠE: F. B.

Njemačka vlada donijela je početkom kolovoza odluku o ulaganju 35 milijuna eura u borbu protiv antisemitizma, a tim će se novcem financirati istraživanja o antisemitizmu te razvoj strategija za borbu protiv antisemitizma, kao i projekti o netoleranciji u školama, pravosudnom sustavu, internetu ili društvenim medijima.

Njemačka policija je tijekom protekle godine u Njemačkoj zabilježila 2.351 slučaj antisemitizma, što je povećanje od 15 posto u odnosu na prethodnu godinu.

“Ovo je najveći broj zabilježenih slučajeva antisemitizma u proteklih neko-

liko godina. To je razlog za zabrinutost i izaziva strah da se radi samo o vrhu ledenog brijega te da je broj neprijavljenih slučajeva dnevnih napada na Židove puno veći”, kazala je njemačka ministrica obrazovanja Anja Karliczek.

Karliczek je kazala da njemačka vlada želi uložiti milijune eura u istraživanje uzroka antisemitizma “jer moramo produbiti znanje iz tog područja kako bi se mogli učinkovito protiv toga boriti”.

Njemačka ministrica istaknula je da će milijune eura dobiti sveučilišta kako bi istražila različite oblike mržnje protiv Židova i razviti strategije o tome što je najbolje učiniti kako bi se zemlja učinkovito borila protiv antisemitizma.

Cilj drugih projekata bit će antisemitizam u školama, njemačkom pravosudnom sustavu, na internetu te sve popularnijim društvenim mrežama.

Dio ovog iznosa predviđen je za mlade znanstvenike koji se fokusiraju na teme i projekte koji pokušavaju educirati ne-židovsku većinu u zemlji o židovskome životu, običajnim i vjeri.

“Sramota je da se Židovi osjećaju ugroženo u našoj zemlji. S obzirom na našu povijest, mi imao posebnu obvezu štiti Židove i židovski život u Njemačkoj”, istaknula je Karliczek.

NA OLIMPIJSKIM IGRAMA U TOKIJU PRVI PUTA SLUŽBENO ODANA POČAST UBIJENIM IZRAELSKIM SPORTAŠIMA

PIŠE: F. B.

Na ceremoniji otvaranja Olimpijskih igara u Tokiju, po prvi je puta, nakon 49 godina, službeno odana počast izraelskim sportašima ubijenim tijekom terorističkog napada na Olimpijskim igrama u Münchenu 1972. godine.

Na ovogodišnjim Olimpijskim igrama, koje su prošle godine odgođene zbog pandemije korona virusa, odana je počast onima koji su izgubili živote tijekom pandemije i kroz povijest Olimpijskih igara. Tom su prigodom posebno bili spomenuti izraelski sportaši ubijeni 1972. godine. “Posebno se sjećamo onih

koji su izgubili živote tijekom Olimpijskih igara. Jedna skupina i dalje ima snažno mjesto u svim našim sjećanjima: to su članovi izraelskog izaslanstva na Olimpijskim igrama u Münchenu 1972. godine”, rečeno je na ceremoniji otvaranja Olimpijade u Tokiju.

Za vrijeme Olimpijskih igara u Münchenu 1972. godine, članovi palestinske terorističke organizacije Crni rujun upali su 5. rujna, jedanaestog dana Igara, u Olimpijsko selo i uzeli jedanaest izraelskih sportaša i trenera za taoce. Dva sportaša izgubila su živote u prva dva sata akcije, a njemačke su vlasti kasnije bezuspješno pokušale osloboditi ostale taoce. Tijekom te neuspješne akcije

poginulo je svih devet preostalih taoca, jedan policajac i pet terorista.

Povodom 45 godišnjice tog nesretnog događaja u Münchenu je otvoren snažan i inovativan memorijalni spomenik u znak sjećanja na tragične žrtve.

Spomenik u Olimpijskom parku koristi narative i osobne priče žrtava te uz pomoć novih tehnologija komemorira žrtve i daje detaljan opis događaja.

Spomenik je neka vrsta otvorenog ulaza u špilju na jednom od umjetnih brežuljaka Olimpijskog parka te na taj način simbolizira otvorenu ranu. Na otvaranju spomenika bili su tadašnji izraelski i njemački predsjednici Reuven Rivlin i Frank-Walter Steinmeier.

IN MEMORIAM LILIKA PINTARIĆ (ROĐENA ALTARAC) 1939. – 2021.

PIŠE: MIRA ALTARAC HADJI-RISTIĆ

LILIKA PINTARIĆ S RODITELJIMA I SESTROM
U SPLITU

Kad sam početkom ove godine potražila Liliku u njezinom stanu i saznala da je usred noći pod hitno odvedena u bolnicu, nisam ni slutila da je više neću živu vidjeti i da ću pisati ovaj “in memoriam”.

Članica naše sekcije i moja dugogodišnja prijateljica Lilika rođena je 1939. godine u Splitu. Njezini roditelji su se u Split doselili 1934. godine iz Sarajeva, gdje je otac Leon radio kao brijač, da bi se kasnije zaposlio kao neprofesionalni kantor. U Splitu su stanovali u stanu smještenom u zgradi Židovske općine, u zgradi templa.

I mi se tada zatekli u Splitu, pa sam tako upoznala cijelu obitelj: stariju sestru Rikicu, mamu Rozu i tatu Leona.

Nakon kapitulacije Italije cijela obitelj se pridružila partizanima, a ubrzo je s

otoka Visa bila evakuirana u Italiju pa zatim u El Shatt. Svi smo tada bili evakuirani u El Shatt, šatorsko naselje u Egiptu, kraj Sueskog kanala sve u organizaciji Saveznika. U El Shattu su bili većinom otočani s Jadrana, a nas Židova bilo je znatno manje. Ipak, život se postepeno organizirao. Proradile su škole, folklorne grupe bile su veoma aktivne; mi smo slavili svoje praznike; Leon je radio kao kantor i pedantno zapisivao preminule članove naše zajednice.

Lilika je u prvi razred krenula tek u Splitu, po povratku u domovinu. Unatoč razlike u godinama, dopisivale smo se na liniji Split – Zagreb, a 1949. po preseljenju cijele obitelji u Zagreb, prijateljstvo se nastavilo. Leon je, nakon smrti dr. Grünera, i ovdje nastavio obavljati dužnost kantor. Kao i u Splitu, i u Zagrebu su stanovali u zgradi Židovske općine.

Lilika je u Zagrebu završila stručnu školu i do mirovine radila kao kemijski tehničar.

Na sastanke Ženske sekcije redovito je dolazila sa starijom sestrom Rikicom, do njezine smrti, a nakon toga sama, koliko su joj njene zdravstvene prilike dopuštale (bila je teški srčani bolesnik):

U obitelji Alatarac živjelo se po židovskoj tradiciji, ali bez prevelikog naglaska na vjerskim običajima. Od Rikice i

Lilike nije se zahtijevalo da idu u templ ili mole — ni otac, ni majka nisu utjecali na njihove stavove. Imale su mogućnost izbora i same odlučile koliko preuzeti od judaizma.

Roditelji su međusobno govorili latino, kojeg je i Lilika od njih naučila i tečno govorila.

Udala se 1963. godine i rodila sina Srećka, kasnije je dobila i unuka Tomislava. Krajem života radosno mi je priopćila da je dobila i praunuku Noemi!

Sjećam se cijele obitelji: moja mama i ja posjetile smo Lilikinu nonu u Domu, gdje su njih dvije komunicirale na latinu!

U toj zadnjoj fazi Lilikina života nisam ju viđala, ali sam često s njom razgovarala za njenog boravka u našem Domu, nakon što je otpuštena iz bolnice. Pamtit ću njezin umorni glas, njezinu pomirenost sa sudbinom.

Draga Lilika, sjećat ću te se i u tvojoj sretnijoj fazi, vesele i nasmejane, kad smo pjevale u zboru Lira, gostovali u Izraelu i obilazile zajedno kibuce i gradove Izraela. Ni ja, ni ostale članice Ženske sekcije, nećemo te zaboraviti.

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 171. / KOLOVOZ-RUJAN 2021. / AV / ELUL / TIŠRI / 5781. / 5782. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 149 22 692 / FAX: 385 149 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINACIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 100 KUNA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 200 KUNA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČK E BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČK A BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZBAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ | בטאון קהילת יהודי קרואטיה

